

Cragg Anthony, **Absolutní všežravec**, 1993

Deacon Richard, *Tělo myšlenky*, 1987-1989

Estetické hodnoty v životě člověka

VLADINÍR SPOUSTA

„Chápeme-li krásno jako plnost života, budeme muset uznat,
že úsilí o život, jež proniká celou přírodou,
je zároveň úsilím o vytvoření krásna.“

— N. G. Černyševskij¹

V současné postmoderní společnosti plně rozporů se ocitáme před hrozbou rozpadu vztahu člověka ke světu. Systém lidských hodnot a norem je relativizován a člověk ztrácí schopnost orientace ve vlastních psychických stavech a procesech. Přesycen stále novými informacemi, zážitky a dojmy vnitřně strádá, protože cítí prázdnotu a povrchnost svého života a svoji neschopnost cítit a vnímat jako autonomní bytost. V důsledku degradace člověka na pouhé nedůležité kolečko ve stroji se z jeho vědomí vytratily veškeré orientační body zakotvené v univerzálních principech a absolutních hodnotách. A člověk dezorientován dobou tápe a bloudí – a trpí.

Život každého člověka má však svoji vlastní vnitřní dynamiku: chce růst, projevat se, žít. Ve chvíli, kdy je tato tendence potlačována, energie směřující k životu se vzbíjí se destrukcí a ničením (okolí, věcí, nebo dokonce i sama sebe). Životoplošná a destruuující tendence se vzájemně ovlivňují, a protože stojí vůči sobě v nepřímouměrné závislosti (vzrůstající úbytek pozitivních tendencí vede ke zbytně negativně orientovaných tendencí), mohou se ve vypjatých situacích stát pro člověka velkým rizikem. Jen osobnost biosomaticky a psychicky integrovaná je schopna sladit všechny své tělesné a duševní funkce a vyrovnat se i s úskalími sociálního prostředí. Desintegrace pak mívá zhoubné morální důsledky. To, co zevně vnímáme jako estetické, znamená pro živočišný druh (nikoli tedy člověka – izolovaného jedince) stav dokonalé kondice, vzestupu, zatímco opak (nevýraznost, neurčitost, ošklivost) může znamenat deklinaci, cestu k zániku druhu (volně podle švýcarského filozofujícího biologa Portmanna).

Z výsledků průzkumu trestnosti mládeže – aktivních členů zájmových uměleckých souborů, který zveřejňuje *Souhrnná závěrečná zpráva z poslaneckých průzkumů* (Praha: Federální shromáždění ČSSR, 1983, s. 64), vyplývá, že estetické aktivity (zvláště umělecké povahy) pozitivně ovlivňují charakter mladého člověka. V roce 1990 (v čas. Hudební rozhledy) muzikolog Miloš Jůzl uvádí kulturní úroveň absolventů gymnázií do kontextu se stávajícím učebním programem, v němž absentují uměnovýchovné předměty. Rozhodnutí o tom, budou-li uměnovýchovné předměty začleněny do učebního programu, je totiž

1) Nikolaj Gavrilovič Černyševskij (*1828) – ruský revolučně demokratický filozof, autor spisu *Estetické vztahy umění ke skutečnosti*.

ponecháno na (libo)vůli ředitele konkrétní školy. Pro nápravu nabízí alternativu v podobě volitelného estetickovýchovného semináře a naznačuje i jeho koncepci. Sledujeme-li současnou produkci masmediálních prostředků (zvláště soukromých televizních stanic), nelze nevidět, že kvalitní, hodnotné pořady se objevují spíše výjimečně. Jestliže budeme vycházet z předpokladu, že (snad) ani tvůrci těchto programů nepochybují o tom, že masmédiá díky své působivosti výrazně ovlivňují hodnotový systém všech generací (a mladistvých zvláště), pak bychom si měli klást otázku, jak jsou tito pracovníci připraveni pro výkon své funkce a na jaké úrovni jsou vzděláni v oblasti filozofie, kulturologie a edukologie. Je zřejmé, že úroveň jejich profesní přípravy se odráží v kvalitě televizních pořadů.

Z hlediska vývojové psychologie se **člověk stává estetickým subjektem** velmi záhy (nejen z hlediska ontogenetického, ale i z pohledu fylogenetiky). Dějiny lidstva a jeho kultury nám prostřednictvím nejstarších dochovaných objektů materiální povahy, které dokládají způsob života a myšlení pravěkého člověka, dovolují vyslovit předpoklad, že se tak stalo na samém počátku lidské historie – hned po jeho druhovém osamostatnění (po zrodu jeho samostatného biologického druhu, kdy byl v těsném kontaktu s přírodou). Tito němi svědkové svou formou a respektem k funkci dokládají, že jejich původci byli esteticky vnímavými suverénními subjekty. Mezi nejstaršími památkami materiální povahy nacházejí archeologové i kultovní předměty, které jsou výrazem poznání a morálního citění pravěkého člověka. Nedokládá dostatečně jeho víru v posmrtný život, jeho etické citění a ohleduplnost vůči pochovávanému například i způsob, jakým ukládá jeho tělo a různé průvodní předměty do hrobu? Když tento náš prapředek v souvislosti se svým praktickým a kultovým životem vytvářel a vyráběl hmotné předměty a nástroje, které mu usnadňovaly žití (a v dobách klimatické nepřízně mu umožnily přežít), angažoval se i esteticky. Estetické vnímání a citění je hluboko zakotveno v našem vědomí a podvědomí, je prvním projevem snahy člověka vymanit se z krutosti své animalnosti. Svědectví o této snaze snesla moderní archeologie již bezpočet.

Člověk uvolňoval své vnitřní napětí vyvolané každodenní tvrdou realitou kultovními potřebami a rituály i křecemi pohybovými a zvukovými (hudebními), které reflektovaly úroveň jeho tehdejších estetických potřeb. Oprávněnost závěrů archeologů potvrzují výzkumy antropologů a etnologů, kteří zkoumají estetickou praxi a projevy umělecké kreativity některých zbytků přírodních národů, které si zachovaly původní formy svého života až do současnosti. Zjišťují, že činorodá touha příslušníků těchto národů po kráse a po prožitku z krásy je implicitně uložena (i když někdy skryta) nejen v rituálech kultovního a terapeutického charakteru, ale i ve všech kreativních (nikoli jen uměleckých) aktivitách, jimiž uspokojují své každodenní potřeby. Vývoj člověka tak překračuje hranice biologické sféry. Podle Konrada Lorenze (*Odumírání lidskosti*, 1997) jeho prvotní, bazální biologické potřeby a žádosti, jež ho nutily hledat prostředky k jejich uspokojení, jsou během vývoje přenášeny i do roviny

lidského chování a sociálního soužití – do vztahů mezi lidmi. Právem můžeme tedy předpokládat, že i objevování přírodních zákonitostí, hledání a nalézání nových možností zajišťujících existenci rodu byly pro člověka tohoto věku právě tak naléhavé (nebo i naléhavější) jako otázky související s utvářením vztahového personálně-sociálního rámce tehdejší rodové pospolitosti a otázky hledání pravdy a dobra.

Estetický vztah člověka ke skutečnosti je závislý jak na svém objektu (na jeho přirozenosti), tak na svém subjektu, tj. na člověku. Projevuje se především v citu *pro krásu* a v představách krásy, které spoluurčují estetické hodnoty každé lidské činnosti. „*Krásno působí jako hodnota. Hodnota krásna spočívá teprve v jeho působení.*“ Estetický vztah člověka ke skutečnosti stává se tím i vztahem hodnotícím – ve své podstatě je **hodnocením**. Jako hodnotící vztah, v němž reálno uvádíme vždy do vztahu k ideálu, se pochopitelně mění, aniž by ztrácel hodnotící charakter a aniž by se ztotožnil s vědeckým poznáním, i když „*se ve stále rostoucí míře stává hodnocením založeným na věděni*“ (R. Jürschik, 1981, s. 46, 45 a 53). Základním předpokladem toho, aby člověk mohl při vnímání a při různých činnostech uvědoměle prosazovat své představy krásy jako měřítko hodnot, musí disponovat znalostmi, věděním o objektech vnímání. Výrazným znakem estetického vztahu se tak stává jeho silně vyhraněná subjektivita. Důsledkem toho se estetické soudy o jedné a téže realitě jako objektu estetického hodnocení liší od člověka k člověku, protože každý z nich má své (tzn. rozdílné) individuální a sociální zkušenosti. Jakékoli snahy vyloučit z tohoto procesu subjektivismus a eliminovat tak v estetickém hodnocení individualitu hodnotícího subjektu a stanovit pro estetický soud objektivní kritéria se jeví jako scestné a zavádějící.

Bezprostředním výrazem estetického vztahu ke skutečnosti je **estetický prožitek**. Ten je určován rozmanitými vnějšími a vnitřními, objektivními a subjektivními podmínkami existence konkrétního jedince. Jako psychická činnost probíhá v rovině vzájemných vztahů obrazů vnímání a obrazů představy. Aktuální se v této souvislosti stává Jungova teorie archetypů (A. Stevens, 1996). Jestliže tradici uchované symboly a obrazy jako pravzory existenčních situací, které – zakódované v našem nevědomí – jsou přítomné v dílech velkých tvůrců, pak právem můžeme předpokládat, že jen taková umělecká díla mohou mít smysl a poskytovat hluboký zážitek a vnímavého a citlivého recipienta fascinovat.

Specifičnost estetického hodnocení tkví v tom, že je propojeno s hodnocením ideovým a mravním. Každý estetický prožitek i hodnocení jsou sociálně determinovány. Utváření estetického prožitku ovlivňují nejen emocionální, ale i racionální a volní aktivity vnímajícího subjektu, které splývají v jeden celek zasahující celý jeho vnitřní svět. Při estetické interakci s uměleckým dílem působí estetický prožitek na vnitřní svět vnímajícího subjektu a prostřednictvím jeho emocionálních, estetických a etických aktivit rozvíjí též jeho poznatky v oblasti umění.

V čem je podstata estetického vztahu?

- U samého kořene estetického vztahu je silná *touha po kráse*, která představuje neproduktivnější hnací sílu lidské kulturní historie; dokonce vyvolává v život některé aktivity, které nemají jinou funkci než představu o kráse uskutečnit.
- Podstata estetického vztahu tkví ve zvláštním způsobu *uvědomování a prožitku* rozličných jevů skutečnosti, k němuž dochází především v činnosti – při tvoření nebo pozorování světa v celé jeho rozmanitosti.
- Estetický vztah současně určujeme i jako *hodnocení*, které je především oceňováním a posuzováním různých jevů skutečnosti člověkem jako subjektem hodnotícího vztahu. Hodnotit znamená vytvářet vztah mezi jevy, které mají být hodnoceny, tzn. mezi objekty hodnotícího vztahu a představami subjektu hodnotícího vztahu o tom, jaké by tyto jevy mohly nebo měly být. Tedy také sám člověk (jako subjekt hodnocení) se stává objektem svého estetického vztahu.
- Nejobecněji lze estetický vztah člověka ke skutečnosti chápat jako „*specifický způsob reakce subjektu na libovolný objektivní fenomén (přírodu, společnost; předmět, proces, vztah, cit)*“ (W. Girnus, 1974, s. 27).

Při rozvíjení estetických kvalit člověka je prvořadá kategorie cíle, protože ovlivňuje a udává směr všem ostatním součinitelům. Zásadním činitelem je intenzita a kvalita vztahu estetického objektu k potřebám individua. Člověk vyjadřuje svůj estetický vztah ke světu, k životnímu prostředí různou estetickou činností, při níž jde o smyslově uchopitelnou kvalitu jevů skutečnosti. **Estetická činnost** má výrazně individuální charakter, protože estetické zájmy a záliby různých lidí jsou rozdílné a proměňují se v závislosti na vývoji dané společnosti. Úzce závisí na všech dílčích složkách estetického vědomí: na estetické potřebě člověka, na jeho estetických ideálech a vkusu, na estetickém smyslu, na estetickém vnímání a citění etc., které jsou svázány se sociálními zkušenostmi a speciálními estetickými vědomostmi, schopnostmi a dovednostmi příslušného subjektu.

Jedná se o činnost ve vysoké míře *tvůrčivou*, při níž hraje rozhodující úlohu představivost, imaginace, fantazie a obrazotvornost tvůrčího subjektu. Má všechny rysy procesu. Probíhá etapovitě za spoluúčasti jejích základních prvků: počínaje estetickým vnímáním přes estetické prožívání a chápání až k estetickému hodnocení. Mezi první a poslední etapou činnosti existuje bezprostřední souvislost, která se projevuje i externě: člověk při styku s okolním světem ho esteticky vnímá, ale současně i hodnotí a podle výsledku tohoto estetického hodnocení pak volí předmět/jev, který upoutal jeho pozornost, protože je pro něho esteticky zajímavý. *Specifičnost estetického vnímání* se projevuje v bezprostředním smyslovém kontaktu tvůrce s předmětem jeho estetického zájmu. Protože existují určité rozdíly ve fyziologických předpokladech smyslového vnímání, jsou i jím získané informace u různých příjemců rozdílné. Představy se však různí výrazně; jejich různost je podmíněna rozdí-

nostmi v sociálních zkušenostech jednotlivců. Romantická, intuitivní koncepce procesu estetického vnímání, která je vlastní jen určitému typu estetické reakce, koresponduje s tradičním modelem výchovy uměním, jenž spoléhá na empatické schopnosti recipienta. Ty mu pak dovolí proniknout do obsahu a struktury uměleckého díla.

Přestože rozvíte schopnosti esteticky vnímat jsou základem a východiskem veškeré *estetickovýchovné činnosti*, nejsou cíle estetické výchovy koncipovány jen pro kultivaci estetického vnímání, ale jsou směřovány na formování obecných estetických postojů, které jsou přenosné i na jiné situace. Tento přenos by měl mít dynamický charakter a měl by být funkční v každé jiné, nové konstelaci. Smyslem takto zacíleného úsilí je vyvést vnímající subjekt z uzavřeného prostoru vnímané reality, tzn. ze skutečnosti, která je bezprostředně viděna, slyšena, ... (smysly vnímána), k postižení a uvědomění si toho, co zprostředkovává specifickou strukturu, texturu, tvarosloví etc. aktuálně vnímaného uměleckého díla, tedy toho, co je *pojmově netransponovatelné* a slovy jen obtížně sdělitelné.

Estetickou hodnotu chápeme jako kategorii vztahu mezi subjektem a objektem. Dušan Šindelář (* 1927), profesor estetiky a teorie umění na Akademii výtvarných umění v Praze, postihuje základní vlastnost, která určuje estetickou hodnotu určitého jevu (objektu) – jeho spojení s potřebami člověka (subjektu). „*Estetická hodnota není jen materiální vlastností předmětu, ale má i vlastnosti odtazité, protože vyjadřuje jisté obecné lidské city a myšlenky i požadavky kladené určitou společností na předměty. Tím se vysvětluje veliké trvání věcí, které přežívají generace, ačkoliv potřeby, z nichž vzešly, dávno zanikly. Mohou tedy existovat a existují předměty, v nichž užítina a estetická hodnota jsou natolik v harmonickém vztahu, že je není třeba po řadu generací měnit a vyrábět se přibližně v téže podobě podnes.*“ (1963, s. 80)

Literární teoretik a estetik Jan Mukařovský (* 1891) odkrývá vratkost, indefinitivnost estetických norem a obtížnost, s jakou se setkáváme při jejich vymezování, touto výpovědí. „*Spor estetična nenormovaného s normovaným, bez ustání obnovovaný, dochází každým básnickým dilem znovu svého vratkého vyrovnání; a tento pocit okamžité rovnováhy mezi jedinečností a obecností, mezi náhodou a zákonem, jenž v nejbližší chvíli bude u básníka i u čtenáře vystřídán touhou po vyvážení novém, je psychickým ekvivalentem estetické hodnoty.*“ (1948, s. 42) Nejrůznější věci nabývají estetickou hodnotu díky okamžitému, byť jakkoli prchavému obdivu člověka. František Xaver Šalda (*1867) si všiml, že „*...hrdinný zrak přetvořuje a obrozuje stále a znova povrch této naší okoralé hvězdy, kterou únavně a mrzutě šlape většina jejich dětí. Jim vzniká každý den celý svět znovu: vidí věci, jak jich neviděl nikdo před ním a nevidí nikdo vedle něho.*“ (1948, s. 38)

Krása je v jistém smyslu zviditelněným výrazem jiné hodnoty – **dobra**. Podstatu tohoto vztahu výstižně vyjádřili Řekové, kteří spojili oba pojmy v jeden výraz *kalokagathía*,² který pro ně představoval soulad těla a duše jako

2) Kalokagathía – doslovně krása-dobro (z řec. kalos – krásný).

ideál dokonalosti. Současná společnost ke své škodě nedoceňuje funkci estetického principu v mravní výchově; výchovné instituce se spokojují s tím, že jejich svěřenci akceptují morální principy jen na základě racionální analýzy a právních norem (bez přítomnosti mravních postulátů a emocionálního podloží). Krásno se konkrétně uplatňuje vždy jen v podobě individuálních představ krásy a v podobě subjektivního estetického prožitku; ten je – jako prožitek objektu a zároveň jako prožitek vlastní schopnosti smyslově vnímat celou mnohost jevů skutečnosti – bezprostředním výrazem určitosti estetického vztahu člověka ke skutečnosti.

Otázka po smyslu krásy je otázkou po smyslu života člověka a smyslu života vůbec. Smysl pro krásu je jedna z nemnoha výsad (a odlišností) člověka, jimiž se vyčleňuje z říše ostatních živočišných druhů. Nejdříve se však pokusíme odpovědět na otázku, *co je to krása*. Krása je předmětem zkoumání *estetiky* (tj. teorie krásy a krásna), která byla původně součástí filozofie. Jejím základním problémem je otázka po podstatě krásy. Ačkoli pojem krásy je hluboce uložen ve vědomí každého z nás, odpověď na tuto otázku hledá lidstvo již více než 2000 let a zformulovat objektivně uspokojivou definici krásy se stále nedaří. V estetické literatuře nacházíme celou řadu úvah o projevech krásy a o její podstatě, krása však uniká i nejzkušenějším autorům a úporně se brání jejich snahám o definování.

V čem je její **podstata** a jak ji definovat? Která podstatná vlastnost spojuje všechny ty jevy, které nás esteticky uspokojují? Tuto otázku, která patří mezi nejobtížnější filozofické otázky a dodnes není uspokojivě zodpovězena, si jako první v dějinách filozofie položil zakladatel objektivního idealismu, Sokratův žák Platón (427-347 př. Kr.). Otázku po podstatě krásna formuloval v dialogu *Hippias*. Do dialogu *Symposion* uložil jednu ze svých odpovědí: krásna je pro tohoto starověkého filozofa **absolutní hodnotou**, „...jež je příčinou krásy jevů, není omezena na smyslové vnímání, působí všem čistou rozkoš a je blízká, ba totožná s dobrem“ (K. Svoboda, 1926, s. 10). Platón je přesvědčen, že „co je božské, je krásné, moudré a dobré...“. V dialogu *Hippias* větší zkoumá vztah mezi krásnými objekty a ukazuje na vztahovost krásy jako „vhodnosti“. Krásno obsažené ve světě smyslů je pro něho odrazem absolutní ideje krásna. Umění, které zachycuje krásu přírody, zobrazuje a napodobuje reálné předměty, je pak pouhým matným odrazem odrazu této absolutní ideje krásna. V dialogu *Faidros* sblízuje krásu nejen s dobrem, ale i s moudrostí. Krásu chápal jako abstraktní ideu – absolutní ideál.

Odpověď hledali i jiní řečtí filozofové: tak Demokrita z Abder (asi 460-370 př. Kr.), reprezentanta antického atomismu, zaujal rytmus a eufonie,³ krásna hlásek a slov a v umění spatřoval prostředek zábavy a zušlechtnění. Sofistu Gorgiase (asi 483-375 př. Kr.) upoutala emocionální moc řeči a účinky dramatu. Řecký matematik a filozof Pythagoras ze Samu (asi 580-500 př. Kr.), hledající číselné vztahy v celém kosmu, se zabýval základními elementy for-

3) Eufonie (od řec. *eu* – dobře + *fōnē* zvuk) – libozvuk, libozvučnost.

my, jako je symetrie, harmonie a proporcionální vztahy, a snažil se je kvantitativně postihnout. Mechaničtí materialisté vidí v estetických jevech objektivní danost. Krása podle nich existuje nezávisle na člověku, tzn. ještě před jeho existencí.

Pro nejvýznamnějšího Platonova žáka Aristotela (*384 př. Kr.) „...snad již v pouhém žití jest jistá část krásna, nepřekročí-li tíha života příliš míru“ (*Politica*). Pro Aristotela je „*krásné to, co je utvořeno podle míry, co tvoří jednotu s rozmanitostí...*“. Tedy krása je podle něho v uspořádání, v míře, kterou máme pro věci, vztahy i lidské osudy. Také vztah umění ke skutečnosti formuluje odlišně: pro něho umění není pouhou nápodobou reálných věcí. U sv. Augustína (ve spise *O krásném a přiměřeném*) je – stejně jako u Platóna – **krásno propojeno s dobrem**: dobro je zcela jednotné a celistvé jako svrchovaná krása. Krása proto tkví v nerozdělitelném celku!

Podle italského renesančního umělce a teoretika umění Leona Battisty Albertiho (*1404) „...vzájemný poměr jednotlivých částí k sobě navzájem i k celku, proporce a kompozice jsou řádem přírody. Z něj je vyvozen zákon krásy.“ Nejvýznamnější představitel německé klasické filozofie Georg Wilhelm Friedrich Hegel (*1770) považuje krásu za smyslové (tj. nedokonalé) projevení absolutní ideje. Racionální idea je obsahem, smyslově konkrétní tvar je mu formou umění. Ruský filozof a literární kritik Nikolaj Gavrilovič Černyševskij (*1828) vychází z rozboru pocitů, které má člověk při vnímání jevů, jež považuje za krásné, a dochází k závěru, že „...to nejobecnější, co je člověku milé a na světě vůbec nejmilejší, je život. Krásná je bytost, v níž vidíme život takový, jaký podle našich představ má být; krásný je ten předmět, v němž se projevuje život“ (1946, s. 181). Ztotožněním krásna se životem ovšem Černyševskij podstatu jevu neobjasňuje; ukazuje však, že krásno patří mezi nejvyšší hodnotové kategorie.

Německý filozof Alexander Gottlieb Baumgarten (*1714), duchovní otec estetiky jako samostatné filozofické disciplíny, definoval ve svém spise *Aesthetica sive theoria liberalium artium* (Estetika neboli teorie svobodných umění) krásu jako dokonalost, kterou poznáváme smysly (na rozdíl od pravdy jako dokonalosti postižené rozumem). Jiný německý filozof a psycholog Theodor Lipps (*1851) uplatňuje svoji teorii „vcítění“ i v estetice a zdůrazňuje zážitek vědomí a subjektivní prožitek. Podle něho „*krása není v předmětu samém. Prožíváme ji ve chvílích kontemplace, kdy se ztotožňujeme s předmětem a pronikáme k podstatě dění...*“ Pro jiného německého filozofa Ernsta Cassiera (*1874) „*krása je v podstatě a nutně symbolem... protože je vždy a všude zároveň jediná i dvojitá. Tímto rozpolcením, tímto spojením se smyslovým a tímto povznesením nad smyslové, krása... vyjadřuje napětí, které prolíná celým světem našeho vědomí.*“ (K. E. Gilbertová – H. Kuhn, 1965, s. 438)

Pro malíře, grafika a spisovatele Josefa Čapka (*1887) je krása jistá životní zkušenost, zážitek intenzivního života a harmonie vnitřních sil. Míní, že je spjata s tvořivým vztahem člověka ke skutečnosti a s obdivem pro „*dovršené přisvojení hmoty, pro vítězství nad hmotou, nad námahou, spojenou s jejím*

formujícím a zvyrazňujícím zmáháním" (1949, s. 56). Vnější řád formy vyjadřuje vždy nějaký lidský významný obsah. Jednotlivé principy formování hmoty jsou „*zhmotnělé impulzy a bezprostřední reakce na svět*" (V. V. Štech, 1956, s. 10). Ruská estetička Nina Dmitrijeovná propojuje krásu s dobrem, estetické s etickým, když prohlašuje, že „*krása tkví hlouběji a někdy je vnitřní krása silnější než krása zevnějšku*" (1963, s. 14). Riskuje-li nebo obětuje-li někdo pro druhého člověka život, pak tu před námi září krása ušlechtilého činu, krása duše.

Podle Martina Heideggera (*1889) krása bytostně náleží k lidskému tvoru a ke způsobu jeho existence, a proto ve spise *Der Ursprung des Kunstwerks* (1965) napsal, že „*krása je způsob, jak bytostně jest pravda*", jakým se děje pravda. Náš Jan Patočka spojuje v *Kacířských esejích* existenci hodnoty pravdy, dobra a krásy s odhalováním smyslu věcí. Každému z nás se odhaluje jinak na základě různých paradigmat našeho putování životem. Vždy znovu a znovu stojíme v úžasu nad tím, že se nám svět v rozmanitých perspektivách odhaluje a my můžeme být účastníky tohoto dramatu.

Těchto několik vybraných názorů na podstatu krásy reprezentuje různé možné přístupy k této otázce. V každém z nich je však možno vystopovat jedno ze dvou základních filozofických stanovisek jejich autorů, a to podle toho, zda koncentrují svůj zájem na objekt vnímání jako nositele krásy, nebo na procesualní stránku estetického vnímání a estetického zážitku.

Přivrženci *estetického subjektivismu* chápou hodnoty jako pouhé vztahy, a proto i krása jako estetická hodnota není pro ně objektivně danou vlastností jevu, ale je dána estetickým prožitkem vnímajícího subjektu. *Estetičtí objektivisté* vycházejí naopak z předpokladu, že každá hodnota jakékoli věci (a tedy i krása) existuje bez závislosti na tom, je-li vnímána. Sousedňují proto pozornost na činitele, kteří rozhodují o estetické kvalitě určitého jevu, a podrobují analýze především umělecká díla. Tím, že se obě koncepce omezují jen na určitou oblast estetických jevů, problematiku estetiky zužují. Estetika jako věda má zkoumat jak psychické vztahy k estetickému objektu, tak i zákonitosti uměleckého tvoření a mimoumělecké oblasti estetická v celé jejich šíři: přírodou a člověkem počínaje a výsledky umělecké tvorby konče.

Srovnáváme-li předložené výpovědi filozofů, estetiků a umělců různých dob a národností, uvědomujeme si, že přes svoji nepochybnou zajímavost a originalitu zřetelně dokumentují obtíže, s nimiž je nutno se v této subtilní sféře potýkat. Co je jejich příčinou?

1. Nezměrný rozsah a variabilita jevů – nositelů krásy, nacházíme ji v nejrůznějších objektech a jevech, jejichž vlastnosti se diametrálně liší (srovnejme např. krásu vznosné gotické architektury s kresbou a barevnou harmonií motýlích křidel);
2. krásu postihujeme především citem (rozum „zůstává stát“);
3. hodnocení krásy je závislé na interakci mezi vnímajícím subjektem (receptivním), jeho estetickými zkušenostmi, úrovni vzdělání (všeobecného a uměleckého) a vnímaným objektem;

4. krása závisí též na intenzitě individuálního estetického prožitku, který je však ovlivněn i duševním rozpoložením recipienta ve chvíli jeho kontaktu s uměleckým dílem;
5. hodnocení krásy je podmíněno úrovní osobního a dobového estetického vkusu, který odráží společenské, historické a kulturní konvence i určité sociální klima širšího národního, etnického, náboženského či geografického celku.

I když je krása *základním estetickým pojmem*, není jediným projevem estetického vztahu ke skutečnosti. Mezi estetickými kategoriemi nacházíme i jiné projevy tohoto vztahu: např. vznešeno, tragično, poetično. Estetický vztah člověka ke skutečnosti a estetické hodnocení může však mít jak kladný, tak i záporný charakter. Nehezky, ošklivý, šeredný, příšerný, odporný, hnusný – to jsou atributy, jimiž toto své negativní estetické hodnocení obvykle vyjadřujeme.

Existují tři odlišné **oblasti krásna**, které se vzájemně prolínají, přecházejí plynule jedna do druhé, ale svým estetickým charakterem se zásadně liší. Jsou to:

1. **Příroda** jako nemodifikované životní prostředí, přírodní krása je geneticky nejstarší, ve svých vnitřních vztazích nejjednodušší a „nejčistší“, vnímající subjekt nejbezprostředněji zasahující, a proto i *nejpůsobivější*.
2. **Kultivované** (humánně modifikované) **prostředí** a mimoumělecké výtvořiny. S krásou člověkem uzpůsobeného životního prostředí a krásou mimouměleckých výtvořin se setkáváme nejčastěji, přestože není kvantitativně nejbohatší.
3. **Umění**. V něm je krása skryta v esenciální, „zahuštěné“ podobě a neintenzivněji nás také oslovuje a zasahuje. Pro zkoumání krásy je však tato oblast nejpodstatnější, protože jen v ní se setkáváme s nejkonzentrovanejším vyjádřením estetického vztahu člověka k realitě, s krásou jako svébytnou a nezastupitelnou hodnotou. „*Konstitutivní význam umění pro lidské bytí, okolnost, že dispozice umělecky tvořit a vnímat je pro člověka nenahraditelná, a jestliže ji postrádá, zřetelně to jeho život ochuzuje a deformuje, vyplývá právě z bytostné vazby umění na doménu svobody.*“ (A. Mokrejš, 2002, s. 143)

Smysl a cit pro krásno patří mezi typické znaky člověka. Rozvíjí se v procesu tvořivé činnosti, jejíž výsledek člověka oslovuje emocionálně: probouzí a podněcuje v jeho nitru to, co s ním souzní. Tvořivou činností člověk vtiskuje přírodě určitou formu a řád podle zákonů krásy. Tvůrce se smyslem pro vlastnosti utvářeného materiálu jej organizuje v určitých proporcích a rytmu a v mnohosti a rozmanitosti jeho dílčích složek hledá harmonii a jednotu.

Tvořivá činnost	Vývoj estetické kultury
	7 slovesné umění
	6 hudba
	5 umění pohybové
	4 umění výtvarné
	3 architektura
	2 dekorativně užité umění
1 jakákoliv činnost obohacená o estetizující prvky (vazba knihy, módní návrhy, kávová souprava)	

Od estetického vnímání a hodnocení je nutno rozlišit estetickou činnost provázenou intenzivními a hlubokými prožitky, které ji kvalitativně promění v produktivní, většinou *tvořivou činnost*. Činitelé, kteří se uplatňují v kontextu každé tvořivé umělecké (ale i vědecké) činnosti, podmiňují rozhodujícím způsobem kvalitu konání a jeho finálního produktu. Tvořivost se tak stává klíčovým, nezastupitelným atributem každého uměleckého aktu a každého umělce – každého hudebního skladatele, básníka, spisovatele etc.

Vědecká **analýza tvořivosti** odhalila řadu jejích příznačných rysů. Prezentujeme (částečně podle Viktora Loendenfelda) několik jejích podob; projevuje se jako

1. citlivost k vlastnímu zážitku,
2. citlivost k sobě samému,
3. citlivost ke svému okolí,
4. schopnost setrvat delší dobu ve stavu koncentrované vnímavosti a vnitřní tvárnosti,
5. schopnost přeskupovat se a obměňovat,
6. jako schopnost integrace vnímání, citění a myšlení, která vede ke smysluplnému organizování situace – k živé syntéze.

Tvořivost je výrazným identifikačním znakem biologického druhu *homo sapiens* a každého jedince zvlášť. Je jedinečnou vlastností člověka, kterou se zřetelně odlišuje od jiných živočišných druhů. Jestliže antropologie spatřuje ve tvořivosti člověka jednu z určujících vlastností lidského druhu (považuje ji za nejprůkaznější projev lidské existence) a přináší svědectví o její autonomii a jedinečnosti, axiologie ji řadí mezi nejvzácnější univerzální hodnoty, které mohou existenci tohoto druhu nejen udržet, ale svými produkty i posílit estetický vztah člověka k člověku, ke světu a k životu jako hodnotě nejvyšší.

Literatura

Čapek, Josef. *Umění přírodních národů*. Praha: 1949.

Černyševskij, Nikolaj Gavrilovič. *Estetické vztahy umění ke skutečnosti*. Praha: Svoboda, 1946.

Dmitrijevodá, Nina A. *O krásnu*. Praha: 1963.

- Gilbertová, Katharine Everett; Kuhn, Helmut. *Dějiny estetiky*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1965.
- Gimus, W. *Zukunftslinien*. Berlin: 1974.
- Heidegger, Martin. *Der Ursprung des Kunstwerks*. Stuttgart: 1965.
- Jürschik, Rudolf. *Estetické vztahy*. Praha: Horizont, 1981.
- Lorenz, Konrad. *Odumírání lidskosti*. Praha: Mladá fronta, 1997.
- Mokrejš, Antonín. *Umění: a k čemu?* Praha: Triton, 2002.
- Mukařovský, Jan. *Estetika jazyka*. In *Kapitoly z české poetiky I*. Praha: 1948.
- Stevens, A. *Jung*. Český Těšín: Argo, 1996.
- Šalda, František Xaver. *Hrdinný zrak*. In *Boje o zítřek*. Praha: 1948.
- Šindelář, Dušan. *Smysl věcí*. 1963.
- Štech, Václav Vilém. *Umění čtyř světadílů*. Praha: 1956.

Redakci Universitas došlo

- Bohuslav Binka, *Ciencias sagradas*. Masarykova univerzita Brno, 2011
- Růžena Blažková, **DYSKALKULIE II. Poruchy učení v matematice na 2. stupni ZŠ**. Masarykova univerzita Brno, 2010
- XI. Brněnské dentální a implantologické dny**. Sborník abstrakt. Brno, 2. 10. - 3. 10. 2009. Masarykova univerzita Brno, 2009
- Cizí jazyky ve výzkumu**. Věra Janíková, Světlana Hanušová (eds.) Masarykova univerzita Brno, 2010
- Collected Works of Jan Virgas**. Volume One (1951-1967). Masaryk University Press 2010
- Fyzickogeografický sborník 8. **Fyzická geografie a kulturní krajina**. Edit. Vladimír Herber. Masarykova univerzita Brno, 2010
- Zuzana Darmopilová, **Vliv zájmových skupin na reformu zdravotnictví**. Masarykova univerzita Brno, 2010
- Petr Dresler, **Opevnění Pohanska u Břec-lavi**. Masarykova univerzita Brno, 2011
- Evropské finanční systému 2010**. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Masarykova univerzita Brno, 2010
- Evropské areály a metodologie (Rusko, střední Evropa, Balkán a Skandinávie)**. Editoři Ivo Pospíšil – Josef Šaur. Masarykova univerzita Brno, 2011
- Lukáš Fasora, Jiří Hanuš: **Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. Pohledy na dějiny a současnost**. Masarykova univerzita Brno, 2010
- 19th HELMINTHOLOGICAL DAYS 2011**. Programme-Abstracts. Editors: Roman Kuchta, Iveta Hodová. Masarykova univerzita Brno, 2011
- Inkluzivní vzdělávání v primární škole**. Ed.: Jiří Havel, Hana Filová. Masarykova univerzita Brno, 2010
- Interpretation of Meaning Across Discourses**, Edited by Renata Jančaříková. Masarykova univerzita Brno, 2010
- Karlík a továrna na lingvistiku**. Prof. Petru Karlíkovi k šedesátým narozeninám. Aleš Bičan, Jan Kláška, Petra Macurová, Jana Zmrzlková (editoři). Host, Masarykova univerzita Brno 2010
- Jaromír Kolečka a kolektiv, **Krajina Česka a Slovenska v současném výzkumu**. Masarykova univerzita Brno, 2011
- Lumír Macholán, **Stručný výklad motýlích jmen antického původu**. Masarykova univerzita Brno, 2011
- Managing Diversity and social Cohesion: The Canadian Experience**. 5th International Conference of Central European Canadianists 16-18 October 2009. Sofia, Bulgaria. Masarykova univerzita Brno, 2010
- Mezinárodní konference **Nové technologie ve výuce**. 4. ročník. Sborník abstraktů a elektronických verzí příspěvků. Masarykova univerzita Brno, 2010. CD

pokračování na str. 82 →

Evropský parlament a domácí násilí

JIRÍ SEDLÁK

Informace v ČR o tom, jak se řeší otázky domácího násilí v Evropském parlamentu (EP), je velmi mezerovitá. Ještě méně informací mají naši odborníci o pomoci obětem domácího násilí, projednávaném v EP. Jednou z hlavních příčin je velmi široký záběr zkoumání zaměřený na jakékoliv násilí vůbec, páchané na zvláště ženách. Otázky řeší v EP jeden z 21 výborů, a to Výbor pro práva žen a rovnost pohlaví (VPŽRP). Proto jsou problémy domácího násilí a speciálně otázky pomoci obětem domácího násilí chápány nejen jako úzké, ale i jako specifikované a není jim z toho důvodu věnována v EP výlučná pozornost. Doporučení této komise, které schvaluje EP, je jen deklarativní. Některé státy EU řeší pomoc obětem relativně lépe, a to ve srovnání s jinými evropskými zeměmi. Daleko více informací dostává naše veřejnost o Evropském soudu pro lidská práva, o Radě Evropy (RE). EP v mnohém navazuje na dřívější aktivity OSN (Evropská úmluva 1950, Deklarace 1959). Autor navštívil EP v Bruselu a ve Štrasburku. Dvě krátkodobé návštěvy umožnily získat jen nejdůležitější informace o domácím násilí.

Evropský parlament řídí Generální sekretariát s několika tisíci zaměstnanci. Koordinuje legislativu a připravuje schůze, dílčí a plenární zasedání (Wie funkcioniert 2007). Problematika násilí a domácího násilí je jednou ze součástí činnosti Výboru pro práva žen a rovnost pohlaví. Parlamentní shromáždění Rady Evropy, které se konalo 8. října 2004, zahájilo kampaň k potírání domácího násilí vůči ženám v Evropě. K základním myšlenkám této kampaně byla teze považovat domácí násilí za prioritu domácí politiky a zabývat se touto otázkou v širokém politickém rámci za účasti vlády, parlamentu a občanské společnosti, obětem poskytovat lepší soudní, psychologickou a finanční ochranu, vést ji ve spolupráci s Evropskou komisí, Evropským parlamentem a nevládními organizacemi (NGO), soustředit se na tři hlavní aspekty: na prevenci, na pomoc obětem a poskytování informací veřejnosti.

Dříve než se určitý problém, v našem případě problém domácího násilí, dostane na jednání, jsou shromažďovány informace. Poslanci jsou vysíláni do terénu v jednotlivých státech EU. Výbor pro práva žen a rovnost pohlaví, také vyžaduje hlášení z ministerstev, jsou přijímány návrhy i stížnosti. Po projednání výsledků analýzy je závěrečná zpráva předána Radě Evropy, ve které zasedají zástupci vlád, ministři a předsedové vlád. Upravený a doplněný materiál projednává EP, ve kterém zasedají volení poslanci, zástupci občanů. Výsledkem je doporučení, které dostanou vlády států EU. Parlamenty doporučení projednají a schválí. Následuje práce na formulaci příslušných zákonů a jejich

schválení, aby se staly součástí právního pořádku státu (H.-G.Pöttering 2008, Svědectví 2008, Usnesení 2009, Tváře 2010).

V rámci EP probíhá už několik roků program Daphne (Recommendations)

V ČR není problém s implementací zákonů. Problém spočívá v jejich praktické aplikaci. Výchozím problémem je definice domácího násilí. Definice Evropského parlamentu, definice Rady evropy a definice Mezinárodní zdravotnické organizace (MZO) se od sebe liší.

První zmíněné vymezení tohoto pojmu je velmi široké. Jako oběti násilí zahrnuje jen ženy a místo agrese neomezuje na byt či dům. Násilí je

1. jakýkoli násilný čin namířený proti ženám;
2. výsledkem je nebo může být fyzická, sexuální nebo psychologická újma či utrpení žen;
3. včetně hrozeb takových činů, nátlaku nebo svévolného zbavení svobody;
4. ve veřejném nebo soukromém životě.

Poslední úprava druhé definice z roku 2007 uvádí: Domácí násilí je

1. násilné chování v rodině, které se týká
2. jakéhokoliv činu nebo opomenutí spáchaného v rámci rodiny některým z jejích členů,
3. které narušuje život, tělesnou nebo duševní integritu nebo svobodu jiného člena stejné rodiny nebo
4. vážně poškozuje rozvoj jeho osobnosti.

Agrese je zde správně omezena na rodinu a její příslušníky. Tato druhá definice zařazuje ke spáchanému násilí i opomenutí péče, zvyrazňuje oblast rodiny a poškozování rozvoje osobnosti.

Třetí definice je komplexnější a vymezuje domácí násilí pomocí výčtu hlavních znaků: Domácí násilí je

1. jakýkoliv násilný, jednosměrný čin, který se týká oběti domácího násilí, má eskalující průběh, je dlouhodobý.
2. Probíhá mezi blízkými osobami s důsledky – ve formě újmy u oběti, různého trvání, různé intenzity.
3. Újmy zahrnují formu: a) fyzickou (desítky až stovky příznaků); b) psychickou (desítky příznaků); c) sociální (desítky možností); d) ekonomickou; e) sexuální.
4. Probíhá bez kontroly společnosti.

V ČR je používání definice nejednotné. To je první překážka optimálního praktického používání ve všech organizacích a pomáhajících profesích, které se setkávají s oběťmi domácího násilí.

Parlament ČR respektoval doporučení Evropského parlamentu a schválil dva základní zákony: Je to trestní zákon č. 40/2009 Sb., § 199, Týrání osoby žijící ve společném obydlí, § 354 Nebezpečné pronásledování a č. 135/2006 Sb. – Změny zákona o Policii ČR. Při uplatňování zákonů vynikající práci odvádějí různé poradny (např. Bílý kruh bezpečí, Naše dítě, ProFem, Liga lidských práv apod.), zaměřené na uklidnění oběti domácího násilí, na rady, co má oběť dělat, a na odkazy, kam se má obrátit o další pomoc. Nezastupitelnou pomoc poskytují Intervenční centra v každém kraji, která jsou centrálně řízena. Jsou vypracovány pokyny pro oběti domácího násilí, které obsahují po právní a psychologické stránce všechny důležité informace (P. Vitoušová 2010). Jsou vypracované také manuály pro policii a pro lékaře. Postupně jsou policisté proškolení.

Nedostatky aplikace vidíme především v tom, že většina případů není odhalena vůbec nebo až za velmi dlouhou dobu (rok až 13 roků). Dalším problémem je rozhodování obětí bránit se násilím. Je sice kladně ovlivňováno široce založenými informačními kampaněmi, ale ty mají na rozhodování obětí poměrně malý význam. Když už se oběť rozhodne, hledání pomoci je zajišťováno dobře. Jenže doporučující postupy se někdy k obětem nedostanou nebo je oběť nepochopí správně a dělá chyby, případně se rozhodne své aktivity z různých příčin zastavit. Obrana oběti domácího násilí je složitá a vyžaduje nejen odbornou psychologickou, ale i právní pomoc, na kterou oběť většinou nemá finance. Nesnadná realizace se týká např. formy a obsahu trestního oznámení, shromažďování hodnověrných důkazů, uplatňování práv obětí, jako je právo na informace, právo nahlížet do trestního spisu, vypovídat v nepřítomnosti obžalovaného, právo na úhradu za právní zastoupení, je-li právní zastoupení úspěšné, využívání pomoci zmocněnce a také doprovodu. Jde o to, uplatňovat právo na aktivní účast v trestním řízení, navrhnout doplnění důkazů, odstranění nedostatků a rovněž podat stížnost proti usnesení, klást otázky svědkům, vyjadřovat se před vynesením rozsudku a aktivně se účastnit řízení při odvolání.

Řešení je nesnadné, odstraňování nedostatků je pracné a dlouhodobé. Aktivity při pomáhání obětem domácího násilí jsou roztržité a nejsou centrálně jednotně řízené. Vyžadují trpělivost, důslednost, vytrvalost. Za realizaci zákonů v ČR odpovídá vláda. Lze uvítat, že se začne v širším měřítku než dosud u nás v praxi uplatňovat aplikace doporučení Rady Evropy z roku 1950, doporučení OSN z roku 1959, doporučení Usnesení pléna Evropského parlamentu z roku 2009, Úmluvy o právech dítěte z roku 1989, v ČR 1991. To má zajišťovat vládou schválený Národní akční plán prevence domácího násilí na léta 2011-2014.

Literatura u autora:

jirisedlakdrsc@seznam.cz, www.domacinasili.estranky.cz

Jiří Voskovec a Studentský časopis

(K třicátému výročí smrti 1. července 1981
v kalifornském Peerblossom.)

JIRÍ RAMBOUSEK

V roce 1922 začal v Praze vycházet *Studentský časopis*, který se stal na celé meziválečné dvacetiletí tribunou středoškolské mládeže první republiky. Do časopisu psali studenti a absolventi středních škol z Čech, Moravy a Slezska, ale v poměrně hojném počtu i studenti slovenští. Majitelem a vydavatelem časopisu byl Kruh přátel střední školy, založený právě proto, aby umožnil vznik a existenci studentského periodika. První ročník (1922) měl jen pět čísel. Potom se už pořadí čísel řídilo organizací školního roku, takže první číslo druhého ročníku 1922-23 vyšlo na podzim 1922 a poslední, desáté, v červnu 1923. Časopis potom nerušeně – byť někdy s finančními obtížemi – vycházel až do roku 1942, kdy bylo vydávání po zákazu nacistických úřadů ukončeno neúplným 21. ročníkem 1941-42. Poslední číslo vyšlo 10. ledna 1942. Redaktorem prvních devíti ročníků byl Jaroslav Sochor a potom až do zániku v roce 1942 Antonín Refábek Časopis měl ovšem i redakční radu a redaktorovi pomáhali dobrovolní studentští redaktoři, kteří se většinou rekrutovali z řad pražských studentů s literárními nebo uměnovědnými ambicemi. Byli mezi nimi například Hanuš Bonn, Jiří Valja, Jan Kopecký, Pavel Tigrid, J. J. Puchwein (pozdější prozaik Jiří Marek), Olga Srbová a mnozí další. Časopis dbal o svou nestrannost, nebyl katolický jako pozdější Jitro, ani vysloveně levicový, jeho linie byla linií Masarykovy a Benešovy republiky.

Hlavní náplň *Studentského časopisu* a obdobně i pozdějšího *Středoškoláka* tvořily literární příspěvky studentských autorů, ale i zprávy o středoškolském sportu a dalších akcích pořádaných na středních školách. Student, jemuž redaktoři příspěvek neotiskli, si alespoň přečetl stručný kritický posudek své práce v listárně redakce. Časopisu postupně vtiskly svůj ráz dvě literární generace, nejprve ta teigovská, avantgardní, a pak, ve třicátých letech, autoři generace válečné, nejčastěji označované podle nejvýraznějšího básnického představitele jako Ortenova. Jiří Orten ostatně také do *Studentského časopisu* přispíval. V době, kdy republika hrozila agrese ze strany hitlerovského Německa a kdy se na stranu nacistů postavila i většina našich německých spoluobčanů, byly v časopisu publikovány názory čelných představitelů naší kultury, jako byli např. Josef Čapek, Otokar Fischer, J. L. Fischer, J. B. Kozák, Václav Černý, E. F. Burian, Vladislav Vančura, Jaroslav Žák, Josef Hora, František Halas aj. Příspěvek Karla Čapka O tom humoru, psaný přímo pro *Studentský časopis*, je dnes v Čapkových *Spisech* ve třetím dílu souboru *O umění a kultuře*.

Na stránkách *Studentského časopisu* nalézáme za léta jeho existence první publikované práce desítek významných autorů a umělců. Úplný seznam těch,

kdo své prvotiny tiskli ve *Studentském časopise*, by byl velmi dlouhý. Jen námatkou a bez nároků na úplnost jmenujme Mirko Očadlíka, Adolfa Hoffmeistra, Franka Tetauera, Jiřího Frejku, Egona Hostovského, Josefa Trägera, Františka Kožika, Jana Drdu, Hanuše Bonna, Jiřího Ortenu, Ivana Blatného, Josefa Kainara, Ladislava Fikara, Otomara Krejču, Jana Kopeckého, Františka Vrbu, Jiřího Šotolu a také Jana Pilaře a Ivana Skálu, dva básníky neblaze proslulé prorežimními postoji za normalizace. Až do prvních let druhé světové války posílali téměř všichni mladí, kteří zatoužili po vavřínech literární slávy, své práce do pražské redakce *Studentského časopisu*.

Po roce 1945 byl legitimním pokračovatelem *Studentského časopisu Středoškolák*, v němž debutovali autoři mé generace, např. Pavel Kohout, Dušan Hamšík, Miloš Macourek, Alexej Kusák, Zdeněk Pešat, Milan Jankovič, Ota Hofman nebo Z. K. Slabý. Redaktorem *Středoškoláka* byl Milan Maralík. I tento časopis, který byl dědicem *Studentského časopisu* také v úsilí o názorovou neutralitu, zardousila totalita, tentokrát ta poúnorová. Jeho existence skončila třetím ročníkem 1947-48. Po únorovém převratu *Středoškolák* otočil redakční kormidlo více doleva – objevila se v něm budovatelská hesla a výzvy k boji proti reakci. Takový postoj ostatně odpovídal smýšlení velké části tehdejších studentů, ale časopis to nezachránilo. V červnovém čísle, v němž se oznamovalo ukončení existence *Středoškoláka*, se čtenáři dočetli, že na středních školách se „ujímalo a rostlo“ zpátečnictví a středoškoláci byli „nejméně uvědomělá část mládeže“.

• • •

Mezi těmi, kdo ve „Studentáku“ hned v prvních letech existence časopisu debutovali, byl i člen slavné dvojice V+W Jiří Voskovec (1905-1981), česko-americký herec, dramatik, režisér, překladatel a básník. Těmito slovy ho charakterizuje podrobné heslo v anglické internetové encyklopedii *Wikipedia*. Voskovecova polemická odpověď na stať jiného přispěvatele *Studentského časopisu* byla zřejmě jeho vůbec první tištěnou prací.

V roce 1922 vyšel u nás v pražském nakladatelství Petr a Tvrдый (později známé nakladatelství Václava Petra) v překladu Jiřího Macáka výbor z futuristických manifestů italského básníka. Filippa Tommaso Marinettiho *Osvobozená slova*. Obálku této knihy, v níž byly i ukázky futuristické poezie, navrhl Josef Čapek. Filippa Tommaso Marinetti (1876-1944) se už ve dvacátých letech stal stoupencem Mussoliniho a jeho literární dráha skončila neslavně, ale to nemění nic na významu futurismu pro zrod „nové senzibility“ dvacátého století. Marinettiho futuristické manifesty (první vyšel v roce 1909) a jeho raná tvorba sehrály důležitou roli v boji s akademickou strnulostí oficiální kultury a byly vedle kubismu a fauvismu jedním ze zdrojů nového životního pocitu, výrazně ovlivněného technickou civilizací, auty, filmem, letadly, bezdrátovou telegrafií, ale např. i jazzem. Pod vlajkou futurismu vytvářeli svá díla slavní italští malíři Umberto Boccioni a Gino Severini, významní tvůrci, Ma-

jakovskij, Chlebnikov, Kručonych, Malevič aj., se k futurismu hlásili v Rusku.

Vraťme se však ke *Studentskému časopisu* a Jiřímu Voskovcovi. Voskovcův první příspěvek byla polemika s článkem, který vyšel ve čtvrtém, tj. prosincovém čísle druhého ročníku (1922-23). Jeho autor, oktáván vinohradského gymnázia Karel Nor, reagoval na české vydání Marinettiho manifestů povrchními a staromilskými argumenty odmítajícími moderní umění. (Karel Nor nemá nic společného se známým spisovatelem A. C. Norem, který se původně jmenoval Josef Kaván.) Z článku je zřejmé, že Nor měl ve znalostech umění značné mezery – to ovšem u tehdejšího oktávána nebylo nic překvapivého a nemá smysl to kritizovat. Zajímavé je pro nás jen to, že jeho recenze vyvolala repliku Jiřího Voskovce.

Podle Nora jsou nové směry v literatuře a výtvarném umění pouze „známkou přesycenosti kultury“, která je unavena zjemnělou krásou dosavadního umění, a vybírá si proto své vzory ve výtvorech jeskynních primitivů. Zázitek krásy prý může mladým lidem dát jen to, co na sobě nese „pečeť přírody a přirozenosti“ a v soutěži s touto přirozenou krásou nemůže moderní umění obstát, stejně jako květiny z papíru a umělé parfémy nemohou soutěžit se „svěží krásou zrozené lučiny“.

Jiří Voskovec, tehdy stipendista francouzského lycea v Dijonu, Norovi odpověděl v šestém čísle zmíněného druhého ročníku. (v únoru 1923). Článek *Několik poznámek k článku Na okraj Marinettiho Osvobozených slov* ukazuje, že Voskovec věděl už v sedmnácti letech o moderním umění opravdu hodně. Voskovec měl výtvarné umění rád už od dětství a sám měl výtvarné sklony. Jeho dědeček z matčiny strany byl známý malíř Soběslav Pinkas, Čech, který se ve Francii připojil k slavné barbizonské krajinářské škole. Ve dvacátých letech byl Voskovec jedním z prvních autorů obrazových básní a koláží u nás. Psal poetistické básně, blízké např. Seifertově sbírce *Na vlnách TSF*, a koncem dvacátých let pomýšlel na vydání vlastní básnické sbírky. To už jej však plně zaměstnávala autorská a herecká činnost v Osvobozeném divadle, takže k se-

Voskovec alias Petr Dolan jako Ríša
v němém filmu *Pohádka máje*
(1926, režie Karel Anton).

stavení a vydání sbírky nedošlo. Dnes jsou jeho básně přístupné jednak v knize *Faustovy skleněné hodiny* (v.d.), jednak v půvabném malém souboru *Želva, o které se nikdo nezmiňuje – Poezie 1922-1951* (usp. V. Kofroň, 2001).

To, že byl student Jiří Voskovec tak dobře zasvěcen do problémů evropských avantgard, nebyla jen zásluha četby a návštěv výstav, a vůbec už ne profesorů dijonského lycea – nevím, jak je tomu dnes, ale tehdy se ve francouzských školách o moderních směrech v literatuře a výtvarném umění mnoho nemluvalo. Studentovy znalosti této oblasti kultury velmi rozšířil styk s později známým českým malířem a členem Devětsilu Josefem Šímou (1891-1971), Voskovcovým celoživotním otcovským přítelem. O tom, co pro něj o čtrnáct let starší Šíma znamenal, Voskovec s viditelným potěšením (protože každý rád vzpomíná na mladá léta) vypravuje Michalu Schonbergovi, jehož knížka *Rozhovory s Voskovcem* (1995) – spolu s knihou Adrieny Borovičkové *Voskovec a Wachsmanni (Z rodinné kroniky a dopisů, 1996, 2. vyd, 2005)* – aspoň do jisté míry nahrazuje memoáry, které Voskovec chtěl, ale už nestačil napsat.

Šíma se stal přítelem Voskovcovy rodiny díky své tetě, jež byla kamarádkou Voskovcovy maminky. Paní Voskovcová (tehdy ještě Wachsmannová, ale po pobytu v Rusku se manželé psali také Vaksmanovi, jméno Voskovec přijal tatínek až za první války v legiích) pozvala svou přítelkyni do sázavské chalupy a ta s sebou zřejmě vzala svého mladého synovce, budoucího slavného malíře, kterému tehdy bylo devatenáct nebo dvacet let. Šíma byl student pražské Akademie výtvarných umění. Jeho otec, malíř, architekt a znalec moravského a slovenského folkloru Josef Šíma st. (1859-1929), žil tehdy v Brně, kde byl profesorem průmyslové školy a podílel se na projektování a výzdobě novorenesanční budovy Vesny v Jaselské ulici 7.

Šíma pak Voskovcovu rodinu navštěvoval i v Praze, zamiloval se do Voskovcovy sestry Olgy (Adrieny) a bral Voskovce, tehdy šesti- až devítiletého chlapce, na zábavné procházky do Stromovky nebo na Štvanici. Přátelství mezi Šímou a Voskovcem trvalo až do malířovy smrti. Šíma byl u Voskovců v New Yorku na návštěvě ještě rok před svou smrtí. Vztah mezi Šímou a o čtyři roky mladší Adrienou však ukončila první světová válka, kdy Šíma narukoval a na celé čtyři roky opustil Prahu...

Od roku 1921 žil Šíma v Paříži a jedné sychravé neděle se za československým stipendistou Voskovcem, kterému tehdy bylo asi šestnáct let, rozjel do Dijonu. Voskovec pak celý život vzpomínal, jak pěkný den spolu tehdy prožili. Poté si úlohy vyměnili, Voskovec cestoval ve volných dnech za Šímou.

„Tak se stalo, že během tří let, co jsem byl v Dijoně, jsem za ním začal jezdit do Paříže,“ vypravuje Voskovec v první půli sedmdesátých let Schonbergovi. „To byl můj jediný styk s pravou Francií a s Paříží. Bydlel jsem v rodině u Mme Germaine. Měl jsem tam pokojíček a Pepík Šíma mě vodil po muzeích. Povídal mně o *Esprit nouveau*, o Amédée Ozenfantovi, o Jeanneretovi, což je skutečný jméno Le Corbusiera. Le Corbusier s Ozefantem utvořili tým, založili časopis, nádhernou revue, na křídovém papíře, a nazvali to *L'Esprit nouveau*. Vyšlo několik čísel, samozřejmě to zahynulo zanedlouho. To byla ar-

chitektonicko-výtvarná revue. Strašně moc z ní vyčerpál a pobral Teige ve svém konstruktivismu. Pepík to hrozně žral a já jsem to tedy zblafnul celé. To bylo roku 1921-22. V podstatě to byla krása funkcionalismu. (...) To se mnou zamávalo. Hned nato byly Vánoce, a já jsem se dostal do Paříže. Všechno tam na mě spadlo: všelijaké knížky v malých vydáních. Cocteau, Picassovy obrázky a Apollinairovy básničky. Já myslím, že on mě přivedl k Apollinairovi, jestli se nepletu. (...) Nádherné Vánoce! To muselo bejt tejděn, ani ne tejděn, ale mně to připadá jako epocha. To pro mě znamenalo poznávat Paříž s Pepíkem Šímou. Já byl citlivej, já byl responsive, a on to moc dobře věděl. Samozřejmě mě vzal taky do Louvru a vysvětloval ho svým způsobem. To byla velká klika, že jsem měl takového mentora...“

Po návratu z Francie se i Jiří Voskovec stal členem Devětsilu, založeného v roce 1920. Avantgardní legitimaci si ostatně vyplnil už svým septimánským článkem ze *Studentského časopisu*. Když o pár let později hrál pod pseudonymem Petr Dolan hlavní roli Ríši v němém filmu *Pohádka máje*, jeho kamarádi jej z Devětsilu vyloučili, protože film podle Mrštíkova románu pokládali za buržoazní kýč, ale to už je jiná a ostatně i známá historie.

O tom, že Voskovec psal o moderním umění do *Studentského časopisu*, se kdysi v šedesátých letech v časopisu *Plamen* letmo zmínil Voskocův přítel dr. Josef Träger. Já jsem pak první Voskocův článek ve *Studentském časopisu* vyhledal a otiskl se svým úvodem v ročníku 1980-81 časopisu *Jonáš*, což byl cyklostylovaný občasník Klubu spřízněných duší divadla Semafor. Za normalizace sice některé hry V+W knižně vycházely, ale o Voskocových úspěších v Americe se příliš psát nesmělo. Když na to myslím, uvědomuji si, že dnes už nežije příliš mnoho lidí, kteří – jako já – pamatují společné vystupování slavné dvojice na pražském jevišti. Byl jsem při tom, když pražské publikum ve stoje a dlouhým potleskem vítalo Voskovce, který hned po příjezdu

Časopis Osvobozeného divadla *Lokální patriot*, při příležitosti vystupování V+W v divadle na brněnském Výstavišti. Hráli tehdy svou hru *Rub a líc*.

vy. Podobně jako náš poetismus se i srbochorvatský zenitismus zrodil mimo velká evropská kulturní centra.

Voskovcův první článek přetiskujeme ze *Studentského časopisu* v plném znění, jen s obvyklými edičními úpravami danými pravopisnými změnami. Dnes už méně obvyklé infinitivy na *-ti* ponecháváme jako charakteristický znak doby.

Jiří Voskovec: Několik poznámek k článku Na okraj Marinettiho Osvobozených slov

Chtěl bych se zmíniti o některých místech uvedeného článku, v nichž s autorem nesouhlasím, a zároveň upozorniti na jiná, v nichž se pisatel zmýlil.

Myslím, že celý článek je podán způsobem, jakým by oktáván roku 1922 neměl nikdy psát. Naši první povinností je býti mladými, a jakmile jimi jednou skutečně jsme, nemůžeme usuzovati o moderních směrech s onou kyselou povýšeností, jež je příznačnou pro článek kolegy Nora. Není povinností žádného mladého člověka s těmito směry souhlasiti, je však jeho povinností pohlížeti na ně očima své doby a vinu nepochopení přičítati dříve sobě než věci samé.

Hlavní chyba, již se autor článku dopustil, chyba ostatně dnes velmi běžná, je shrnování futurismu, kubismu, dadaismu, zenitismu atd. pod jménem „všechny převratné směry“, jež se pak velmi zkrátka odsoudí a popraví několika ranami, jež zasadí zpravidla nevhodně užitá jména: Dante, Leonardo da Vinci, Raffael apod.

Upozorňuji pisatele na tento veliký omyl: „To, co je kubismus v umění výtvarném, je v literatuře futurismus.“ Futurismus nemá s kubismem společného než to, že se objevily oba asi současně; to však neopravňuje, myslím, k uvedenému výroku. Kubismus je malířský směr, který zavedli Francouzi Pablo Picasso a Georges Braque, směr definovaný kolegou Norem jako „snaha vzbuditi v duši nové, dosud neznámé pocity a dojmy“. Ve skutečnosti je to lyrismus výtvarnictví, lyrismus formy, jenž opěvá malířsky krásu nejběžnějších předmětů denního života; podle kol. Nora kubismus „neuznává krásy tvaru, linie, nemá smyslu pro harmonii barev“. Ve skutečnosti kubisté malují předměty, které je lákají krásou svých tvarů, jako housle, kytara, sklenice, dýmka apod., a zabývají se pečlivým studiem světla a jeho úkolu v obraze při tvoření barev. Podle kol. Nora „křivka se u kubistů vyskytuje zřídka, harmonická linie se nevykytuje vůbec“. Podle této věty soudím, že pisatel buďto neviděl reprodukci žádného Picassova obrazu, nebo že je slepý, v kterémžto případě ho upřímně lituji, ale nedoporučuji mu, aby psal z vlastní zkušenosti o malířství.

Futurismus naproti tomu je směr stvořený F. T. Marinettim kolem roku 1910 a usilující o naprosté osvobození veškerého umění (tedy nejen literatury) od dosavadních tradicí, směr, který se snaží vyjádřiti zcela novými prostředky „dynamismus života“, uvedený do světa stvořením motorů a strojů. Sudte, prosím, podle toho sami o analogii kubismu s futurismem, hájené kol. Norem.

I vznik obou těchto směrů nutno hledati v různých prvcích. Kubismus má své předchůdce v Cézannovi a Derainovi, bez nichž by jistě Picasso nebyl mohl dojíti k svému systému. Vznikl vývojově stejně jako směry předcházející, např. impresionismus. Zdání, že je směrem revolučním, popírajícím vše, co mu v malířství předcházelo, stavícím na úplně nových principech, je zcela mylné. Kubismus řeší často problémy, jež si malíři odedávna kladou, řeší je ovšem způsobem, jenž je často zcela nový, k němuž však došel cestou vývoje, nikoliv cestou revoluce.

Jiří Voskovec v r. 1963

Naproti tomu futurismus se zrodil v osobě Marinettiho jakožto vzpoura proti přehnanému uctívání a imitování klasické kultury, prováděnému hlavně v Itálii. Je to směr čistě revoluční, stavící na nové bázi a popírající veškerou uměleckou tradici.

Je samozřejmé, že následkem toho i význam kubismu a futurismu je zcela rozdílný. Kubismus je dobový malířský styl, jenž bude mít a již má své místo na vývojovém schodišti malířství stejně jako gotika nebo renesance. Že nemá šířky a sytosti těchto velikých stylů, nutno přičísti době, v níž vznikl a jež je dobou nerozřešených problémů a nerozhodnutých bojů. Futurismus pak je vzpoura, vzpoura jedinečná v dějinách umění. Žádná vzpoura nemíjí bez následků. I když se nezdaří, zanechá sémě, z něhož později vyrostou nové věci, i když se nezdaří, urychlí v každém případě vývoj. Futurismus je vzpourou proti pohodlnému živení z dávno zaslých kultur, je horečnou revolucí, jež jistě zahyne se svým tvůrcem. Avšak její výsledek je předem zaručen jako výsledek každé revoluce: rozčeřila ustydlou hladinu uměleckého života, vzbudila celou řadu tendencí a pokusů, z nichž vyrostou nové umění zítřka.

Končím dotazem kol. Norovi: Za koho jsi mluvil v posledním odstavci svého článku, když [jsi] pravil: „...**nám** je krásné to, co nese na sobě pečeť přírody, (...) prostá vůně zrozené lučiny“? Upozorňuji, že tato krása není tak absolutní, jak si snad kol. Nor myslí, a že některé mladé generace nalézají kolem sebe novou, skutečnou krásu dneška, krásu mechanickou, kterou mnozí ještě nevidí. „Les yeux qui ne voient pas,“ jak napsal architekt Corbusier v *Esprit nouveau*.

Jiří Voskovec
I ère B (VII. r.g.)
Lycée, Dijon

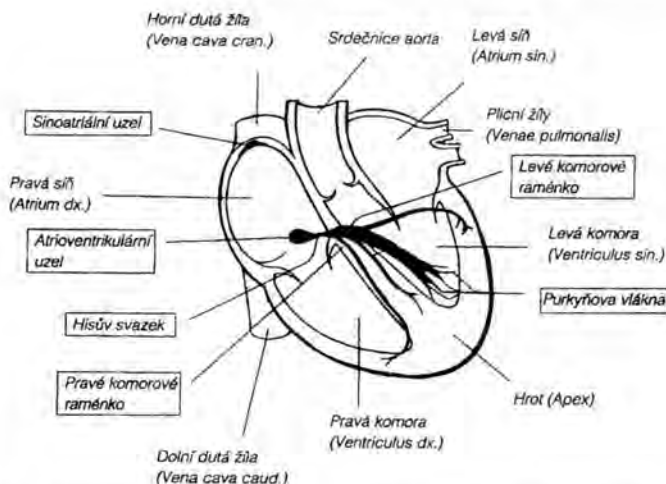
Ze současné medicíny**Srdeční převodní soustava**

KAREL ZEMAN

Zázračná samovolná činnost srdce, a to nejen u člověka, patřila odedávna k největším tajemstvím přírody. Nevíme, kdy si člověk začal uvědomovat, že mu v hrudníku cosi buší a s jeho koncem bít přestává. Bylo to zřejmě v samých začátcích lidské existence. Ve starověkých civilizacích sumerské, egyptské, čínské či indické a nakonec řecké a římské bylo srdce považováno za centrum lásky, intelektu a odvahy, protože lidé pozorovali v hrudi při fyzické nebo emoční zátěži tlukot nebo dokonce rychlé bušení. Avšak již staří Egypťané znali tvar srdce při mumifikacích, ale považovali jej za nádobu s krví a měli představu, že cévami proudí vzduch. Teprve Hippokrates z řeckého ostrova Kos asi v letech 460-370 před Kristem již považoval srdce za důležitý orgán pro život člověka a Galénos v letech 129 až 200 po Kristu jako první studoval pulz a tvrdil, že v cévách proudí krev. Až hodně později Belgičan Vesallius opravil některé nesprávné názory Galény a položil svou knihou *De humani corporis fabrica* z roku 1543 základy anatomie jako vědy. Za zakladatele moderní fyziologie a experimentálních metod v kardiologii je považován Angličan Harvey, který popsal srdce a krevní oběh v knize *De motu cordis et sanguinis* v roce 1628.

Dnes si srdce představujeme jako dutý svalový orgán, jako čerpadlo, které svými pravidelnými kontrakcemi pomocí speciálně uzpůsobené svalové tkáně a srdečních chlopní, ventilů, zajišťuje v cévách, žilách a mízních cestách jednoměrné proudění krve podle momentálních potřeb organismu. Srdce je uloženo v hrudníku, má tvar kužele, jehož hrot směřuje doleva a dolů. Pracovní myokard je tvořen z několika svalových vrstev. Zevní spirální vrstva je společná pro srdeční komory. Dutinové vrstvy jsou tvořeny spirálně probíhajícími svalovými snopci od báze k srdečnímu hrotu. Mikroskopicky se srdeční sval skládá ze speciálních poněkud protáhlých buněk, jež jsou mezi sebou svázány řídkým vazivem a na povrchu obaleny jemnou blánou-endomysem. Mezi jednotlivými buňkami srdečních předsíní a komor probíhají krevní cévy, mízní cesty a nervy. Na povrchu srdce se nachází pevný vazivový obal, osrdečník-perikard. Dutiny srdce jsou vystlány tenkou buněčnou vrstvou-endokardem. Srdeční chlopeň trojčipá-trikuspidální mezi pravou předsíní a pravou komorou, dvojčipá chlopeň-mitrální mezi levou předsíní a levou komorou spolu s poloměsíčitými chlopněmi mezi pravou komorou a plicnicí a levou komorou a srdečnicí umožňují při srdečním stahu, kontrakci, jednosměrný tok krve do plic a celého těla. Žilním oběhem pak zpět do pravého srdce. O výživu srdce se starají dvě věnčité tepny, levá a pravá, kudy proudí tepenná krev a které od-

stupují od kořene srdečnice. Žilní systém odvádí krev zpět do pravé síně. (Obr. 1)

Obr. 1. Schematické znázornění anatomie srdce a srdeční převodní soustavy.

Činnost srdce je řízena za fyziologických poměrů speciální převodní, vodičovou srdeční soustavou, vegetativními nervy, chemickými látkami a mediátory.

Vývoj poznání

K poznání srdeční převodní soustavy vedla dlouhá cesta.

Oblast srdce, označovaná jako převodní srdeční soustava, je tvořena speciální vysoce diferencovanou tkání. Činnost srdce je řízena spontánní aktivitou srdečního krokoměru, sinoatriálního uzlu (Sinoatrial Node-SAN), který se nachází v horní oblasti pravé síně. Vzruch, který zde samovolně vzniká, podráždí okolní síňovou svalovinu, způsobí kontrakci síní a dále se šíří po pravé a levé síni jako jednosměrným vodičem do další etáže převodní soustavy síňokomorového uzlu (Atrio Ventricular Node-AVN). Zde se rychlost vedení, díky speciální tkáni, poněkud zpomalí na potřebnou dobu nutnou k hemodynamicky významnému časovému odstavu síňové a komorové kontrakce-systoly. Vzruch pak dále převodní soustavou velkou rychlostí vstoupí do zvláštního svazečku, Hisova snopce (His Bundle-HB), do pravého a levého komorového raménka, do Purkyňových buněk (His Purkyňův systém), z nichž vzruch podráždí komorový pracovní myokard a dojde postupně k synchronnímu stahu, kontrakci pravé a levé komory, srdeční systole. Takto srdce svou mechanickou činností udržuje hemodynamickou rovnováhu v srdci a cévním

systému, krevní tlak, dodávku kyslíku, potřebných metabolitů a energii pro život tkání a orgánů.

První popis části vodivé srdeční soustavy tzv. Purkyňovy buňky nebo vláknata pochází od J. E. Purkyně z roku 1845. V té době existovala stará Hallerova představa o dráždění srdeční svaloviny pouze krevním proudem. Převládala neurogenní teorie řízení srdeční činnosti formulována Legalloisem a podporovaná bratry Weberovými, kteří prokázali vliv autonomního vegetativního nervového systému. V roce 1905 Hering jasně vymezil vliv vegetativního nervového systému pouze jako regulační, nikoliv řídící. Proti neurogenní teorii načas zavládla ještě teorie myogenní, kterou v roce 1897 propagoval Engelmann na základě poznatku, že embryonální srdce tepe dříve, než je inervováno.

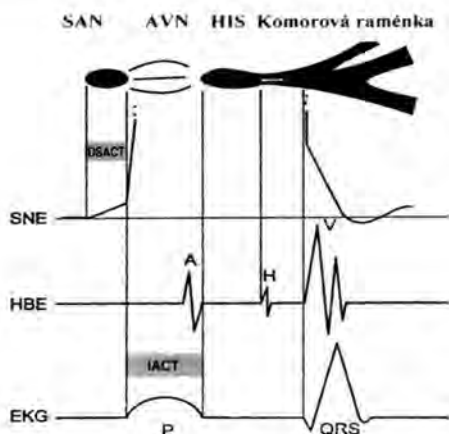
Až v roce 1900 Gaskell elektrofyziologicky prokázal, že určujícím sídlem srdeční automacie je zvláštní tkáň v horní části pravé síně. Morfologicky v roce 1907 Keith a Flack prokázali u různých savců zvláštní ohraničený okresek tkáně, kterou pokládali za primární sídlo srdeční automacie... nazvali jej sinoatriální uzlík (SAN). O rok později Aschoff a Tawara popsali podobnou tkáň spojující v srdci síně s komorami a nazvali ji síňkomorový uzel (AVN). Je to zvláštní nervový svazek v srdci, který jako jediné místo vede vzruchy ze síní do komor.

Pokračováním AVN je další svazeček speciální tkáň pojmenovaný po jeho objeviteli jako Hisův svazek. Dále se šíří vzruchy do obou komor pomocí preferenčních vláken levého a pravého komorového raménka až k již známým Purkyňovým buňkám. Z Purkyňových buněk vzruch pronikne do srdečního svalu, dojde k podráždění pracovního myokardu a k mechanickému stahu, srdeční systole. Na jednu Purkyňovu buňku je napojeno 5-10 tisíc buněk srdečního svalu.

Význam elektrofyziologie srdeční převodní soustavy

Historický význam měla elektrokardiografická registrace dutinového elektrogramu Hisova svazku v roce 1969 Scherlagem. Rozpoznání a definování způsobu vzniku a vedení vzruchu převodními strukturami, prokázané anatomicky, histologicky a elektrofyziologicky, mělo též stěžejní význam pro pochopení vzniku jednotlivých kmitů a vln později registrovaných na elektrokardiografické křivce z povrchu těla, z jícnu nebo srdečních dutin, a to za fyziologických a patologických okolností. (Obr. 2)

Za fyziologických okolností jsou buňky pracovního myokardu uzpůsobeny především ke stažlivosti srdečního svalu a nejsou schopny tvořit vzruchy. Naproti tomu převodní srdeční soustavy jsou schopny samovolné automacie, tvořit vzruch a rozvádět jej různou rychlostí do jednotlivých srdečních oddílů. Napěťový spád mezi aktivovanou a klidovou oblastí v buňkách srdečních je zdrojem lokálních elektrických proudů, které ve vodivém prostředí vytváří kolem sebe elektrické pole, jež je možné měřit a registrovat.

Obr. 2. Schéma srdečního převodního systému.

Srovnání časového sledu akčních potenciálů nitrosrdečního záznamu srdečního převodního systému ze srdečních dutin a z povrchu hrudníku. (DSACT-přímo měřená doba převodu vzruchu síní. SNE-nitrosrdeční elektrogram SA uzlu. HBE-nitrosrdeční potenciály síní A, nitrosrdeční potenciál Hisova snopce H a srdečních komor V. Záznam povrchového EKG-elektrická aktivita síní P, komorového komplexu QRS a vlna T. IACT-doba převodu vzruchu síněmi).

Ze SAN se šíří vzruch svalovinou síní rychlostí 1000 mm/sec. V AVN se zpomalí na 200 mm/sec, ale již v Hisově svazku se vzruch jakoby nabije, zesílí a šíří se dále komorovými raménky a Purkyňovými vlákny rychlostí 4000 mm/sec, buňkami pracovního myokardu 500 mm/sec. Vzruch se převodním systémem šíří z buňky na buňku jako jednoduším vodičem. Buňky převodního systému se chovají jako zesilovače a umožňují tak převod vzruchu k srdečním buňkám, umožňují podráždit je, způsobit srdeční stah, ale šíří se také jako velmi slabé elektrické potenciály na povrch těla, kde potenciály můžeme registrovat v podobě elektrokardiografické křivky (EKG).

Tvorba a vedení vzruchů převodní srdeční soustavou je rovněž ovlivňována již zmíněnými mediátory vegetativního nervového systému, např. adrenalinem nebo některými léky. Může být také změněna vrozenými odchylkami nebo poškozena některými chorobnými stavy. Např. srdeční zánět, angina pectoris, srdeční infarkt nebo mimosrdeční metabolická onemocnění (např. porucha funkce ledvin) mohou vést k četným poruchám tvorby a vedení vzruchu převodní srdeční soustavou, mohou vést k poruchám srdečního rytmu.

Povrchové elektrické potenciály, povrchové elektrogramy (EKG) vycházející ze srdce jsou známy již z konce devatenáctého století, více než 100 let, nitrosrdeční, dutinový elektrogram byl po prvé registrován až v druhé polovině dvacátého století.

První EKG křivku zaznamenal Marey pomocí Lippmanova kapilárního elektroměru v roce 1876. Za tvůrce klinické EKG je považován leydenský fyziolog Einthoven, který použil k snímání EKG strunový galvanometr a tři končetinové elektrody. O praktické využití EKG se zasloužil v první polovině 20. století Lewis a Pardee. Velkým pokrokem bylo zavedení hrudních tzv. unipolárních svodů Wilsonem v roce 1934 a tzv. unipolárních končetinových svodů v roce 1947 Goldbergem. Těchto 12 povrchových EKG svodů se využívá v diagnostice poruch srdečního rytmu dodnes, a to nejen za klidových podmínek, ale i při zátěži.

Jícnová a invazivní – nitrosrdeční, dutinová elektrografie v druhé polovině 20. století umožnila podrobnější interpretaci poruch převodní srdeční soustavy a srdečních arytmií. Tato tzv. invazivní diagnostická technika umožňuje snímat dutinové EKG ze srdečních síní (vlna A), z oblasti síňokomorového převodu (potenciál H), srdečních komor (vlna V). Umožňuje posoudit fyziologický převod vzruchu a poměrně přesně určit lokalizaci a mechanismus poruchy tvorby a rozvodu vzruchu, srdeční arytmie, vrozené anomálie v převodní srdeční soustavě. Rychle se rozvíjející invazivní nitrosrdeční elektrofyziologická EKG diagnostika v posledním dvaceti letech vedla k nebyvalému rozvoji elektrofyziologických tzv. nefarmakologických léčebných metod, které téměř zcela nahradily léčbu farmakologickou.

Léčení poruch srdeční převodní soustavy

Elektrofyziologická poznání přispěla k léčbě život ohrožujících a závažných poruch srdečního rytmu, způsobených právě onemocněním převodní srdeční soustavy. Jsou to v první řadě různé synkopální stavy, záchvatovitě bušení srdce (tachykardie) nebo významné zpomalení srdeční frekvence (bradykardie), opakované mdloby, nebo dokonce stavy vedoucí k srdeční zástavě a bezvědomí.

První srdeční stimulátor (PaceMaker-PM) u nemocného se závažnou zpomalenou srdeční činností-bradykardií a opakovanými stavy bezvědomí byl chirurgicky implantován pod kůži se srdeční elektrodou zavedenou do pravé srdeční komory v roce 1958 ve Švédsku Senningem a Elmqistem. Rychlý pokrok vedl k nebyvalému rozvoji stále dokonalejších, později programovatelných kardiostimulátorů s frekvenční přizpůsobivostí podle tělesné zátěže, fyzické biosenzory a dalšími přídatnými funkcemi. Tyto miniaturní přístroje-kardiostimulátory jsou dnes implantovány nejčastěji do podkoží na hrudníku v oblasti pod pravou klíční kostí.

Záchvatovitě stavy rychlého bušení srdce, tzv. paroxysmální supraventrikulární tachykardie, dříve často neúspěšně léčené různými medikamenty, jsou v posledních 20 letech úspěšně léčeny nefarmakologicky.

Invazivní elektrofyziologická intervenční metoda, tzv. transvenózní radiofrekvenční ablace je dnes považována u těchto poruch srdečního rytmu za metodu první volby. Metodu použili po první nezávisle na sobě Gallagher a Schein-

mann v roce 1992. Úspěšnost této léčby je více než 90% a pacienti jsou často pokládáni za vyléčené a nemusí užívat již žádné medikamenty.

Za další úspěch poznání poruch vodivé srdeční soustavy lze považovat léčbu nemocných, nejčastěji po prodělaném srdečním infarktu, kteří trpí život ohrožující srdeční zástavou, způsobenou tzv. komorovou fibrilací a následnými stavy bezvědomí. První přístroj implantovaný pod kůži nemocného – Cardioverter-Defibrilátor, který dokáže automaticky komorovou fibrilaci zrušit a obnovit normální srdeční rytmus – použil Mirowski v USA v roce 1980.

V posledních deseti letech došlo k vývoji nové nefarmakologické léčby u nemocných s těžkou poruchou srdečního selhávání a výrazným poškozením převodního vedení v komorových raméncích, charakterizované rozšířením EKG komplexu QRS. Nová metoda prezentovaná jako resynchronizační léčba pomocí tzv. dvoukomorové-biventrikulární srdeční stimulace optimalizuje dyssynchronii srdečních komor, zlepšuje srdeční výkon, prodlužuje nemocným život a jeho kvalitu.

Moderní elektrofyziologická pracoviště v současné době umožňují pomocí trojrozměrného mapování srdce a přesné navigace diagnostických a léčebných katétrů s milimetrovou přesností úspěšně vyšetřit, diagnostikovat a léčit poruchy srdečního rytmu u nemocných po srdečním infarktu, po srdeční transplantaci, kterých s prodlužováním lidského věku stále přibývá. Patří k nim především narůstající procento nemocných s poruchami srdečního rytmu v síních (tzv. fibrilací nebo flutterem síní). V blízké budoucnosti budou elektrofyziologické laboratoře vybavovány systémy pro stereotaktickou a robotickou navigaci diagnostických a léčebných katétrů.

Od prvních elektrofyziologických experimentálních studií srdeční buňky a jejich membránových vlastností na konci 19. a 20. století po poznání elektrické srdeční aktivity a převodního srdečního systému na konci 20. a na začátku 21. století došlo k nebyvalému rozvoji neinvazivní a invazivní diagnostiky. Původní popisná – deskriptivní a později zátěžová – dynamická diagnostika srdeční převodní soustavy pomocí farmak a programové stimulace srdce dospěla až k současným léčebným postupům tzv. radiofrekvenční ablací, která v mnohém nahradí donedávna užívanou farmakologickou léčbu srdečních poruch rytmu a pokročilého chronického srdečního selhání.

V souladu s „medicínou založenou na důkazech“ vydává Česká kardiologická společnost průběžně s vývojem doporučené postupy pro diagnostiku a léčbu poruch srdeční převodní soustavy. Nezadržitelný pokrok srdeční elektrofyziologie skýtá pro budoucnost nové léčebné postupy s minimální zátěží pro nemocné i pro lékaře, které přinesou nemocným nejen významné prodloužení, ale i zlepšení kvality života.

Literatura u autora

Prof. MUDr. Zeman Karel, CSc., I. interní kardiologická klinika LF MU, FN u Sv. Anny v Brně, e-mail: karel.zeman@fnusa.cz

Zabijácká *Escherichia coli*: mýtus, či skutečnost?

ONDŘEJ ZAHRADNÍČEK

Začátek letošního léta byl poznamenán velkou aktivitou médií, která se tentokrát překvapivě netýkala korupce politiků ani aktivity NATO v některém muslimském státě. Předmětem článků, ale i obav obyvatel byla bakterie *Escherichia coli* – bakterie, od které bychom možná nic špatného nečekali. Teď si však vysloužila tu nejhorší pověst. Právem, či neprávem? A kde se tu ta zlá bakterie vůbec vzala? Jak epidemie s „epicentrem“ v Německu zahýbala světovým děním? Pokusíme se postupně na tyto otázky odpovědět a mimo jiné dospět k závěru, jestli *Escherichia coli* je, či není zabiják.

Theodor Escherich a jeho bakterie

Povídání o escherichiih ani nemůžeme zahájit nikde jinde. Profesor Theodor Escherich, muž, od jehož smrti shodou okolností právě letos uplynulo sto let, ostatně stojí za to, abychom si o něm něco řekli. Dnes je často tak trochu neprávem považován „pouze“ za objevitele *Escherichia coli*. Ve skutečnosti tento v Německu narozený a v Rakousku později žijící vědec nebyl jen bakteriologem, ale také velice pokrokovým dětským lékařem. Byl to právě on, kdo kromě vědecké práce neúnavně bojoval za zlepšení podmínek ve vídeňských porodnicích a neváhal intervenovat za to třeba i u císařského dvora. Jako pediatra ho zajímaly „hodné“ bakterie, které má každý člověk ve střevě a které ho chrání před bakteriemi „zlými“. Vzhledem k tomu, že mezi těmito bakteriemi má *Escherichia coli* velmi významné postavení, dalo by se s trochou nadsázky říci, že při zaměření svého výzkumu (a při své badatelské pili, ve které skloubil vědomosti z medicíny i bakteriologie) ji vlastně ani „nemohl neobjevit“. A tak ji tedy objevil. Nazval ji „*Bacterium coli commune*“; to až později ji jiní přejmenovali po něm. I po objevu této bakterie se ovšem věnoval jak lékařské praxi, tak i výzkumu. Soustředil se zejména na problematiku novorozeneckých a kojeneckých průjmů a aktivně se zasazoval za všechno, co mohlo proti těmto průjmům pomoci. V letech 1902 až 1911 byl ředitelem Dětské nemocnice sv. Anny ve Vídni a současně tam vedl i pediatrickou kliniku. Za jeho působení se novorozenecká a kojenecká úmrtnost výrazně snížila. Mimochodem, tato nemocnice stále funguje, k Escherichovi se hrdě hlásí a v rámci výměnných stáží zde pobývají mimo jiné i studenti brněnské Masarykovy univerzity.

Escherichia coli se představuje

Escherichia coli je bakterie velice známá. Možná nejznámější vůbec. Učí se o ní už na základních a pak na středních školách. Je to důležitá bakterie: medik, který se toho o této bakterii naučí jen trochu, nemá u zkoušky šanci na úspěch. Jak věděl už Escherich, většina kmenů této bakterie je člověku prospěšná. Před „zlými“ bakteriemi člověka chrání nejen tím, že obsadí sliznici střeva, kterou pak hůře obsazují jiné bakterie, ale také přímou produkcí určitých látek, takzvaných kolicinů, které jsou pro jiné bakterie toxické. *E. coli* se také podílí na tvorbě některých vitaminů (zejména vitaminu K).

I když by se zdálo, že o této bakterii víme dnes vlastně všechno (včetně toho, že známe její genom), není to tak docela pravda. Naše znalosti o tom, jak přesně který gen funguje, se jen postupně rozšiřují, a třeba výzkum o několik řádků výše zmíněných kolicinů probíhá prakticky dodnes; mimo jiné se o objasnění jejich funkce zasloužil i výzkumný tým na Biologickém ústavu Lékařské fakulty Masarykovy univerzity.

Časem navíc lidstvo vymyslelo pro tuto bakterii i další využití. Využívají ji biotechnologové, genetici se snaží do jejího genomu „vpašovat“ geny z jiných bakterií, a tak nám dnes slouží vlastně ještě mnohem více a mnohostranněji, než když ji pan profesor Escherich objevil.

Jak se z hodné bakterie stane zlá

Vlastně by nás to nemělo překvapit: vždyť i v našem „lidském světě“ se stává, že se z nevinného, roztomilého miminka časem vyklubá zločinec a třeba i masový vrah. Ve světě bakterií se ovšem pro takovoto změny snažíme najít konkrétní příčiny na buněčné, případně molekulární úrovni, a nejinak je tomu i v případě bakterie *Escherichia coli*.

Ale držíme se pro začátek toho „antropomorfního“ přirovnání. Nový člověk vzniká spojením buněk muže a ženy, přičemž geny obou rodičů se kombinují, takže vznikne jedinec, jaký tu nikdy v historii nebyl (kromě jednovaječných dvojčat nehrozí, že by se nějaká kombinace genů přesně opakovala). Jak je to ale u bakterií? Nová *Escherichia coli* vzniká dělením „mateřské“ buňky na dvě, přičemž genetická informace obou nových buněk je stejná, jako byla genetická informace buňky původní. I proto se u bakterií tolik nezdůrazňují jedinci (ostatně, jedinec je velký několik tisícín milimetru), ale spíše kmeny: kmen je skupina buněk se zcela identickými vlastnostmi, vzešlá původně z jedné buňky. Zdálo by se tedy, že nové vlastnosti nemají u bakterií jak vzniknout – buňky se stále dělí a dělí a geny zůstávají stejné. Ale ono to tak není. Čas od času se stane, že v některé buňce dojde k mutaci, a pokud se mutace projeví (což nemusí vždycky nastat), objeví se nová vlastnost. Gen, který tuto novou vlastnost kóduje, pak mají potomci té buňky, ale může se také stát, že se gen přenesení „horizontálně“, do jiné buněčné linie, třeba pomocí takzvaných plasmidů (to jsou jakési útržky genetické informace, které se za určitých

okolností mohou dostat z jedné bakteriální buňky do druhé). A tak i u bakterií vzniká rozmanitost.

Nové vlastnosti mohou být různé. Mnohé jsou celkem nevýznamné: vznik nebo zánik schopnosti využít k růstu nějaký typ cukru nebo bílkoviny, případně změna kódující jiné uspořádání bičíků. Lékaře ovšem velmi zajímají především dva typy změn: změny, které vedou ke zvýšení „škodlivosti“ bakterie pro lidské tělo (mikrobiologové používají pojem „virulence“), a pak také změny, které způsobují necitlivost bakterie na některé antibiotikum.

Co se týče bakterie *Escherichia coli* jako takové, platí, že její kmeny jsou naprostou většinou pro člověka přínosné. Na druhou stranu je však pravda i to, že existuje celá škála známých „zloduchů“ z řad *Escherichii*. Paradoxně i kojenci, o které se tak zajímal Escherich, mohou na *Escherichii* doplatit: vyskytují se totiž takzvané kmeny EPEC (enteropatogenní, někdy se jim také říká „dyspeptické“) a nežádka se stává, že takový kojeneček pak leží na infekčním oddělení dětské nemocnice s docela těžkým průjmem. Průjmy mohou trpět také cestovatelé – ale u nich to má „na svědomí“ jiná skupina *Escherichii*, takzvané enterotoxigenní – ETEC. Různým lidem mohou hrozit kmeny enteroagregativní (EAggEC), které produkují tzv. agregativní adhezenční fimbrie, které bakterii usnadňují „přísát“ se na střevní stěnu. Existují i enteroinvazivní kmeny (EIEC), kmeny difuzně adhezenční (DAEC), a popisují se i všelijaké další. Výčet kmenů *Escherichia coli* by ovšem nebyl kompletní, kdybychom nezminili také její působení mimo střevo. Největší význam z mimostřevních kmenů mají takzvané uropatogenní kmeny UPEC, které mají na svědomí záněty močového měchýře, ale někdy také ledvin a odtud se mohou dostat i do krevního řečiště. Jsou také kmeny, které mohou napadat dýchací cesty nebo rány.

Za nejzávažnější kmeny druhu *Escherichia coli* se nicméně zpravidla považují takzvané STEC, tedy jedny z těch, které se vyskytují především ve střevě. Ale o nich bude řeč až o několik odstavců níže.

Escherichie a Shigelly

Vraťme se nyní opět do devatenáctého století. *Escherichia coli* byla *Escherichem* popsána v roce 1885. Ve stejné době mnozí jiní badatelé popsali řadu dalších pro člověka významných bakterií. Kupříkladu jen o devět let později v dalekém Japonsku bakteriolog Kitasato Shibasaburō ohlásil objev původce moru; slávu ovšem získal jiný badatel (byl to Francouz Alexandre Yersin), protože se ukázalo, že skutečným vyvolavatelem moru je bakterie, kterou izoloval on, a Kitasatova bakterie se u nemocného vyskytla zřejmě jen náhodou. Kitasato Shibasaburō ovšem nezatrpkal a bádala neúnavně dál, stejně jako i jeho žáci. A právě v onom roce 1897 jeden z těchto jeho žáků, Kiyoshi Shiga, popsal další bakterii: dnes je pojmenována po něm, jmenuje se tedy *Shigella* a je zodpovědná za bacilární úplavici, těžké průjmové onemocnění.

Mimoходом, jak se teprve nedávno ukázalo analýzou *Escherichových* zápisů, zabýval se velmi pravděpodobně shigelami již i on, ale zdálo se mu, že

nejde o nový druh, ale jen jakýsi zvláštní případ jeho *Bacterium coli commune*. S těmito „podivnými“ kmeny nakonec přestal pracovat a dále se jimi nezabýval.

Dvacáté století poté přineslo spoustu dalších výzkumů. Zjistilo se například, že shigely mají více mechanismů, jak mohou působit, přičemž ale nejtěžší průjmy působí jedovatá substance, která byla nazvána Shiga-toxin. Ještě později bylo ovšem zjištěno, že podobnou substancí mohou produkovat i některé kmeny *Escherichia coli*. Substance byla nazvána „shiga-like toxin“ a kmeny, které ji produkovaly, byly pojmenovány STEC. Názvosloví ale nebylo jednotné – někteří mikrobiologové si pro změnu všimli účinku toxinu na buněčnou linii Vero a nazvali tyto bakterie VTEC (verotoxigenní kmeny *E. coli*). Nakonec ale přeče jen „zvíťžila“ zkratka STEC, jen se trochu změnil její obsah. Ukázalo se totiž, že toxin není „jako shigelový“, není to tedy „shiga-like“, ale opravdu je to přímo shigelový toxin. Dnes tedy oněm kmenům říkáme shigatoxigenní kmeny *Escherichia coli*.

Mimochodem, nejnovější výzkumy založené především na analýze genomu různých kmenů escherichií a shigel ukázaly, že rod *Shigella* by vlastně vůbec neměl existovat – jednotlivé druhy shigel jsou totiž více příbuzné s escherichiemi, než jsou příbuzné mezi sebou. Celý rod *Shigella* by se dal považovat za „soubor zvláštních klonů *Escherichia coli*“. (Laskavý čtenář si jistě povšiml, že historický kruh se uzavírá – profesor Escherich měl vlastně pravdu.) Není tedy divu, že jak shigely, tak některé kmeny fazeně k druhu *Escherichia coli* produkují tentýž vysoce nebezpečný toxin.

Shiga toxin existuje ve dvou hlavních typech, označovaných jako Stx-1 a Stx-2. Každý typ má ještě různé varianty. Bez ohledu na typ a variantu jde o toxin, který se skládá ze dvou jednotek. Mechanismus účinku je do jisté míry podobný, jaký je znám u prudkého jedu zvaného ricin. To je jed, která lze získat ze semen rostliny zvané česky skočec obecný, latinsky *Ricinus communis*.

(Omlouvám se, že na tomto místě musím opět odbočit, ale nedá mi to: je totiž docela pozoruhodné, že tatáž semena obsahují také neškodný a užitečný ricinový olej, používaný třeba v kosmetice. Tajemství spočívá v povaření či jiných úpravách, díky kterým může být ricinový olej, zbavený příměsí ricinu, neškodný.)

Ricin i shiga toxin ohrožují lidské buňky tím, že jim brání v tvorbě bílkovin. Shiga-toxin má však ještě jeden speciální účinek: jedna z jeho podjednotek se váže na látku zvanou globotriaosylceramid nebo také Gb3. Tato látka se z ne zcela jasných důvodů vyskytuje ve zvýšené míře v ledvinách. To je zřejmě důvod, proč shiga-toxin nezpůsobuje jen průjmové onemocnění, ale má také někdy na svědomí hemolyticko uremický syndrom (HUS). To je závažný stav s krvácením, přičemž tělo se, zjednodušeně řečeno, „otráví vlastními zplodinami“. V této souvislosti je potřeba zdůraznit, že k poškození ledvin dojde působením toxinu, nejde tedy o ledvinnou infekci (tu ovšem, jak bylo ře-

čeno dřívě, může mít někdy bakteriální druh *Escherichia coli* na svědomí také; jde ovšem o uropatogenní, tedy zcela jiné kmeny).

Mezi kmeny STEC existuje ještě zvláštní skupina takzvaných kmenů enterohemoragických (krvácení ve střevě způsobujících). Jsou to většinou kmeny, které kromě shiga toxinu mají ještě další faktory, kterými toto krvácení způsobují.

Německá epidemie 2011

Teď už tedy proberme v krátkosti to, co víme o letošní epidemii z přelomu jara a léta. V Německu vypukla na samém začátku května velká epidemie onemocnění trávicích cest. Do 29. června bylo zaznamenáno 4075 nemocných. Těžký průběh nemoci (tedy především HUS) byl pozorován u téměř devíti stovek z nich. Epidemie si vyžádala 50 lidských životů. (*Údaje k 21. červenci 2011, poznámka autora.*) Dle odborníků šlo o druhou největší epidemii vyvolanou STEC v historii, dokonce úplně největší co do počtu nemocných s HUS. Epidemie měla i jiné zvláštní rysy. Dřívější epidemie s výskytem HUS obvykle postihovala buď převážně malé děti, nebo naopak seniory a imunitně oslabené osoby. Tentokrát onemocněli ve větší míře i lidé středního věku, často mladé ženy. V Česku byl prokázán jediný případ onemocnění, a to u americké turistky, která k nám přicestovala ze severního Německa.

Samozřejmě jedna z věcí, která všechny zajímala a zajímá, je otázka, kde se epidemie vzala. Prakticky jediné pravděpodobné vysvětlení je, že nemocní, nebo alespoň většina z nich, konzumovali potravinu, která obsahovala kmen *E. coli* O104:H4. Která potravina to však byla, to už zřejmě s úplnou jistotou nikdo nikdy nezjistí. Původně podezříváné španělské okurky ale byly jako vehikulum (tedy „vozidlo“, kterým mohla zlá bakterie cestovat a pomnožovat se v něm) vyloučeny. Největší podezření nakonec padlo na naklíčené fazole, i když ani zde se nepodařilo dospět k sto procentní jistotě: nález bakterie přímo ve fazolích se nezdařil. Nicméně tento negativní nález se i docela čekal s ohledem na zpoždění, se kterým bylo vyšetření prováděno, a nepřímé důkazy pro fazole hovoří, především to, že mnozí nakažení je konzumovali. Farma, ze které fazole pocházely, byla později zavřena, takže dnes už nákaza z této farmy rozhodně nehrozí.

Evropský úřad pro bezpečnost potravin (European Food Safety Agency, EFSA) ovšem stopoval ještě dál, a dospěl k závěru, že prapůvodní potravinou – tou, která kontaminovala fazole – bylo pravděpodobně z Egypta dovezené koření, u nás známé jako pískavice (semena rostliny *Trigonella foenum-graecum*, česky pískavice, řecké seno). Proti těmto zprávám se ovšem důrazně ohradily egyptské úřady. Zajímavé je, že tato zpráva zůstala téměř bez povšimnutí médií, nejspíše proto, že v době jejího vydání již epidemie odeznívala.

Kmen, který epidemii způsobil

Escherichia coli, která problémy způsobila, se označuje jako O104:H4, což znamená jen to, že na povrchu buněčné membrány má tělový antigen (tj. struk-

туру, proti které si napadené tělo tvoří protilátky) stočtvrtého typu a na bičících má bičičkový antigen čtvrtého typu. Patří mezi STEC, konkrétně produkuje shiga-toxin typu 2a*. Naopak se překvapivě ukázalo, že by vlastně neměl patřit mezi EHEC (zopakujme si, že EHEC je podskupina v rámci STEC), protože nemá dva faktory, které „pravověrné“ kmeny EHEC mívají: hemolyzin a takzvaný intimin. Na druhou stranu ovšem příslušný kmen bakterie vlastní jiné faktory, které se zřejmě významně podílely na těžkém průběhu onemocnění. Jde o faktory, které se vyskytují u enteroagregativních kmenů EA_gEC. „Náš“ kmen je tedy zvláštní kombinací STEC a EA_gEC. Podobná kombinace je neobvyklá, i když ani ona není tak docela nová: kmen s touto kombinací vyvolal menší epidemii ve Francii již v roce 1992. Proč bylo letos obětí více? Nemusí to být dáno jen samotným kmenem původce, na průběhu onemocnění se vždycky podepisuje celá řada faktorů, například infekční dávka (kolik bakterií postižená osoba vlastně snědla), její zdravotní stav a podobně. Svoji roli může sehrát i náhoda – někdy se prostě k určité potraviny dostane málo lidí, někdy více, jednou má bakterie čas a příležitost k pomnožení, jindy nemá. Je to jako na silnici; třikrát to riskantně předjíždějícímu řidiči projde, protože v protisměru zrovna nic nejede. Počtvrté je však zle.

Escherichia coli a média

Média se do „případu zabijáckých bakterií“ pustila s velkou vervou. Nejvíce to samozřejmě platí o bulvárních tiskovinách, jako je Blesk či Aha, a samozřejmě o jejich obdobách ve všech zemích Evropy i mnohých mimoevropských. Titulky hlásaly: „Nová čísla o rizikových okurkách: 216 zabijáků!“ – „Smrtící nákaza z okurek se šíří dál!“ To vše v době, kdy zdroj infekce nebyl prokázán, a jak se nakonec ukázalo, podezření bylo falešné. O něco lepším zdrojem informací byla tzv. seriózní média, včetně veřejnoprávního rozhlasu a televize. I tady se však objevily zprávy až zbytečně poplašné, výroky oficiálních činitelů neautorizované a vytržené z kontextu, a čtenář či divák mohl navíc občas mít pocit, že citovaní odborníci jsou ve skutečnosti sbírka diletantů; to když se během čtyřiařidvaceti hodin nejdříve dozvěděl z televize, že postać okurku pečlivě omýt, a pak z jiného média, že okurku omýt nestačí. Rozpor je ale ovšem zdánlivý. Pro lepší pochopení si zkusme představit, že by se někdo zeptal dvou odborníků na infekci AIDS, jestli před nákazou chrání kondom. Jeden řekne, že ano (má na mysli, že ve většině případů jeho použití podstatně snižuje riziko), druhý řekne, že ne (čímž chce říci, že absolutní jistotu poskytují jen vynechání sexu; i kondom má svá rizika při nesprávném použití). Oba mají svým způsobem pravdu, na odborném fóru by nebyly jejich názory v rozporu a velice rychle by se odborníci dohodli; média je ale natlačila do situace, kdy museli vyslovit „ano“ nebo „ne“, což bylo v daném případě nešťastné – tedy jak v případě kondomu a viru HIV, tak i v případě okurek a jejich omývání: pečlivé omýt v naprosté většině případů stačí, ovšem kdo chce mít úplnou jistotu, musel by okurky – kdyby tedy byly skutečně nakažené – převařit. Pohled médií je však také pochopitelný: čtenář nechce číst přesné for-

mulace a definice, nechce pochybnosti, chce, aby mu někdo řekl něco jednoznačného, a média se čtenáři musí přizpůsobit, jinak o něj přijdou. Požadavek jednoznačnosti v praxi bohužel moc nefunguje, zvláště pokud jde o něco tak složitého a těžko uchopitelného, jako je příroda a její fenomény.

Do hry navíc vstupuje další fenomén: interaktivní elektronická média. Mám na mysli především zpravodajské servery. Většina z nich je odnoží novin či televizí, takže přinášely prakticky stejné články, jen s tou výhodou, že chyby bylo možno opravovat a zprávy aktualizovat. Zpravodajské servery ovšem mají jednu důležitou odlišnost proti novinám: mnohé z nich umožňují přidávat pod články čtenářské komentáře. Čtenáři tu reagují nejen na původní článek, ale i na sebe navzájem, ovlivňují své názory a tak trochu vlastně bourají tradiční osu média (jako dodavatele informací) a čtenáře (jako čistého příjemce informace). To může někdy umocnit paniku a hysterii, jindy urychlit šíření bludů a dezinformací. Nicméně – nepodceňujme čtenáře zpráv „na internetu“: někteří z nich prokázali více potřebného nadhledu než samotní novináři („*okurková sezona zřejmě letos vypukla o několik týdnů dříve. Koho opravdu zajímá taková banalita, že si máme před jídlem zeleninu omývat, ať je dovezena odkudkoliv*“ – z diskuse na serveru iDnes.cz). Jiní naopak propadli konspiračním teoriím, o kterých je řeč dále. Ještě další pak projevíli typicky českou vlastnost umět si dělat legraci i z vážných věcí („*Já se nebojím, sem zvyklej. V Česku je k posrání lautr všecho, při zprávách vo dění v novejšch politickéjšh struktúrách a státním aparátú mám krvavej průjem skoro pokaždý!*“ – ze serveru ceskezpravy.cz).

Média, ať už tištěná či jiná, v každém případě sehrála velkou úlohu v dojmeh veřejnosti z epidemie kmene *Escherichia coli* O104:H4. Palcové titulky, přinejmenším v době svého vydání, budily dojem, že jde o velkou katastrofu, něco téměř jako pád komety či vpád mimozemských bytostí. Teď, s odstupem času, je ovšem jasné, že za palcovými titulky byl dílem strach a dílem (asi větším) touha po senzaci.

Proč však epidemie budí stále takovou velkou pozornost médií? Snad je to tím, že lidstvo je vnímá jako něco neobvyklého. Na rozdíl od středověku dnes již infekce nedominují tabulkám příčin úmrtí a vládne – opět díky médiím – povědomí (v podstatě správné), že dnešní člověk umírá nejčastěji na nádorová onemocnění či nemoci srdce a cév. To je jistě velmi často pravda. Jsou ale počty úmrtí na infekce zase až tak malé? Podívejme se do statistik: v roce 2009 v České republice zemřelo 10 805 osob v souvislosti se salmonelovou infekcí, a z tohoto počtu bylo 5475 dětí (zdroj: ÚZIS). Psaly snad noviny o zabijáckých salmonelách? Ve stejném roce zemřelo 407 dětí na pásový opar, 676 dětí na dáivý kašel, a dokonce 11 771 dětí zemřelo s diagnózou „jiné bakteriální střevní infekce“. Kde byli bulvární novináři, když tyto děti umíraly? Kdo psal o „zabijáckém dáivém kašli“? Jistě, onemocnění novým kmenem *Escherichia coli* se objevilo jako nová věc. Hrozilo rozšířením do dalších zemí, nikdo nevěděl, co všechno je kontaminováno, byla to nová, neznámá zkušenost, takže do jisté míry je reakce médií pochopitelná. Přesto však nutně vyvstává otáz-

ka, do jaké míry byly obavy z nového kmene oprávněné a kdy šlo spíše o touhu po senzaci.

Escherichia coli, ekonomika a politika

Hovoříme-li o souvislosti escherichií, ekonomiky a politiky, dotýkáme se nutně zase právě zmíněných médií. Někdy se hovoří o dnešní době jako o té, která dala médiím moc. Není to možná tak daleko od pravdy – někdy se zdá, že se stalo jen to, o čem píší média, a že samotné události vznikají prostřednictvím médií – hlavní zprávy na zpravodajském kanále veřejnoprávní televize v neděli odpoledne téměř vždycky zahrnují informace o tom, co kdo řekl v Otázkách Václava Moravce, takže má člověk pocit, že nebýt diskusního pořadu, na naší politické scéně by se vlastně nic nedělo. Moc médií ale může mít ještě hmatatelnější podobu. Jak se ukázalo, pokud jsou titulky dostatečně strážidelné, zpanikaří čtenář či divák natolik, že si „pro jistotu“ nekoupí určitou potravinu dokonce ani poté, co se ukáže, že infekci nezpůsobila. Sílu této mediální paniky pocítili nejen španělští pěstitelé okurek, ale i čeští zelináři a distributoři potravin. Mimochodem, evropští zemědělci své ztráty vyčíslili, přičemž jde řádově o stovky milionů amerických dolarů. Do jaké míry lze těmto číslům věřit, těžko říci; jisté je, že i Evropská unie požadavky farmářů do jisté míry uznala, a nabídla jim kompenzaci ve výši 210 milionů eur.

Je ovšem na druhou stranu na místě zmínit, že epidemie kmene *E. coli* O104:H4 by stála spoustu peněz i bez paniky: jen sumární náklady na léčení pacientů představují bezpochyby závratné sumy, nehledě už na nevyčísitelnou cenu lidských životů a lidského zdraví. Náklady na veškerá nutná protiepidemická opatření a laboratorní vyšetření také nejsou malé.

Co je zajímavé, že epidemie, bez ohledu na média, odhalila některé nepřijemné skutečnosti, které by možná vypluly na povrch i jinak, ale takto se ukázaly v plné nahotě: například že nelze naplnit proroctví o tom, jak podezření padlého na španělské okurky využijí čeští pěstitelé jednoduše proto, že čeští pěstitelé mezitím v nekalé konkurenci států, jejichž vlády poskytují větší dotace, téměř vymřeli. Také se vyjevilo, jak málo zpravidla víme o původu té které potraviny – není jisté náhoda, že několik týdnů po vypuknutí „kauzy *E. coli*“ začaly na evropské i české úrovni intenzivní diskuse o přesnějším označování masa i různých jiných potravin. Pokud tyto diskuse povedou k nějakému rozumnému výstupu, bude to možná naplnění známého úsloví „všechno zlé je k něčemu dobré“. Druhá věc je, že se znovu ukázalo, jak vlády některých států dokáží umně využít situace a pod záminkou hrozícího „zabijáka“ zakázat dovoz té či oné potraviny z té nebo tamté země. Ještě více se to projevilo v případě Ruska, které „pro jistotu“ zakázalo dovážet zeleninu z celé Evropské unie. S trochou nadsázky by se dalo hovořit o tom, že maličká bakterie *Escherichia coli* vstoupila do předvolebního boje o post prezidenta nejrozlehlejšího státu na Zemi. Do jaké míry měli představitelé příslušných států opravdu strach z šíření escherichií a do jaké se jim to prostě jen zrovna „hodilo do krá-

mu“ (v době padajících bariér v zahraničním obchodu je každá záminka dobrá), vědí jen oni sami.

Escherichia coli a konspirační teorie

Jestliže média záležitosti kolem *Escherichia coli* občas neúmyslně zkreslila a dopouštěla se tu větších, tu menších nepřesností ve snaze po senzaci, vyskytli se i jedinci, kteří se vytyčili s ještě podivuhodnějšími myšlenkami. Například jistý Mike Adams, který o sobě tvrdí, že je „zdravotním editorem NaturalNews.com“ na svých stránkách zveřejnil článek s názvem, který na první pohled budí pozdvižení. Titulek článku zní doslova: „*Vynořují se lékařské důkazy, že evropská superbakterie E. coli byla vyrobena bioinženýrsky, aby zabíjela lidi*“. Článek se tváří poměrně seriózně a argumenty znějí poměrně přesvědčivě. Jediné, co můžeme udělat, je podívat se zblízka na argumenty, které autor předkládá. Pokusíme se je vyvrátit; počítejme ale rovnou s tím, že ne všechno se nám může podařit vyvrátit zcela – prostě proto, že naše míra poznání je omezená a – na rozdíl od zmíněného autora – víme, že nevíme zdaleka všechno o bakterii *Escherichia coli*, natož o tom, jak nakazila toho či onoho konkrétního člověka.

Co tedy autor píše? *Když vědci v německém Institutu Roberta Kocha dekovali genetickou stavbu kmene O104, zjistili, že je odolný proti všem následujícím antibiotikům a jejich kombinacím (následuje výčet osmi látek). Navíc tento kmen O104 má schopnost produkovat speciální enzymy, které mu dodávají to, co by se dalo nazvat „bakteriální superschopnosti“, technicky známé jak ESBL.* – Zkusme těchto několik vět rozebrat. Už z nich je celkem jasně vidět, že autor věci nerozumí. Produkce širokospektré betalaktamázy (extended-spectre beta-lactamase) není něco „navíc“ k rezistencím, o kterých autor hovoří, ale je to právě mechanismus, kvůli kterému je bakterie rezistentní k řadě antibiotik (v daném případě k pěti z osmi uváděných). Navíc se produkce ESBL často kombinuje s rezistencí i k dalším antibiotikům, tedy k těm, která nemají ve své struktuře tzv. betalaktamový kruh, a betalaktamázy na ně tedy nepůsobí. Taková rezistence na osm, deset či více různých antimikrobiálních látek je – bohužel – v posledních desetiletích poměrně běžná, především u bakteriálních kmenů nemocničního původu. Klinický mikrobiolog v laboratoři kterékoli české nemocnice se týdně setká nejméně s několika, spíše ale s několika desítkami podobně necitlivých bakteriálních kmenů. Není to tedy nic mimořádného. Navíc jako argument pro „umělé“ vyrobení kmene to nedává smysl, protože průjmové infekce se v naprosté většině případů antibiotiky neléčí (to, že se nakonec v některých případech těžkých HUS přece jen antibiotická léčba vyzkoušela, je sice pravda, ale na věci to nic nemění).

Autor pokračuje a dále prokazuje svoji neznalost: *...(kmen má) navíc dva geny – TEM-1 a CTX-M-15, před nimiž se chvějí lékaři již od 90. let, (...) protože jsou tak smrtelné, že u mnoha jimi nakažených lidí dojde ke kritickému selhání orgánů a oni prostě zemřou.* Tady autor míchá hrušky s jablky – schopnost kmene bakterie vyvolat lehčí nebo těžší nemoc (virulence) je něco doce-

la jiného než jeho schopnost vzdorovat antibiotikům (rezistence). Někdy se sice vlohy pro obojí mohou objevit současně (protože bakterie nějak získá úsek DNA, který zrovna kóduje oboje), obecně ale v žádném případě nelze tvrdit, že kmen, který je více rezistentní, je také větší zabiják.

Další nesmysl následuje: *Je skutečně jenom jeden způsob, jakým se to může stát (a jeden jediný), musíte vystavit tento kmen E. coli všem osmi třídám antibiotických léků.* Tím „jedním způsobem“ je samozřejmě míněno cílené bioinženýrské vytvoření takového kmene. Ve skutečnosti ovšem není vůbec pravda, že by kmen musel být vystaven postupnému působení osmi jednotlivých antibiotik. Naopak, setkání třeba i s jedním antibiotikem může zapříčinit, že se bakteriální kmen stane rezistentním k celé skupině nebo i více skupinám antibiotik, případně že se ze směsné populace kmen rezistentních a citlivých selektují právě jen ty rezistentní. Přitom nemocniční kmeny se zákonitě setkávají s řadou antibiotik, která jejich citlivost k antibiotikům výrazně ovlivňují.

Autor z epidemie obviňuje něco jako spiknutí farmaceutických firem (není příliš originální, ty už byly obviňovány z kdečeho) a také FDA (americký úřad pro potraviny a léčiva), prý s cílem zakázat přírodní medicínu. Agenti prý také světu zatajili, že kmeny mohou být „snadno zabity koloidním stříbrem“. Autor tvrdí, že koloidní stříbro „oficiální medicína“ schválně nepoužívá, aby „zatajila“ jeho účinnost. Ve skutečnosti se používá poměrně běžně, je ovšem spíše určeno například k ošetřování ran. Jeho protibakteriální účinky přitom nikdo nezpochybňuje, stejně jako jisté protibakteriální účinky česneku, který autor rovněž vynáší do nebes. Jen mi z autorových vět nějak není jasné, proč se chudák Sir Alexander Fleming objevoval s penicilinem, když přírodní antibiotika jsou tak dokonalá a všechno řeší. Autor nám ostatně také dluží vysvětlení, v čem je česnek „přírodnější“ než plíseň *Penicillium notatum* a další mikroorganismy, ze kterých Fleming a po něm další antibiotika izolovali.

Upřímně řečeno mne autor docela překvapil. Kdybych já chtěl hledat argumenty pro to, proč kmen nemůže být přírodního původu, asi bych spíš poukázal spíše na již zmíněnou kombinaci faktorů virulence kmene, tedy kombinací vlastností STEC a EAggEC. Tato kombinace skutečně není obvyklá, a jak již bylo uvedeno, je zřejmě jednou z hlavních příčin, proč u mnoha pacientů nákaza probíhala tak těžce. Nicméně co se týče „umělého“ vysvětlení původu kmene, je třeba i tak zůstat „nohama na zemi“. Na světě již byla popsána řada kmenů *E. coli* patřících mezi STEC, rovněž byla popsána řada kmenů patřících mezi EAggEC, a dokonce ani kombinace obou není úplnou novinkou. Navíc v dnešním světě, kdy se potkávají lidé z různých konců světa, potraviny cestují z místa na místo a s nimi i bakterie v nich a na nich se nacházející; bylo by spíš divné, kdyby se čas od času STEC a EAggEC nesetkaly a nezkrřížily. Takové setkání přitom pokaždé dopadne jinak – jednou o takovou zkrříženou bakterii nikdo nezavádí, podruhé se pomnoží v nějaké potravíně a sní ji hodně lidí, což se zřejmě stalo i v našem případě. Kolikrát v minulosti se však už podobný kmen někde vyskytl a jen shodou okolností z něj nebyla epidemie, to už asi nikdo nespočítá.

Věda nedokáže vyvrátit možnost, že kmen někdo uměle vyrobil – od toho tu věda ostatně ani není. Nicméně vzhledem k tomu, že se nabízí dostatek přirozených vysvětlení, a konečkonců i vzhledem k okolnostem výskytu kmene je taková teorie vysoce nepravděpodobná.

Na závěr: je *Escherichia coli* zabiják?

Zkusme si na závěr odpovědět na otázku: je *Escherichia coli* zabiják?

Jak již bylo řečeno, *Escherichia coli* je běžná bakterie, Naprostá většina kmenů je neškodných, dokonce užitečných. I když „zlých“ typů escherichií je několik (byla o nich řeč na začátku), pořád tvoří v celém množství výraznou menšinu. Označit tedy celý druh *Escherichia coli* za *zabijácký*, by bylo přibližně stejně oprávněné jako označit za *zabijácký* celý druh *Homo sapiens* na základě toho, že mezi lidmi existují vrahové.

Escherichia coli jako druh tedy „zabijácký“ zřejmě není. A co tedy nechat toto označení alespoň pro kmen O104:H4? Vždyť ten má na svědomí desítky obětí. Přitom umírali i poměrně mladí lidé, což je vždycky velká tragedie pro všechny blízké. Ale i přesto bych ani teď slovo „zabiják“ nevolil. Vždyť samo slovo „zabijení“ představuje cílené usmrcení, záměr zabít. U bakterie nic jako záměr nelze předpokládat. *Escherichia coli* tedy není *zabijácká*, tak jako není *zabijácké* letadlo s hokejovými mistry, na jehož palubě zahynulo téměř tolik lidí, jako při celé epidemii, nebo jako nejsou *zabijácká* auta, pod jejichž koly zahyne ještě mnohem více lidí každý měsíc.

Slovo „zabiják“ je tedy přehnané, stejně jako senzacechtivá slova některých médií. Na druhou stranu nelze popřít, že letošní epidemie escherichií představuje velkou lidskou tragédii pro desítky rodin. Můžeme jen doufat, že snad na druhou stranu zase o krůček přispěla k lidskému poznání a třeba i k tomu, aby příští podobná epidemie měla obětí méně.

Zdroje u autora

Pro informaci uvádím alespoň část zdrojů:

Různí autoři: Aktuálně k epidemii EHEC/VTEC/STEC v Německu (krvavé průjmy), dostupné na <http://www.szu.cz/tema/prevence/aktualne-k-epidemii-ehec-vtec-ste-e-v-nemecku-krvave-prujmy>

Centrum epidemiologie a mikrobiologi: EU definice případu průjmu a hemolyticko-uremického syndromu (HUS) způsobených epidemickým kmenem *Escherichia coli* (STEC) O104:H4 produkujícím shiga toxin 2, dostupné na <http://www.szu.cz/tema/prevence/eu-definice-pripadu-prujmu-a-hemo-lyticko-uremickeho-syndromu>

Monika Marejková, Hana Roháčová, Marie Reisingerová, Petr Petráš: Velká německá epidemie vyvolaná shigatogenním kmenem *Escherichia coli* O104:H4 a jeden importovaný případ v České republice, dostupné na: http://www.szu.cz/uploads/documents/CeM/NRLs/ecoli/publikace/Aktu_alita_Z_CEM_5_2011.pdf

<http://www.uzis.cz/>

Očima ekonomů

Dvě lekce z ekonomie vládnutí: Co, jak a pro koho?*

FRANTIŠEK SVOBODA

Nejrozšířenější definice ekonomie hovoří o ekonomii jako o vědě, která zkoumá, jak lidé a společnost rozhodují o využití vzácných zdrojů, které mají alternativní využití, za účelem výroby různých statků a služeb, a jak jsou tyto komodity rozdělovány pro současnou i budoucí spotřebu mezi jednotlivé osoby a skupiny ve společnosti.

Zjednodušeně řečeno, ekonomie hledá odpověď na otázku, co produkovat, jak a pro koho. Tuto otázku lze považovat za univerzální i pro podobory ekonomie, a není tedy nikterak nemožné položit ji i v oblasti zájmu oboru veřejné ekonomie, řešící otázku, jaká je role vlády. Protože však v sobě tato otázka skrývá hned tři podotázky, liší se odpovědi podle toho, na kterou její část je položen silnější důraz.

Pohledy na úkol vlády se v různých dobách významně proměňovaly. Hlavní dělicí linie různých názorových proudů v dnešní době prochází obvykle mezi krajními názory na to, v jaké míře by měla být vláda aktivní při zasahování do chodu společnosti a do chodu ekonomiky. Zkoumá se tedy především, co a jak by měla vláda poskytovat. Starší, méně reflektovanou, avšak o to zajímavější dělicí linií je rozdílnost názorů na to, v zájmu koho je vláda poskytována, komu v konečném důsledku slouží statky vládou poskytované. V tomto případě je klíčovou otázkou: „Cui bono?“¹

Na jedné straně se tedy můžeme setkat s tvrzením, že úkoly vlády vyplývají jen z ekonomických zákonitostí, jež lze objektivně stanovit, a že vladař (resp. vládnoucí aparát) je ve skutečnosti výslednicí působení objektivních ekonomických tlaků. Vlastní zájem je v tomto pojetí opomíjen, důraz je kladen na poznání charakteru a rozsahu těch statků, které je ekonomické poskytovat prostřednictvím centrální vlády.

Tento přístup k ekonomice vládnutí se odvíjí od předpokladu, že statky a služby jsou poskytovány státem z důvodu větší efektivnosti, ať už z hlediska smluvních nákladů či z hlediska skrytých preferencí. Počátky tohoto přístupu můžeme nalézt u Davida Humea, který upozornil na skutečnost, že dva sousedé se mohou dohodnout na odvodnění louky, avšak shoda nebude možná mezi tisíci osobami, protože každá se bude snažit přesunout náklady na druhé.

* Článek byl v upravené podobě publikován v Ekonomickém časopise.

1) V textech institucionální ekonomie můžeme tyto dva přístupy poznávat pod pojmy *efficiency-driven/interest-based approach*. Například [17].

Adam Smith, který se soustředil spíše na otázku zisku jako hlavního motivačního faktoru lidského jednání, ukládal panovníkovi vedle povinnosti zajistit obranu území a výkon spravedlnosti také povinnost „vybudovat a udržovat takové veřejné instituce a takové veřejné stavby, které jsou sice společnosti jako celku nejvyšší prospěšné, ale jsou takové povahy, že užitek z nich by jednotlivci nebo malé skupině lidí nikdy nemohl vynahradit výdaje na ně vynaložené.“ [16, s. 641].² Soukromé poskytování některých statků by tedy nemohlo fungovat, neboť by nepřinášelo zisk. John Stuart Mill se vrátil k Humeově myšlence, když zaznamenal, že individuální preference se za určitých podmínek nemohou setkávat bez obecné shody a zákonných sankcí (srovnej [2, s. 1055]). Zde se poprvé objevil příklad pouličního osvětlení jako statku, u nějž by bylo obtížné vybírat poplatky za užití jeho služeb, a poprvé byl naznačen problém vylučitelnosti ze spotřeby.

Knut Wicksell v roce 1896 precizně zformuloval problém černého pasažéra v reakci na teorie, které fiskální proces nahlíželi jako analogii dobrovolné tržní směny. Konstatoval, že míra dostupných veřejných služeb pro jednotlivce nebude nikdy významněji ovlivněna jeho vlastním příspěvkem. Proto bude jednatel skrývat své preference vůči veřejným službám, na rozdíl od soukromých statků.

Další rozvoj teorie nastal s pigouovskou analýzou externalit a završen byl Samuelsonem a jeho teorií veřejných výdajů, která dosud tvoří rámec standardních učebnicových přístupů k ekonomii vládnutí a na kterou navazují další protagonisté *welfare economics*.

Oproti tomuto dominantnímu přístupu k ekonomii vládnutí lze však sledovat i přístup odlišný. Vychází z předpokladu, že na místě vládce stojí člověk sledující své vlastní zájmy, který činí to, co vidí jako prospěšné (přímo či nepřímě) pro sebe. Výkon vlády není pro občany země, jak a priori předpokládá první přístup, ale slouží vládci, jenž ve svém vlastním zájmu hledá odpověď na otázku, co a jak poskytovat, aby si vládu udržel.

Počátky tohoto přístupu můžeme nalézt v období humanismu, kdy rozvoj politické teorie i praxe s sebou přinesl větší důraz na osobnost panovníka. Ten již nebyl pouze jednou z nedokonalých částí dokonalého celku Bohem ustanoveného společenského řádu, ale stává se představitelem svrchovaného státu, nepodléhajícího vnější autoritě církve. Takovému člověku radí Machiavelli svými pragmatickými radami nejen jak vládnout, ale také jak vládnout dobře, ke spokojenosti všech. O totéž se později mohou pokoušet merkantilisté a fyziokraté, skupiny, jejichž ideálem byl osvícený panovník, respektující pro dobro své i dobro druhých přirozený řád. Rady merkantilistů směřovaly k panovníkovi jako tvůrci hospodářské politiky a sledovaly jeho zájmy. Zároveň však v oblasti společenských věd posilovala myšlenka smluvního charakteru vlády,

2) Svoji myšlenku v *Knize V.* dále rozvíjí a zpřesňuje případ od případu, kde je a kde není možné ponechat určité služby v soukromých rukách, kde je lepší ponechat je v rukou obce nebo regionu.

kteřá odvedla diskusi směrem k praktickým otázkám vlády a možnostem svrhnutí panovníka, který se společenské smlouvě zpronevěřil.

Novou vzpruhu zájmově orientovaným teoriím dodal paradoxně Karel Marx, který na stát nahlížel jako na nástroj útlatku v rukou vládnoucích tříd, obrácený proti dělníkům. Tento stát byl v jeho pojetí odsouzen k zániku prostřednictvím revoluce, během níž se státu zmocní pracující třída a využije státu k transformaci společnosti. V komunistické společnosti měl stát zaniknout, neboť nebude vykořisťovaných ani vykořisťovatelů, tedy ani zájmů, a tím zmizí předpoklady pro existenci státu.

Návratem ke starším zájmově orientovaným pragmatickým úvahám o vládnutí jsou myšlenky představitelů školy veřejné volby či některých stoupců rakouské školy ekonomického myšlení. Ti nahlíží na stát jako na organizaci, o jejichž aktivitách rozhoduje – tak jako jinde – soukromý zájem.

Oba pohledy na podstatu vlády budou v následujícím textu ilustrovány na příkladech dvou myslitelů (a jejich následovníků), jejichž odpovědi na otázku zmíněnou v úvodu jsou velmi vlivné i velmi známé. Výběr Machiavelliho a Samuelsona není náhodný, postavit je vedle sebe má svou logiku. Machiavelli stál na počátku pozitivního zkoumání chování člověka jako takového, kladl důraz na lidskou přirozenost a umožnil tak vstup kategorie zájmu do oblasti společenských věd (více viz [4]). Tím odstoupil od scholastického zabývání se ctností, od toho, co by mělo být, a předznamenal klasickou mikroekonomii s jejím zájmem o to, co je, o důsledky jednání jedince sledujícího vlastní zájem. Jeho rady *Vladaři* by bylo snadné transformovat do knihy rad *Obchodníkovi* a získat tak první učebnici tržního jednání, s jeho zisky i tvrdostmi.

Oproti tomu Samuelson stojí na opačném pólu vývoje. Samuelson, stejně jako řada dalších ekonomů navazujících na Keynesa, předpokládal motivaci obecným zájmem jako důležitou vlastnost systému; systém postavený jen na sebezájmu nevytváří (v jeho pojetí) správnou motivaci (více viz [5, s. 1466]). Selhání trhu, které je zároveň selháním osobních zájmů, musí být nahrazeno objektivně určenou ekonomickou úlohou vlády, vládou „vestavěných stabilizátorů“, vládou korigující tržní mechanismus. Samuelson hledá objektivní vlastnosti, které předurčují některé statky k tomu, aby byly poskytovány státem, a nalézá je v kategoriích nerivalit a nevyučitelnosti ze spotřeby. Kromě veřejných statků hovoří i o dalších ekonomicky zdůvodňovaných rolích vlády při odstraňování neefektivnosti a nestability trhů a zmiňuje se rovněž o otázce normativně určeného přerozdělování. O té však hovoří pouze jako o důsledku, který s sebou nese demokratické uspořádání společnosti, neboť „národ nemusí přijmout výsledek konkurenčních trhů jako předurčený a nezměnitelný; lidé mohou prozkoumat rozdělení důchodů a rozhodnout, že je nespravedlivé“ [13, s. 45]. V jeho pojetí ekonomické role vlády kategorii zájmu vladaře nenalézáme, zohledněny jsou (nepřímo) pouze zájmy občanů – spotřebitelů statků poskytovaných vládou.

Postavíme-li tedy vedle sebe oba uvedené přístupy, pak získaný kontrast ukáže na patřičném světle nejen silnou závislost obou myslitelů na institucio-

nálním prostředí, které je obklopovalo, ale také přednosti a nedostatky obou pohledů. Otázka „co, jak a pro koho“ je zodpovězena dvojným způsobem, který nám může reprezentovat dvojitý přístup k roli vlády. Jedna odpověď zkoumá to, co bývá nazýváno „selháním trhu“ a s tím spojeným problémem, jak napravit toto selhání a zlepšit výkon. Je to přístup hledající dobrou ekonomiku. Mimo to existuje přístup hledající shodu osobních zájmů ve věcech dotýkajících se všech, přístup hledající dobrou vládu.

Machiavelliho Vladař a principy dobré vlády

Niccolo Machiavelli se narodil 3. května 1469 ve starobylé florentské rodině do neklidných časů. Na jednu stranu žil v době velkého uměleckého rozmachu, kdy ve Florencii působili Sandro Boticcelli, Leonardo da Vinci či Michelangelo Buonarroti, na stranu druhou byl rovněž svědkem slabosti a úpadku renesančních městských států, jejichž nejednotnost kontrastovala s jednoduše a silou francouzské monarchie. Během svého života zažil spiknutí Pazziů, Savonarolův režim, nástup Julia II. na papežský dvůr i vyplenění Říma v roce 1527. Neklid doby a z toho plynoucí hledání léku na neduhy státu ho inspirovaly k sepsání několika děl, v nichž se – přímo či nepřímo – věnuje otázce dobré vlády.³

K nejznámějším dílům tohoto typu patří *Vladař* a *Rozpravy o prvních deseti knihách Tita Livia*. Obě knihy jsou psány v dobovém duchu jako „knihy rad“, každá z nich si však zachovává odlišné vyznění. Rozdílné akcenty u obou knih jsou příčinou děletrvajících diskuse o tom, zda není rozpor mezi *Rozpravami* a *Vladařem*.

V současnosti převládá názor, že Machiavelli, jako stoupenec velikosti a jednoty Římské říše jakožto slavného období Itálie, usiloval svými radami ve *Vladaři* o uskutečnění prvního kroku k vytvoření jednotného italského státu vznikem autokratického vladaře, který využije získaných znalostí k dosažení toho, co se podařilo Ferdinandovi II. ve Španělsku. Obě knihy je nutné číst v historickém kontextu. Itálie byla rozdělená a slabá, byla kořistí armád z okolních států a žoldáků, které si italské státy najímaly pro vedení vzájemných válek. Trpěla nestabilitou – v Neapoli se vystřídalo pět králů během tří let, rod Sforzů v Miláně byl sesazen z trůnu, Benátky byly v úpadku a Pisa poničena [10, s. 38]. Machiavelli si přál obnovení Římské republiky v její modernizované formě a hledal způsob, jak dosáhnout ustavení silného a trvalého státu. Nahlížíme-li na jeho dílo tímto způsobem, pak vidíme v obou knihách jistý soulad: Poté, co vladař uskuteční morální a praktický program nastíněný ve *Vladaři*, tj. poté, co získá kontrolu nad malými městskými státy, ustaví silnou armádu a vyžene z Itálie „barbarské síly“ a rozšíří tak svou kontrolu nad celou zemí, pak by se mohl obrátit k *Rozpravám*, pravděpodobně na konci své

3) *Vladař, Vlády a státy*, Florentské letopisy, *Rozpravy o prvních deseti knihách Tita Livie*, Úvahy o umění válečném.

kariéry a pod osobním Machiavelliho vedením. Novému politickému zřízení by dal republikánské instituce a kulturu, která by tento stát učinila stabilním, trvalým a lidským. Machiavelli si přál, aby se realizace jeho plánu chopil Lorenzo Medici, kterému *Vladaře* dedikoval a který by si ho možná najal jako poradce při realizaci tohoto projektu. Machiavelliho projekt sjednocení a politického obrození Itálie nebyl nikterak naivní, naopak, lze ho označit za velmi předvídatý (srovnej [6, s. 1277 – 1283]). Neboť pokud si uvědomíme politický vývoj Evropy v období nadcházejícím po jeho smrti, nacházíme tam fázi posilování absolutismu, upevňující a sjednocující větší územní celky, která sloužila jako předpoklad vzniku moderního národního státu, který následně umožnil nástup skutečně veřejné politiky.

Machiavelli je neprávem považován za propagátora myšlenky, že *účel světi prostředky a v politice, že je dovoleno vše*. Pokud však čteme pozorně jeho díla, věnovaná otázkám vládnutí a výkonu moci, nemůžeme si nevšimnout, že jeho argumentace je subtilnější. „Morální odpovědnost sice spočívá v cíli, nikoliv v prostředcích, avšak i cíle mohou být odsouzeny, pokud se jejich volba řídí libidem, vášní či fanatismem.“ [8, s. 13] Jeho programem je vláda zákona ve společnosti, v níž vztah vlády a občana není antagonistický, ale kooperativní, „takže se obě strany vzájemně doplňují, ovlivňují a chrání. Toto se děje, uvědomují-li si obě strany tento zákon, tudíž jsou-li náležitě poučeny o své úloze, o svých právech a povinnostech.“ [8, s. 7] „Jestliže se přihodí – což je řídký případ – že stát má štěstí na moudrého, vlivného a dobrého občana, který vydá zákony, jimiž se zmíněné vášně šlechty i měšťanstva utiší nebo udržují v takových mezích, že nemohou tropit zlo, pak věru možno takové město nazvat svobodným a považovat stát za trvalý a pevný. Neboť, jsa založen na pevných zákonech a pořádku, není odkázán na zdatnost jediného muže, který ho drží, jak tomu je v jiných případech.“ [7, s. 179] „Za šťastný národ považujeme ten, jehož zákony vytvořil legendární jednotlivec, a ty se pak ukázaly být trvale platnými na dlouhou dobu.“⁴ [8, s. 16]

Potud je tedy Machiavelliho dílo v jistém smyslu předzvěstí ideálů, kterými se řídí i dnešní demokratické společnosti. Je také prvním, kdo explicitně poznamenal, že svoboda a blaho jednotlivce není v rozporu s veřejným zájmem, právě naopak. „Všude tam, kde panuje svoboda, postupují lidská společenství úměrně k jejímu rozsahu tu pomaleji, tu rychleji kupředu, lidem nechybějí základní životní a občanské jistoty i perspektivy, proto počet jejich obyvatel roste a člověk k užítku svému – a tudíž i ku prospěchu celku – bez přinucení svou prací rozhojňuje statky materiální i duchovní.“ [8, s. 245] Svou myšlenkou tak předběhl Bernarda de Mandeville o více než dvě století a důvodem, proč tato skutečnost není více známa, je to, že v období středověku i renesance (na rozdíl od období merkantilismu raného novověku) nebyl tento

4) Důležitost zákonů zdůrazňuje i ve vztahu k původci zákona, který, pokud své zákony nedodrží, činí tak ke své škodě a podlamuje tak svou pozici.

přístup ničím výjimečný.⁵ S Machiavellim bývá spojován také vstup *axioma nenasyčenosti* (jinak řečeno chamtivosti) do společenských věd. Zatímco pro Řeky byla chamtivost iracionální a škodlivou zálibou, pro Židy vlastností zakázanou Jahvem a u křesťanů jedním z hlavních hříchů, v renesanci se postoj začaly proměňovat. Tato proměna nebyla dána rozvojem nového etického systému, ale novým nazíráním na lidskou povahu, který vedl k přehodnocení lidské touhy po osobním zisku. Útok na filozofy, kteří uvažovali o lidech nikoliv, jací jsou, ale jací by měli být, započal právě Machiavelli, který zdůrazňoval realističnost v úvahách, neboť je velký rozdíl mezi tím, jaký život je a jaký by měl být [15, s. 460]. „Ten, kdo si nevšimá reality a nechce vidět, jací lidé jsou, a staví spíše na svých přáních a představách, jak by svět vypadat měl, nedopadne dobře.“ Viz [8, s. 52].

Čtení jeho díla tak může čtenáři nabídnout i jiný, svěží způsob uvažování o výkonu vlády, která se nese v podobném duchu a v Machiavelliho pojetí je vždy vykonávána v osobní odpovědnosti jednotlivce.⁶ Jeho rady jak získat vládu, jak vládnout, resp. jak vládnout dobře, jsou vždy směřovány člověku, který vládne, či vládnout chce. Tato skutečnost opravňuje jeho čtenáře k tomu, aby se zamyslel nad podstatou služeb a statků, které vlády nabízejí, a nad účelem, za kterým jsou tyto statky poskytovány.

V knize *Vladař* začíná Machiavelli příznačně od různých forem vlády a různých způsobů jak vládu získat. Pokud se tak stane, třeba i zločinem, radí, jak získanou moc udržet.⁷ „Podmínkou panovníkovi bezpečnosti je dobře opevněné město a oddané obyvatelstvo.“ [8, s. 42] „Hlavními základy všech států jsou dobré zákony a dobré vojsko.“ [8, s. 45] Dobrým vojskem se rozumí vojsko vlastní, tedy z poddaných, občanů anebo lidí na vládcí zcela závislých, nikoliv žoldnéřské, které „na bojiště vede jen ta trocha peněz, a ta nestačí na to, aby přiměla vojáka s láskou umírat pro zájmy pána“. Zákonost a národní obrana jsou tedy v Machiavelliho pojetí statky, které slouží k udržení moci jednotlivce, jak vzhledem k vnějšímu nebezpečí, tak i k případným vnitřním nepokojům či spiknutím.⁸ Zdrojem bohatství vlády jsou občané, avšak i o tento

- 5) Kromě toho bylo jeho dílo dáno v roce 1559 na Index zakázaných knih, proto není Machiavelli příliš citovaný a v dílech svých sympatizantů lze ohlasy jeho díla najít necitované. Srovnej [14, s. 371].
- 6) Machiavelli nepodléhá (dnes velmi obvyklé) iluzi o existenci tzv. odpovědnosti korporací či jiných společenských jednotek, neboť si správně uvědomuje, že odpovědnost je vlastnost spojená s lidskou individualitou a nelze hovořit o odpovědnosti v souvislosti jiné než osobní. Oproti tomu práva či povinnosti už mohou být spojovány i s korporacemi, a proto je možné hovořit o právech a povinnostech korporací.
- 7) Jeho nestranné rady se staly pravděpodobně hlavní příčinou špatné pověsti Machiavelliho spisů. Na druhou stranu však můžeme nalézt podobné rady například i u Aristotela, který v páté knize své *Politiky* radí tyranovi, jak si vládu udržet. „...tyran se má svým poddaným jevit ne jako tyran, ale jako hospodář a král, ne jako uchvatitel, ale jako správce jeho majetku, jako muž, který se v životě řídí mírností, nikoli výstředností.“
- 8) K podobným závěrům dospívají i dnešní ekonomové. Tvzení, že národní obrana chrání především suverenity vlády a pouze jako druhotný důsledek slouží i obyvatelům dané země, obsahuje například [19].

zdroj mohou usilovat konkurenti. Vladař je tedy pobízen k ochraně obyvatelstva ve svém vlastním zájmu.⁹

Poddané a spojence má vladař „držet tak, aby mu nemohli nebo nesměli uškodit. Toho účelu lze dosáhnout tím, že si je dokonale zajistí, tj. odejme jim veškeré možnosti škodit, nebo jim prokáže tolik dobrodiní, že nemají příčiny, aby toužili po změně dosavadního stavu“ [9, s. 337]. Vladař, pokud se chce udržet, musí se ve vlastním zájmu naučit „zachovat se někdy třeba i ne zrovna ušlechtilé a přesně vědět, kdy si může dovolit dobrotu... Bylo by jistě žádoucí, aby každý panovník byl obdarován jen těmi nejkrásnějšími vlastnostmi, které se obecně za dobré považují. Víme však, že je proti lidské přirozenosti, aby měl všechny a vždycky se jimi řídil. Proto, chce-li být někdo dobrým a úspěšným vladařem, musí se především vyhýbat těm vlastnostem, které jeho moc ohrožují... Vždyť šlechtnost by ho mohla v určité situaci uvrhnout do záhuby a naopak, co na první pohled vypadá jako špatnost, může znamenat úspěch a bezpečnost pro celou zemi.“ [8, s. 52 – 53]

Co se týče výdajů na obranu, hovoří se o nich v kapitole o štědrosti panovníka, kde Machiavelli doporučuje hospodárnost. „Až lidé poznají, že díky své hospodárnosti [panovník] vystačí s vlastními příjmy a ještě z nich dokáže v případě potřeby, a bez zatěžování lidu, zajistit obranu své země, ... [přestanou považovat panovníka za skrblika] a začnou ho považovat za štědrého. Štědrost je ctností jen potud, dokud jde z vlastní kapsy a je na pravém místě.“ [8, s. 53] Naopak přepychový život panovníka financovaný novými daněmi a novými poplatky na úkor poddaných vede k nenávisti.¹⁰

Co se týče financování výkonu vlády, doporučuje ve shodě s dobovou praxí především financování z vlastních prostředků vladaře, v případě potřeby podpořené vypsáním daní, na které má panovník nárok. Zvláštním případem, Machiavelim zvláště kladně kvitovaným, je janovská banka San Giorgio, která představuje jeden z prvních významných příkladů úzké spolupráce veřejného a soukromého sektoru.¹¹ Skutečnost, že v Janově vedle sebe existovala nestabilní politická moc, ohrožovaná častými převraty, a stabilní ekonomická

9) Ke stejnému závěru se kloní i někteří současní autoři, například [18, s. 14], přičemž rozvíjí myšlenky o ústavních omezeních panovníka či o formě tohoto typu konkurence v demokracii.

10) Na jiném místě Machiavelli uvádí příklad, kdy hrabě Guido Novello uloží občanům Florencie nové daně, nedokáže je však vymáhat a je z Florencie vyhnán [7, s. 78].

11) Po válkách s Benátkami ve druhé polovině 14. století neměla janovská republika dost peněz, aby mohla vyplatit občany, jimž dlužila, a proto jim propůjčila příjmy celního úřadu s určením, aby každý dostal z těchto příjmů svůj podíl, dokud nebude jeho dluh zcela splacen. Věřitelé rozdělili své pohledávky na akcie, zvolili si radu o stu členech a za patrona si zvolili sv. Jiřího. Když město potřebovalo v budoucnu nový kapitál, dalo do zástavy daně a pozemky, takže San Giorgio spravovalo také většinu janovských obcí, vládlo jim a chránilo je. Správce dosazovala každoročně po veřejném hlasování. Každému, kdo se dostane k moci v Janově, pak janovská banka dává přísahat, že bude dbát jejich zákonů, tj. nebude zasahovat do nezávislosti banky. Vzhledem k častým převratům bylo zachování nezávislosti San Giorgia pozoruhodným počinem, který dal vzniknout nejsilnější evropské finanční instituci 16. století.

korporace, sdružující věřitele městského státu a fungující podle zákonů, které každý nastupující vladař musel přijmout, vedla Machiavelliho k ocenění tohoto uspořádání, neboť nestabilní vláda janovská byla vyvažována stabilitou banky San Giorgio.

Vyvažování moci však doporučoval i prostřednictvím obvyklejších institucí. Za dobré uspořádání považoval to, v němž jsou obsaženy všechny tři typy dobrých vlád – monarchie, demokracie a aristokracie –, neboť spojeny v jednom státě na sebe dohlížejí a snižují rizika zvrhnutí se v tyranii, anarchii či oligarchii. Zdůrazňoval také význam nezávislých soudů, u nichž by bylo možno žalovat občany, kteří se dopustí útoku proti dosavadnímu řádu. Dává tak občanům zákonný prostředek, jak svoji nenávisť proti jiným neškodně vybit. Pokud se jim nedostane zákonných prostředků, uchýlí se k nezákonným (srovnej [9, s. 46 – 47]. „Odměny za dobré a tresty za zlé skutky pomáhají udržet řád ve městě a zakládají tak jeho dlouhé trvání.“ [9, s. 112])

První mezi institucemi vyvažujícími různé zájmy ve společnosti byl pro Machiavelliho parlament, na který nahlíží jako na třetí stranu mezi panovníkem a šlechtou (resp. zámožnými občany). Kromě toho, „[parlament] je zatím nejlepším opatřením, jak sejmout z panovníkových beder povinnosti nepopulární a ponechat mu jen ty libivé“ [8, s. 59]. Důležitý byl rovněž výběr ministrů, kteří měli být moudří, nebo alespoň ochotní nechat si poradit. Ministr má myslet na prospěch země, nikoliv na prospěch svůj, na druhé straně si vladař musí dobrého ministra vážít, vyznamenávat ho a patřičně odměňovat, aby si ho zavázal [8, s. 68].

Úctu poddaných si lze získávat rovněž péčí o umění a vědu, neboť „úspěch v kterémkoliv oboru lidského konání slouží k rozkvětu a posílení státní moci vůbec... Pro spokojenost obyvatel jsou také důležité ve vhodných ročních obdobích různé slavnosti a zábavy.“ [8, s. 67]¹² I zdánlivě neužitečné výdaje tedy mohou přinášet užitek vladaři v podobě smíru ve společnosti.

Paul A. Samuelson a ekonomická úloha vlády

O Samuelsonovi můžeme rovněž hovořit jako o renesančním člověku, byť v odlišném slova smyslu. Jeho široce rozprostřený zájem o nejrůznější oblasti ekonomie, od lineárního programování přes teorii mezinárodního obchodu po sociální stát, ho činí jedním z posledních v řadě takto široce rozkročených ekonomů. Dlouhodobý zájem o *welfare economics* lze snad připsat i tomu, že na univerzitu nastupuje v době, kdy vrcholí Velká krize. Jeho nejlivnějším a dodnes vydávaným dílem je učebnice *Ekonomie* s 15 vydáními a více než 4 miliony prodaných výtisků v 41 jazycích. Jeho životní kariéra neobnáší pouze dlouholeté působení na M.I.T., ale také účast v řadě veřejných institucí, počí-

12) Při hodnocení dobré vlády Lorenze Medicejského ve Florencii Machiavelli pozitivně hodnotil právě jeho vztah k uměním a vědám, které podporoval. Hovoří také o mnohých slavnostech, turnajích a předvádění „starých rekovných činů“. Viz [7, s. 427 – 428].

naje National Resources Planning Board (1941-1943), přes War Production Board and Office of War Mobilization and Reconstruction (1945) až k FED. V roce 1970 získal jako první Američan (a možná jako poslední všestranný ekonom v éře specializace) Nobelovu cenu „za vědecký příspěvek k rozvoji statické a dynamické ekonomické teorie a aktivní přispění ke zvýšení analytické úrovně ekonomické vědy“. Jednou z oblastí jeho mnohostranného zájmu byla i problematika ekonomické úlohy vlády a otázka veřejných výdajů.

Když Paul Samuelson rozvíjel svou teorii veřejných statků [12, s. 87-89], položil si tři základní otázky:

1. Jak můžeme analyticky vymezit (definovat) statky, jež jsou spotřebovávány kolektivně, tj. pro které není žádný významný rozdíl mezi spotřebou individuální a celkovou?
2. Jak můžeme určit optimální alokaci zdrojů na výrobu těchto statků?
3. Co můžeme říci o nastavení systému efektivního a spravedlivého zdanění, který financuje výdaje veřejného sektoru? [2, s. 1061]

Samuelson vytvořil model, ve kterém chtěl odvodit podmínky pro optimální alokaci zdrojů v ekonomice, v níž jsou dva typy statků, soukromé a veřejné, přičemž soukromé mohou být rozděleny mezi jednotlivce, zatímco veřejné „mohou užívat všichni v tom smyslu, že spotřeba tohoto statku jednotlivcem nevede ke snížení spotřeby u kohokoliv jiného“ [12, s. 387]. U soukromých statků je celkové spotřebovávané množství statku rovno součtu množství statku spotřebovávaného jednotlivci. U veřejných statků platí, že množství spotřebovávané jednotlivcem a celkové množství statku jsou si rovny. Toto definiční rozlišení dvou druhů statků pak využívá jako východisko k vytvoření své teorie veřejných výdajů.¹³

Tato definice samozřejmě vedla k diskusi, zda skutečně existuje takový statek a pokud ano, zda nás opravňuje k závěrům, ke kterým Samuelson dochází, tj. že veřejné statky jsou ekonomické aktivity, které není možné efektivně ponechat soukromému podnikání.¹⁴ Debata o silných a slabých stránkách Samuelsonovi teorie sice stále ještě probíhá, odpůrcům této teorie se však daří shromažďovat velmi pádné argumenty (např. [3, s. 111-125] nebo [18, s. 1-22]).

Pokud definujeme veřejný statek jako „komoditu, jejíž užítky mohou být poskytovány všem lidem, aniž by to přinášelo vyšší náklady, než jsou spojeny s jejím poskytováním jedné osobě“, a zároveň komoditu, z jejíž spotřeby „je

13) V Samuelsonově pojetí jsou explicitně spojeny veřejné statky a veřejné poskytování těchto statků, neboť definování tohoto typu statků slouží Samuelsonovi jako nutná podmínka jeho modelu veřejných výdajů [10, s. 387]. Tato skutečnost poněkud snižuje obvyklý argument zastánců veřejných statků, že veřejný statek jako takový je výsledkem pozitivní analýzy a nemá žádnou vazbu k zdůvodňování zásahu veřejného sektoru do fungování tržního mechanismu.

14) Tato formulace je v učebnicích běžná, viz například [13, s. 44-45].

velmi obtížné až nemožné vyloučit jednotlivce“, pak nutně musíme narazit na několik úskalí.

Za prvé je problematický závěr, že statky s touto charakteristikou nebudou soukromým sektorem dodávány v dostatečném množství nebo nebudou dodávány vůbec, a navazující tvrzení, že veřejné statky by měly být produkovány v rámci veřejného sektoru z důvodu efektivnosti. Především není zřejmé, že v situaci, kdy trh selhává v dosažení paretoovsky efektivního řešení, dosáhne takového řešení vláda. Jak uvádí Buchanan, pokud je paretoovská efektivita použita jako kritérium úspěšnosti, pak vláda může při alokaci zdrojů selhat stejným způsobem jako trhy [20]. S tím souvisí otázka projevených preferencí, neboť pokud trhy nemohou získat informaci o skutečných preferencích spotřebitelů, jak toto měřítko, potřebné pro stanovení optimálního množství a kvality poskytovaných veřejných statků, získá vláda?

V reálném světě, jak upozorňuje Holcombe, produkuje trh mnoho veřejných statků. Kromě obvyklého příkladu televizního a rozhlasového vysílání můžeme nově přidat jako příklad i počítačový software.¹⁵ I příklady zmiňované Samuelsonem – základní lékařský výzkum, maják a národní obrana – jsou zpochybněny. Velkou část základního výzkumu v oblasti lékařství a medicíny financují soukromé farmaceutické firmy či nemocnice, majáky byly v minulosti stavěny ze soukromých zdrojů. U národní obrany je problémem již definice nevylučitelnosti, neboť často kvůli taktickým hlediskům jsou z užitků národní obrany vyloučeni i ti, kteří na ni přispívali.¹⁶

Druhým problémem je, že mnoho statků a služeb poskytovaných vládou definicí veřejného statku neodpovídá, a tedy nám koncept veřejných statků nemůže bezzbytku posloužit jako teorie veřejných výdajů, objasňující roli vlády v ekonomice.

Důvodem, proč je Samuelsonův koncept trvale diskutován, je pravděpodobně podcenění role a důležitosti institucí. Samuelson při tvorbě svého modelu veřejných statků usiloval o to, aby vyšel z předpokladů, které byly čisté, osvobozené od jakéhokoliv vlivu institucí. Jeho cílem (alespoň zpočátku) bylo uvést pojmy *veřejný* a *soukromý statek* jako neutrální, bez vazby k pojmům *veřejný* a *soukromý sektor*. Avšak povedlo se mu to skutečně? Prozkoumáme-li podrobněji jeho charakteristiku veřejného statku, zjistíme, že je explicitně demokratická, a tedy není institucionálně neutrální. Veřejné statky, které zmiňuje a které se v jeho pojetí blíží svojí charakteristikou čistým veřejným stat-

15) Holcombe vtipně poznamenává, že Bill Gates se stal nejbohatším mužem světa díky prodeji veřejného statku, tj. softwaru Windows. Prudký rozvoj informatiky v 90. letech 20. století skutečně proběhl za pozoruhodných okolností. Jakmile byl v těch letech program jednou napsán, mohl být kopírován neomezeně. Protože bylo nákladné tomuto kopírování zamezit, zůstal tento statek svou povahou nevylučitelný a nerivalitní. Málokdo by se však odvážil tvrdit, že software byl poskytován v nedostatečném množství a že by byl efektivněji poskytován vládou.

16) Machiavelli radí vládaři stáhnout se do opevněného města a okolní vesnice nechat nepříteli napospas. Hampel [3] upozorňuje na vyklizení Sudet v roce 1938 jako na typický příklad vylučitelnosti ze systému národní obrany.

kům (maják, národní obrana, zákonnost a pořádek v zemi, výstavba dálniční sítě, podpora základního výzkumu a veřejného zdraví¹⁷), mají v jeho pojetí sloužit stejně všem lidem, k jejichž prospěchu jsou tyto statky zaváděny.

Samuelson si, ve snaze udržet si odstup od existujících institucí veřejného i soukromého sektoru, položil otázku, jak je možné definovat statky, jež jsou spotřebovávány kolektivně. Avšak již tato otázka vnesla do jeho analýzy institucionální prvek demokracie, když jako spotřebitele těchto statků určil běžného občana. Avšak pro ekonoma, který zná dějiny svého oboru, není nikterak vzdálená Machiavelliho představa takového poskytovatele tzv. veřejných statků, který výše jmenované statky nabízí s ohledem na prospěch vlastní, a činí tak z veřejných a veřejně poskytovaných statků statky soukromé, sloužící jeho zájmům. Toto tvrzení je možné vložit i do kategorií Samuelsonovy analýzy, tj. do kategorií *rivality ve spotřebě* a *nevyučitelnosti ze spotřeby*.

Co se týče rivality ve spotřebě, můžeme jednoduše říci, že i Samuelsonem zmiňované příklady čistých veřejných statků mohou být podle jím nastavených kritérií považovány za rivalitní, pokud změníme úhel pohledu na to, komu slouží, kdo je jejich spotřebitelem. Aby si držitel moci svoji moc udržel, musí udržet integritu ovládaného území, prosazovat své zákony a činit další kroky, které považuje za nezbytné k udržení moci. Z Machiavelliho pohledu je tedy hlavním spotřebitelem těchto statků vladař či vláda. Vláda drží monopol moci, ovládá území a zajišťuje zákonnost ve vlastním zájmu a pro sebe; pokud tak nečiní, záhy ji vystřídá vláda jiná. Vojsko zajišťující obranu území pro jednu vládu nemůže obranu téhož území zajišťovat pro vládu jinou. V dnešní době můžeme spatřovat analogii s operacemi žoldáků, resp. bezpečnostních agentur pracujících pro toho, kdo zaplatí.

Pokud přistoupíme na argument, že veřejné statky jsou poskytovány jako prostředek udržení moci jednotlivce či skupiny jednotlivců, pak se můžeme vypořádat i s otázkou nevyučitelnosti ze spotřeby, která je úzce spojená s problémem černého pasažéra. Zde je však argumentace subtilnější. Princip nevyučitelnosti (ve vztahu k čistým veřejným statkům) říká, že ze spotřeby čistého veřejného statku nelze nikoho vyloučit, ať už dotyčný na produkci tohoto statku přispěl či nikoliv. Na to navazuje koncept černého pasažéra,¹⁸ který vychází z předpokladu, že jednotlivec sledující vlastní zájem postrádá motivaci přispět dobrovolně na poskytování čistých veřejných statků. Dominantní strategií černých pasažérů je tedy nepřispívat na produkci těchto statků a řešením

17) Co se týče majáků, vědeckého výzkumu, stavby dálniční sítě i zajišťování tzv. veřejného zdraví, lze najít dost dokladů o tom, že tyto statky mohou být (a také jsou) poskytovány soukromě.

18) Otázka černého pasažéra je v soudobé ekonomii shrnována pod obecnější pojem *kompatibilita pobídek*, resp. *vzájemně sladění pobídek jednotlivce (incentive compatibility)*. Pobídková kompatibilita je koncept, se kterým přišel Hurwicz, aby definoval takové mechanismy, v nichž účastníci nemají důvod porušovat daná pravidla. Samozřejmě, že pokud je takový mechanismus jednou nalezen, logicky se nabízí otázka, zda je takový mechanismus uskutečnitelný a zda je kompatibilní s „přirozenými“ motivacemi účastníků.

je nucený výběr těchto příspěvků, ať už formou vládní akce¹⁹ nebo formou společenských (neformálních) sankcí.²⁰ Z tohoto řešení problému černého pasažéra se rovněž odvozuje ekonomická racionalita existence státu.

Otázka, kterou si však může člověk v této souvislosti položit, je, zda logická souslednost, v níž je argumentace vedena, odpovídá světu kolem nás. Tvzení, že existují takové statky, z jejichž spotřeby nelze nikoho vyloučit, lze akceptovat, avšak má význam pouze v tom speciálním případě, kdy akceptujeme nevyslovený předpoklad, že poskytovatel statku chce někoho vylučovat. Pokud tento předpoklad přijmeme, můžeme pokračovat směrem k černému pasažérovi, jehož problém lze vyřešit (vládním) donucením.

Pokud však neakceptujeme, že poskytovatel tzv. čistého veřejného statku touží někoho vylučovat, dospějeme k překvapivému závěru, neboť v tom okamžiku se nám problém černého pasažéra plynule transformuje na problém pozitivní externality držby moci. Pokud tedy transformujeme problém černého pasažéra na problém pozitivních externalit vládnutí, můžeme zpětně vyložit i problém nevylučitelnosti ze spotřeby. Když nahlížíme na poskytování národní obrany a dodržování zákonnosti jako na statky soukromého a rivalitního charakteru, pak se můžeme poměrně snadno vypořádat i s problémem nevylučitelnosti, neboť poskytovateli zmíněných statků nevádí nerivalitní spotřeba u druhých, naopak ji vítá, neboť další spotřebitelé znamenají růst jeho moci.

Spíše než o externalitách je proto vhodnější hovořit obecněji o „vzájemné závislosti lidí ve společnosti, kde jednání jedné osoby ovlivňuje (záměrně či nezáměrně) blahobyt osoby druhé“ [11, s. 72].

Výhodou této definice je její otevřenost vůči benevolentním postojům jednotlivců, umožňujícím vysvětlení některých aspektů vlády. Žádný člověk nepřestane s určitou činností, která mu přináší užitek, pouze proto, že přináší užitek i někomu jinému.

Závěr

Smyslem tohoto článku je postavit vedle sebe dva přístupy k vládnutí, jejichž ostrý kontrast může být inspirací pro další debaty o ekonomii vládnutí. Významným východiskem pro další debatu může být pochopení skutečnosti, že oba přístupy jsou silně ovlivněny dobou a institucionálním rámcem, v němž vznikly. Odtud se odvíjí i odlišné odpovědi na onu základní otázku ekonomie

19) Různé způsoby překonávání problému černého pasažéra, jak byly zachyceny v pracích ekonomů, lze najít například v [11, s. 99]. Diskuse k problému černého pasažéra je zpracována například v [1, s. 33 – 38].

20) Příkladem fungování takovýchto sankcí mohou být tzv. *epidoseis*, dobrovolné dary, které byly v Athénách státem vypisovány v dobách nouze. Kdo se rozhodl přispět, jeho jméno a výše částky byly vyvěšeny na veřejném místě, kde zůstaly tak dlouho, dokud celou částku nesplatil. Zámožný občan byl tedy společenským tlakem nucen nejen zavázat se přispět, aby se jeho jméno na tabuli objevilo, ale byl také nucen přispět doopravdy, aby jeho jméno z tabule zmizelo.

vládnutí. Oba směry, jak bylo uvedeno, mají i dnes své vlivné následníky, kteří usilují o zúročení daných myšlenek, s jejich přednostmi i slabinami.

Zkoumání veřejného sektoru prostřednictvím kategorie zájmu, jak je zahájil Machiavelli a na které navázali představitelé školy veřejné volby či někteří stoupenci rakouské školy ekonomického myšlení, s sebou nese několik výhod. Jednak nám umožňuje najít společnou platformu pro zkoumání soukromého i veřejného sektoru, jednak je univerzálně použitelné ve všech mocenských uspořádáních společnosti, a nepředstavuje tedy úzce zaměřenou teorii utvářenou pouze pro demokratické podmínky.

Machiavelliho politické poznámky o ekonomii vlády se díky tomu zdají být přinejmenším stejně ekonomické jako Samuelsonova stať o ekonomické logice vládních výdajů. Důvodem, zdá se být skutečnost, že Machiavelliho myšlení s jeho důrazem na jednotlivce je stejně kompatibilní s ekonomickým, když o vládě hovoří jako o službě přinášející užitek (resp. ztrátu) jak vládci, tak druhým, čili jako o statku s pozitivní (resp. negativní) externalitou (obdobně [18, s. 15]). Tak jako dobrý vládce prospívá sobě i druhým, špatný vládce škodí všem. Machiavelliho analýza byla samozřejmě podmíněna institucemi jeho doby, to však lze říci i o analýze Samuelsonově. Samuelson usiloval o institucionálně neutrální analýzu, avšak ve skutečnosti jsou v jeho analýze implicitně obsaženy demokratické instituce. Konstatování, že statky národní obrany a zákonnosti potřebovává lid (a od toho odvíjená kritéria nerivalitní a nevylučitelnosti) v sobě skrývá demokratickou „vládu pro lid“,²¹ vládu jako instituci, která má sloužit obecným potřebám společnosti. Vláda však může sloužit i potřebám vladaře,²² jež chápe ochranu území rivalitně a preferuje zákony prosazené vlastní autoritou před zákony prosazené autoritou někoho jiného. Lze tedy říci, že Samuelson nevytvořil čistou teorii (*pure theory*) veřejných výdajů, jak předpokládal, ale spíše její specifickou, demokratickou verzi, která k veřejné formě vlády přidává navíc (způsobem často problematizovaným) ekonomicky zdůvodněné povinnosti.

Slabým místem machiavelistického přístupu k otázce čistě veřejných statků jako statků rivalitních a vylučitelných je otázka jejich financování. Neboť zatímco Samuelson využil zmíněných charakteristik čistých veřejných statků ke zdůvodnění nutnosti financování těchto statků z veřejných rozpočtů, charakteristika statků poskytování národní obrany a dodržování zákonnosti jako statků soukromého a rivalitního charakteru tuto možnost nenabízí, alespoň ne přímo. Zatímco Samuelson vychází z jím stanovených specifických vlastností statku, aby ekonomicky zdůvodnil existenci veřejných výdajů, u Machiavelliho obdobně jednoduchou kauzalitu najít nemůžeme. Jeho způsob uvažování v kategoriích institucí, který je mu vlastní, totiž vytváří zvláštní amalgám motivace vládnout, práva zdaňovat a nutnosti činit určité výdaje. Zdanění je v jeho pojetí jednou z politických výsad. Machiavelliho logika se tedy ubírá od držby

21) Plná definice demokracie od Abrahama Lincolna zní: „Vláda lidu, lidem a pro lid.“

22) I jeho vláda může být pro lid, avšak v důsledku externích efektů.

vlády k statkům vedoucím k jejímu zajištění a následně k možnosti financovat je zčásti prostřednictvím daní, jejichž výběr patří k privilegiím vládců. Jako optimální Machiavelli sice uvádí stav, kdy zákonnost a obranu provádí vladař na své náklady, avšak sám cítí, že tato jeho rada nenalezne většího ohlasu.

Oba nastíněné přístupy s sebou nosou určitou užitečnou informaci o světě kolem nás, oba mohou být výchozím bodem při hledání odpovědi na otázky, jaká je role vlády, jak a zda vůbec definovat pojem veřejného zájmu, jak a zda hovořit o efektivitě ve veřejném sektoru. Uvědomění si rozdílů v obou přístupech nám může napomoci lépe a přesněji v této debatě pokračovat.

Literatura

- [1] Asch, P. – Gigliotti, G. A.: The Free-Rider Paradox: Theory, Evidence, and Teaching. *The Journal of Economic Education*, 22, 1991, č. 1, s. 33-38.
- [2] Eatwell, J. – Milgate, M. – Newman, P.: *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*. Díl 3. K – P. 1. vydání. Houndmills: Palgrave 2004.
- [3] Hampl, M.: Tři přístupy k veřejným statkům. *Finance a úvěr*, 51, 2001, č. 2, s. 111-125.
- [4] Hirschman, A. O.: *Lidské vášně a osobní zájmy: politická obhajoba kapitalismu v čase před jeho triumfem*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2000.
- [5] Hirschman, A. O.: *Journal of Economic Literature*, 20, 1982, č. 4, s. 1463-1484.
- [6] Langton, J. – Deitz, M. G.: Machiavelli's Paradox: Trapping or Teaching the Prince (Spor). *The American Political Science Review*, 81, 1987, č. 4, s. 1277-1288.
- [7] Machiavelli, N.: *Florentské letopisy*. 1. vydání. Praha: Odeon 1975.
- [8] Machiavelli, N.: *Úvahy o vládnutí a o vojenství – Vladař. Rozpravy o prvních deseti knihách Tita Livia. Úvahy o umění válečném*. Vyd. 1. Praha: Argo 2001. ISBN: 80-7203-391-3.
- [9] Machiavelli, N.: *Vlády a státy*. Vydání neuvedeno. Zlín: Tisk 1939.
- [10] Parkinson, G. H. R.: Ethics and Politics in Machiavelli. *The Philosophical Quarterly*, 5, 1955, č. 18, s. 37-44.
- [11] Schmid, A. A.: *Conflict and Cooperation. Institutional and Behavioral Economics*. 1. vydání. Cornwall: Blackwell Publishing 2004.
- [12] Samuelson, P. A.: The Pure Theory of Public Expenditure. *The Review of Economics and Statistics*, 36, 1954, č. 4, s. 387-389.
- [13] Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D.: *Ekonomie*. 2. vydání. Praha: Svoboda 1995.
- [14] Sumberg, T. – Serra, A.: A Neglected Herald of the Acquisitive System. *American Journal of Economics and Sociology*, 50, 1991, č. 3, s. 365-373.
- [15] Suttle, B. B.: The Passion of Self-Interest: The Development of the Idea and its Changing Status. *American Journal of Economics and Sociology*, 46, 1987, č. 4, s. 459-472.
- [16] Smith, A.: *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Vydání neuvedeno. Praha: Liberální institut 2001.
- [17] Chang, Ha-Joon – Evans, P.: The Role of Institutions in Economic Change. Third draft: Listopad 2000. [Online.] Dostupné z <<http://www.othersanon.org/papers/>>. [Cit. 17. 2. 2006].
- [18] Holcombe, R. G.: A Theory of the Theory of Public Goods. *The Review of Austrian Economics*, 10, 1997, č. 1, s. 1-22.
- [19] Hummel, J. R. – Lavoie, D.: National Defense and the Public Goods Problem. In: HIGGS, R. (ed.): *Arms, Politics and the Economy: Historical and Contemporary Perspectives*. New York: Holmes and Meier 1990, s. 37-60.
- [20] Buchanan, J. M.: Public Finance and Public Choice. *National Tax Journal*, 28, 1975, č. 4, s. 383-394.

Kultura a umění

Sochařství na zlomu 20. a 21. století

JAROSLAV SEDLÁŘ

Na konci 20. století se zdá být lineární vývoj umění nahrazen širokým spektrem uměleckých ismů, směrů a stylů. Ten se rozšiřuje do pluralismu, který ovšem můžeme zaznamenat již zhruba dvě desetiletí před rokem 2000. Objevují se sice nové snahy obměnit umění, jako například umělecká recyklace nebo hledání mezistupňů mezi architekturou, sochařstvím a designem, ale vzájemné propojení formálních prvků, které by vyjadřovalo podobné postoje, chybí.

Pak se tedy neptáme již po vnějších, nýbrž po vnitřních podmínkách těchto změn. To, co je často signalizováno jako konec avantgardy, chápeme především jako konec přesahujícího stylu epochy. Naše současnost začíná patrně tam, kde se ztratil styl jako periodický znak. To započalo dokonce už v šedesátých letech.

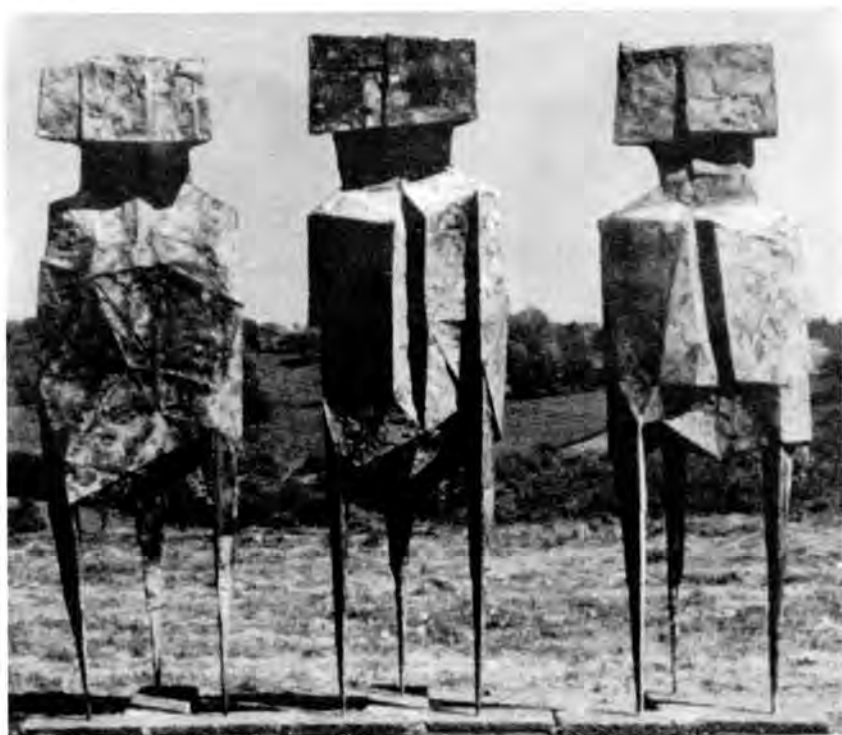
Tedy začínají působit kontroverzní reakce. V sedmdesátých letech reagují někteří umělci kriticky na útok sekundárních obrazů a iluzí, které nahrazují primární, uchopitelnou realitu tzv. „Simulacrem“. Sochařství naopak usiluje o přímou zkušenost. Zaostruje se na zachování tělesnosti a základní orientaci v prostoru, trvá také na věcech a na stopách. A právě v těchto rozdílech mezi malířstvím a sochařstvím, ale také přímo v mnohosti orientací sochařství spočívá společný jmenovatel tak různých směrů, jako např. architektonické sochařství, objektového umění, readymades, hledání stop minulosti. Zde tedy začínají dialektické protiklady předchozích desetiletí.

V osmdesátých letech se mladší plastika opět hlásí k přímé tělesnosti. Místo přímé tělesnosti však převládá princip odrazu. Strategií prezentace se stává zobrazení, ilustrace, fikce. Příklady jsou divadlo, architektonický model, muzeální simulace nebo vitrína. Někdy může být plastika hravá, literární, symbolická, vyprávěcí, rétorická, ba dokonce i anekdotická. Co bylo v klasické moderně jako argument proti plastické autonomii, proniká nyní do plastiky jako její kvalita. „Postmoderní“ devadesátá léta to ještě vyhocují. V recyklaci readymades a v „objet trouvé“ je prezentace vlastním smyslem, který propůjčuje objektům auru a váhu.

Vrací se umění v osmdesátých letech, po intenzifikaci nácviku vnímání, opět před historickospolečenský horizont? Vrací se plastika opět k paměti a ke vzpomínkám?

Sochaři, kteří nastupovali po Henry Moorovi, vyznávali většinou figurativní sochařství. Jsou to převážně Lynn Chadwick, Kenneth Armitage, Bernard Meadows a Reg Butler. Lynn Chadwick Russell se narodil 24. listopadu 1914 v Londýně, zemřel 25. dubna 2003 v Gloucestershire. Anglický sochař, který

Chadwick Lynn, **Strážci**, 1960

se obrátil k sochařství teprve po studiu architektury a začal tvořit kovové mobilní sochy v roce 1940. Patřil vedle Butlera *Studie k velké věži* (1963) a Armistage *Ležící figura* (1958-1959) k nejznámějším anglickým sochařům pracujícím v kovu (v litině, oceli, mědi, bronzu) brzy po druhé světové válce. Jeho rané mobily a skeletové konstrukce byly ovlivněny Calderovými a Gonzálezovými plastikami. Od roku 1953 rozvíjel Chadwick poloabstraktní polofigurativní styl podivných hybridních bytostí mezi lidmi, ptáky a koryši *Strážci* (1960).

Tito sochaři tvořili až do konce století. Po nich nastoupili abstrakcionisté ovlivnění americkým uměním. V čele této skupiny stál Sir Anthony Caro Alfred, narozený 8. 3. 1924 v New Malden, abstraktní sochař, jehož dílo se vyznačuje asamblážemi z kovu s využitím průmyslových objektů. Carovo dílo *Sen o městě* (1996) je sestaveno z rezivějící oceli v parku v Yorkshire. V letech 1942-1944 studoval inženýrství v Cambridge, poté sochařství na Royal Academy Schools (1947-1952) a stal se v letech 1951-1952 asistentem Henryho Moora, jehož vliv se vedle vlivů Picassa, Bacona a de Kooninga obrazil v raných Carových bronzových figurách. Po návštěvě Ameriky a po setkání s Davidem Smithem (1959) se však obrátil k abstrakci a začal tvořit

Woodrow Bill, **Továrna, továrna**, 1984

konstrukce ze silně barevně pomalovaných, často do prostoru rozložených ocelových desek a rour. Sochy zhotovoval z nalezených kovových částí nebo kovových prefabrikovaných tvarů, jako jsou I-nosníky, z ocelových plechů a mřížek *Poledne* (1960). Jako umělec i jako učitel na St. Martin's School of Art v Londýně (nyní Central Saint Martin's College of Art and Design) měl silný vliv na nastupující anglickou generaci abstraktních sochařů, jakými byli Tim Scott, William G. Tucker, Richard Deacon.

Od roku 1984 tvořil opět bronzové plastiky navazující na vlastní tvorbu z padesátých let, např. *Brambořík* (1989). Carovi se někdy přiznává významná inovace, a to snesení sochy z podstavce, i když podobně uvažovali už před ním David Smith a Constantin Brâncuși, přímo na podlahu, čímž odstranil bariéry mezi plastikou a divákem, který je tím pozván ke spolupráci s umělcem.

V roce 1980 Carovy práce vykazují dokonce návraty i ke klasickému Řecku, jak dokládá mnohafigurové sousoší inspirované hudbou, které stojí na nábřeží v Dorsetu. V současné době pracuje na obrovském figurálním sousoší, které má být instalováno v roce 2012 v Midtown Park Avenue.

Sochařství je umění více „veřejné“ než malířství, a proto asi sochařská díla nacházíme častěji spíše přímo v životním prostředí než odloučená od světa v galerii. Sochařství vždycky reagovalo na potřeby společnosti s větší bezprostředností než dvojrozměrná tvorba. V raných sedmdesátých letech, kdy se

Mach David, *Tady se kolo zastaví*, 1989

zdálo, že avantgardní umění by mělo být nějakým způsobem zdemokratizováno a zpřístupněno co možná největšímu počtu lidí, sochařství na tento pocit reagovalo mimo jiné vytvářením čistě dočasných, interaktivních děl a také na změny v kategorizaci, k nimž došlo uvnitř uměleckého světa. I když umělci nedostávali zakázky na díla určená pro konkrétní prostředí, stále více se zajímali o veřejné prostředí. Nevytvářeli díla, která byla dostupná jen soukromým sběratelům nebo která mohla být vystavena jen v galeriích. Jedním z takových průkopnických sochařů v tomto smyslu byl Tony Cragg. Narodil se v Liverpoolu roku 1949. Zpočátku pracoval jako laborant v chemickém průmyslu, potom studoval umění v College of Art and Design a pak malířství na Wimbledon School of Art v letech 1970-73 a sochařství na College of Art v Londýně. Je to anglický malíř a objektový umělec. Roku 1977, když se oženil, přesídlil s manželkou do Wuppertalu v Německu. Od konce sedmdesátých let již vytvářel skulptury a nástěnné reliéfy, ve kterých hledal osobitý výraz mezi přírodou a průmyslovým výrobkem. Přitom mu šlo o to, vyzvednout v umění takové věci, které neexistují ani v přírodě, ani v našem funkčním světě, které ale obrážejí umělcovo pocítování světa a pocítování jeho vlastní existence. Craggovy materiály jsou vybírány často z civilizačního odpadu, z různých materiálů, ze syntetických plastů, kovů, gumy, jim pak dodává barevnými nátěry ochranný kryt a jakoby novou kůži. Pro umělce je důležitá vizualizace pře-

chodu od amorfního skupenství k rozpráhlému tvaru, proces, který srovnává s trvalým vývojem v přírodě. Od roku 1989 působí jako profesor na Akademii výtvarného umění v Düsseldorfu.

Ve svých objektech aranžovaných ze sádry, kamenů, skla a jiných látek poukazuje Cragg na materiálové bohatství tohoto světa, na bohatství, které se odráží též ve vědě, technice a průmyslu a zároveň nás upozorňuje na náš všední život ještě před veškerou konstruovaností.

Mnoho raných děl Cragg vyrobil z nalezených materiálů, stavebních hmot, umělých materiálů, což mu umožnilo vytvářet širokou škálu tematických zájmů, která se stala pro jeho tvorbu typickou. Během roku 1970 tvořil sochy pomocí jednoduchých technik, skládáním, stříháním a drcením. V roce 1978 sbíral vyřazené plastové fragmenty a uspořádal je do barevných konfigurací, které zavěšoval na stěny nebo kladl na podlahy v podobě reliéfů. Jedna z těchto prací zachycuje *Británii při pohledu ze severu* (1981). Ostrov je orientován tak, že sever je na levé straně, na které je postava muže, zřejmě Cragg sám. Reliéf je vyroben z rozbitých kusů nalezených odpadků a je často interpretován jako komentář k ekonomickým problémům tehdejších severních oblastí Anglie. Později Cragg používal tradiční materiály, totiž dřevo, bronz a mramor, přičemž kladl důraz na to, že jeho sochy nejsou vyráběny v továrnách, ale že je vyrábí sám. Prohlásil: „Nejsem věřící, jsem absolutní materialista a pro mě je materiál vzrušující a nakonec úžasný. Když už vytvářím sochy, hledám systém víry a etiky v materiálu.“

Úlomky nalezených materiálů přeměňoval, například na obraz britské vlajky nebo na obrys ponorky *Polaris*. Jeho tvorba byla spřízněna s italským hnutím *arte povera*, ale sledovala daleko přímější polemický záměr. Později Cragg vytvářel díla založená na skládání nebo kupení jednotlivých prvků. Opět k tomu používal posbírané materiály, což naznačovalo, že byl typem městského umělce.

V novějších dílech se od obou těchto tendencí odvrátil. *Complete Omnivore* (*Absolutní všežravec*, 1993) je konstrukce podobná stolu a vytvořená ze dřeva a oceli, která obklopuje a podpirá dvě řady obrovských zubů z umělé hmoty. Dílo se odvolává na pop-art, především na gigantické zvětšeniny každodenních předmětů, které vytvářel Američan Claes Oldenburg, a také na surrealismus, například na Dalího. Důležitým aspektem sochařství tohoto typu je, že působí přesvědčivě pouze v prostoru galerie a zároveň ukazuje na to, jak sochařství konce 20. století se navrácí zpět a čerpá z nejrůznějších stylů minulosti.

Tento eklekticismus, pluralismus a návraty do minulosti reprezentuje celé sochařství kolem zlomu století. Ke Craggovi bychom mohli v tomto smyslu přiřadit některé další umělce, kteří jsou podobně jako on v podstatě tvůrci asambláží. Woodrow, Bill, narozený 1. listopadu roku 1948 v Henley (Oxfordshire), je anglický objektový umělec, který studoval v letech 1967-68 na Winchester School of Art, 1968-71 na St. Martin's School of Art, London a 1971-72 na Chelsea School of Art rovněž v Londýně. Woodrow vytvořil v 80. letech z průmyslových materiálů a nalezených předmětů všedního kon-

zumu poeticko-ironickou plastikou v podobě situačních modelů, které divákovi vyprávějí prostřednictvím metamorfóz svých tvarů individuální příběhy (*By the Light of Day*, 1986). Jevil se tu sestavovanými (recyklovanými) nalezenými předměty a starými materiály aranžovanými do objektů jako zástupce nové britské skulptury. Koncem 80. let sešival z jednotlivých kusů ocelové skulptury, které v kombinaci s jazykovými prvky rozšiřují horizont raných skulptur a také se rozšiřují do komplexních environmentů (*Wagenspur*, 1990). Na zlomu osmdesátých a devadesátých let značně rozšířil svou tvorbu z oceli o techniku odlévání do bronzu, což propůjčovalo jeho „objets trouvés“ dosud nezvyklou klasickou ideálnost. Využíval přitom dokonce výrobky spotřebního zboží, jako jsou ledničky a automobily, hodiny a přístroje. Přitom zachovával předmětům původní konstrukce, aby byly identifikovatelné i v novém kontextu, který jim umělec vtělil, což mu umožnilo vnést do asambláží prvek vyprávění, např. *Továrna, továrna* (1984). Bill Woodrow i v této asambláži dal dohromady trosky různých technických a průmyslových výrobků, aby v rámci vyprávění naznačil otupující charakter života v moderní průmyslové společnosti.

Podobně, i když s větším smyslem pro fantazii, pracoval také David Mach. V asambláži *Měl by být v každé domácnosti* (1989) spojil vyřazený sporák, mikrovlnnou troubu a ledničku s postavou chrlice. Vznikla tak veselá, ale příliš očividná satira na současný obdiv ke spotřebním předmětům. Jiné Machovo dílo – *Tady se kolo zastaví* (1989) – vyvolává složitější a také zajímavější asociace, pokud je divák poměrně dobře obeznámen s dějinami současného umění. Převrácené kolo je připomínkou prvního „readymade“ Marcela Duchampa a hlava jelena místo řídítek připomene dílo Američana Rauschenberga nebo Picassovu býčí hlavu z roku 1943 (dnes v Musée Picasso v Paříži). To dokládá, jak takové návraty a čerpání motivů z minulých ismů a historicky již všeobecně známých moderních děl jsou bezvýhodné.

Charakterem tvorby stojí na křížovatce umění také práce sochaře Richarda Wentwortha. Richard Wentworth se narodil na ostrově Samoa v provincii Nového Zélandu v roce 1947. Studoval umění na Hornsey College of Art v severním Londýně (1965) a potom na Royal College of Art, kde se s ním setkali Bill Woodrow a Tony Cragg. Dnes se nám jeví jako představitel generace postminimalistických sochařů v Anglii, a to vedle Tonyho Cragga a Richarda Deacona. Mezinárodní proslulosti dosáhl koncem sedmdesátých let svými antipředmětovými pracemi, které směšují vlivy surrealismu, readymades Marcela Duchampa i pop-artu v jejich vzájemném působení s průmyslově vymezenou civilizací a přisností minimal artu. Jeho díla se vyznačují hravostí, protikladností, dvojitým významem, ale i originalitou, jako například *Toy* (1983), *Profit and Loss* (1982) a *Lips and Fingertips (for Simon Rodia)*, (1992).

Wentworth volně používá obyčejné předměty pro domácnost, na rozdíl od Davida Macha však má sklon tyto všední materiály sakralizovat. Například žebřík uzavře do klece z drátěného pletiva a dává mu metafyzický význam, jako by se jednalo o biblický Jákobův žebřík; jde o práci *Velký svah, Plot* (1990).

O plastikách Richarda Deacona, který je po Tonym Craggovi nejznámějším britským sochařem své generace, se často soudí, že představují zcela totožnou polohu jako díla Craggova, Woodrowova, nebo dokonce Machova. Deacon Richard se narodil v Bangoru ve Walesu 15. srpna 1949. Vzdělával se na Plymouth College, na Somerset College of Art v Tauntonu, St Martin's School v Londýně a na Royal College of Art v Londýně (do roku 1977). Je to britský objektový umělec, který používá jako materiál pro své plastické práce právě tak tradičních surovin – dřevo a kov – jako i transparentních umělých hmot a materiálů z domácností. Reaguje vždy na jediný objekt a na jediné místo prezentace, a tak dosahuje vývojového spektra od filigránních, fragilních výtvorů až k monumentálním formám, které se pohybují v napětí mezi minuciózní tvarovou přesností a ironicko-komplexní mnohostí vztahů.

Jeho díla jsou často vyrobena z materiálů, jako jsou všední vrstvené překližky (sám sebe nazývá „padělatelem“ spíše než „sochařem“). Jeho rané skladby jsou většinou tvořeny elegantními zakřivenými formami, pozdější práce dosahují někdy i více objemných rozměrů. Deaconova plastika *Tělo myšlenky* (1987-89) je struktura podobná labyrintu. Umělec nám zřejmě chce říci, že tvary jsou odrazem pohybů mysli. Deaconova tvorba není pokračováním určitých aspektů pop-artu, s moralistickým nebo ironickým komentářem, ale spíše navazuje na abstraktnější část surrealistické tradice, od níž se liší tím, že je sochařem v podstatě spíše intelektuálního než instinktivního nebo emocionálního založení. Řeší problém, který neustále upoutává pozornost sochařů, a to, že plastika v prostoru vyplňuje určitý objem, že může být považována za odolný, nicméně dutý plášť uzavírající skrytý prostor, který si divák musí představit. Deacon prozkoumává tuto myšlenku tím způsobem, že konstruuje plastiku, která nemá skutečný vnitřek, jak ukazuje plastika *Mezi námi dvěma* (1984) zasazená do kovového rámu.

Otázku vnějšího a vnitřního objemu; váhy a hmoty se pokouší řešit také méně známý sochař John Gibbons v plastice *Spojenectví* (1992). Podobné úsilí vyvíjí i Alison Wildingová prací *Skvrna* (1991). Její instalace objektů vytváří prázdnou ohradu, která je umístěna na tkanině. Tato tkanina objekty odděluje od okolí a dílo nelze jednoznačně zařadit do plastiky.

Umění tohoto typu bývají přisuzovány metaforické významy, které umělec možná ani neměl na mysli. Těmto problémům se s úspěchem vyhnul Anish Kapoor a stal se díky tomu jedním ze světově nejproslulejších příslušníků mladší generace britských sochařů.

Anish Kapoor, narozený 12. 3. 1954 v Mumbai (Bombay), je britský sochař indického původu, žije a pracuje v Londýně od počátku roku 1970. Studoval nejprve v College Hornsey of Art a později v letech 1977-78 na Chelsea School of Art and Design.

Už počátkem osmdesátých let dosáhl mezinárodní pozornosti jako jeden z četných mladých anglických sochařů, a to vedle sochařů, jakými byli Cragg nebo Deacon. Základním prvkem jeho tvorby je barva, na jejímž specifickém užití spočívá fascinující kvalita jeho díla. Kapoorovy barevně intenzivní

Cragg Anthony, *Realms and Neighbours*, 1984

skulptury, které pokrývá čistými, prachově jemnými pigmenty (*1000 jmen*, 1978-1980), jsou vztahově bohatými metaforami, které tematizují napětí mezi formou a obsahem, skutečností a materiálem, spiritualitou a kreativitou *Matka jako sólo* (1988). V roce 1990 zastupoval Velkou Británii na Bienále v Benátkách pracemi *Void Field* (1989), dvaceti hrubě tesanými kameny, do kterých byly vyřezány kruhové otvory. Kapoorova nejtypičtější díla jsou masivní jednoduší tvary; bývají pokryty zářivými práškovými pigmenty a někdy jsou do nich proraženy záhadné díry. Kapoor, umělec z poloviny indického, z poloviny židovského původu, vždycky zcela otevřeně říkal, že si vůbec nepřeje, aby byl v Británii považován za představitele přesazené kultury. Přesto je v jeho díle obsaženo mnoho prvků z indické kulturní tradice a obsahového, metaforického rozměru. Jeho dílo ovšem může volně korelovat i s Malevičovými a Rothkovými obrazy.

Sem lze zařadit rovněž dílo Vonga Phaophanita, který se narodil v Laosu a proslavil se instalací v parku ve východní části Londýna, nedaleko protipodvodňových zábran na řece Temži, *Zed z popelu a hedvábí* (1993). Tmavě žlutá barva hedvábí evokuje řízy buddhistických mnichů.

Určitá forma figurace, přítomná v Kapoorově díle, je typická i pro Antonyho Gormleye. Jeho plastika *Rakev pro anděla II* (1990) je dutá forma podobající se člověku, k níž jsou připevněna obrovská křídla. Gormley, podobně jako Segal, de Andrea a Hanson, začínal tím, že používal formy odlišné podle živých lidí a tvarů, které tímto způsobem získal, dále ovlivňují jeho tvorbu. Jeho

Deacon Richard, **Mezi námi dvěma**, 1984

dílo však vyvolává nesmírné bohatství asociací: divák nejenže myslí na anděly, jak jej k tomu vybízí název (a vstoupí tak do metafyzického království, kde také přebývá Kapoorova tvorba), ale zároveň je nasměrován k historické perspektivě. Tato *Rakev pro anděla* (pro bytost nesmrtelnou) je nejbližší příbuzná starověkého egyptského sarkofágu, totiž rakve, do níž se ukládá mrtvé tělo, která však má tomuto tělu také zajistit nesmrtelnost. Anthony Gormley, narozený 30. srpna 1950 v Londýně, je anglický sochař a objektový umělec. V letech 1968-1970 studoval na Trinity College v Cambridge, 1973-74 na Central School of ART and Design v Londýně, 1975-1977 na Goldsmith's College, r. 1981 měl první samostatnou výstavu v Serpentin Gallery a Whitechapel Gallery v Londýně, 1991 navrhuje prostorovou instalaci sestavenou z 35 000 terakotových figurek nazvanou *Pole* (Field), která se realizovala ještě v témž roce v galerii Salvatore Ala v New Yorku. R. 1996 byl hostujícím profesorem na Kunstakademie v Mnichově. Gormleyovy plastiky hledají vztah k architektuře urbánního prostoru. Pro svá stylizovaná vyobrazení lidí používá především olovo, sklo a terakotu; jako měřítko mu slouží míry vlastního těla.

„Gormleyho novější tvorba – podobně jako tvorba některých amerických umělců, například Charlese Simondse – svědčí o umělcově zřejmém okouzlení archeologickými objevy. *Evropské pole* (1991) s množstvím miniaturních postavíček připomíná jak ushabtis, pohřební figurky nalezené v egyptských hrobkách, tak armády terakotových bojovníků objevené v hrobech čínských císařů rané éry. Je to krajina snů. Není to typ námětu, o který by se pokusil jakýkoliv sochař v minulosti, a použití čistě tradičního materiálu a techniky zdůrazňuje chaos žánrů, který zachvátil vizuální umění v Británii, stejně jako jinde na světě.“ (E. L. Smith)

Jak to vidím já**Hold neznámým vinařům
– výzkumníkům**

PAVEL KALÁB

V současné době je víno předmětem zájmu a výzkumu mnoha lékařů a chemiků. Jejich publikace hovoří poněkud jinou řečí, než jakou jsme slyšeli v mládí. Již nezdvihají tak často varovně prst. Ti, kdo pijí, se již nemusí zaštitovat pořekadlem: Pil umřel, nepil, umřel taky!

Jestliže se rozhlédneme po textech našich jihomoravských lidových písní o víně, tak musíme konstatovat, že již od nepaměti zde existovala početná skupina výzkumníků, která neúnavně vztahy mezi požíváním vína a zdravím hledala. A to s malým experimentálním vybavením, bez nákladných přístrojů. Jejich pracoviště se skromně nazývala sklípky a šenky. Z humánního hlediska je nutno ocenit, že tito (převážně) pánové prováděli pokusy jakožto dobrovolníci sami na sobě a šetřili tak životy nebohých pokusných zvířat, která by v některých případech, kdy bylo nutno zvolit vysokou dávku experimentální tekutiny (zředěný ethanol), experiment nemusela přežít. O člověku je naopak známo, že vydrží víc než zvíře.

Závěry měření platí často s vysokou pravděpodobností blížící se jistotě. A to už ve vědě něco znamená! Mnoho z toho si můžeme sami na sobě ověřit. Každý experiment má být reprodukovatelný a v této oblasti se to dělo a děje stále.

Výzkumníci byli většinou prostí lidé a své závěry skromně nepublikovali, ale ukládali je do slov lidových písní. Podívejme se na některé objevy.

Máme zde významné konstatování: **Lepší je vínečko nežli voda.** V takových případech pak lze připustit, že **voda je ti len na škodu.** Vinaři samozřejmě vodu zcela nezavrhnou, dokonce mluví o její užitečnosti: **Vodu pije žabička, eventuálně – voděnků sa umyjeme.** To všechno jsou náměty pro diskusi s pracovníky vodáren.

Mezi badateli byli zřejmě chemici a ti zkoumali závislost mezi kyselostí (pH) tekutiny a pozitivním naladěním člověka. Závěr pokusů je, že i víno s nízkým pH (kyselé) má kladný vliv na tvorbu hormonů štěstí (např. endorfinů) v těle. Lakonicky to vyjadřuje věta: **Treba je kyselé, ale je veselé.**

Potom je tu skupina badatelů z oboru psychiatrie. Ti porovnávali statistický výskyt psychických onemocnění mezi běžnou populací pijící víno ve srovnání s abstinenty. Zjistili, že umírněný piják vína má statisticky nižší pravděpodobnost dostat se do psychiatrické léčebny. V jejich poněkud nešetrném podání zní stručný závěr: **Kdo vínečko pije, není věru blázen.**

Experimentátoři gerontologové zase objevili, že s vínem se tolik nestárne: **Keď sa ho napijem, hneď sme všetchni mladší.**

Někteří ovšem své výzkumy nedokončili, a tak nevědouce, co poradit, rozpačitě konstatovali: **Keď nepiješ, hlava bolí, napiješ sa, hlava horí.** Zde by to vyžadovalo výzkumy dokončit a hledat optimum dávky.

Byli tu i prognostikové předpovídající finanční krizi: **Ťažko sa ti bude žíti, keď nebude za čo píti!** Nebo: **Pilo by sa pilo, keby bolo za čo.**

Zdraví je ovšem důležité a nějaké řešení se i v této situaci jistě najde. A tak byla zřejmě zbytečná starost „regrůta“: **Kdo Ťa bude, víno, pítat, až já budu mašírovat?** Jeho volání bylo určitě vyslyšeno.

A na konec. Mezi zmíněnými badateli byli jistě i magistři farmacie. A ti nám radí: **Nepi šohaj, nepi vodu, ... napi ty sa radši vína, to je dobrá medicína!** Myslím, že nemusíme zpochybňovat tento závěr. A po projednání v EU můžeme směle nad každým sklípkem a šenkem rozsvítit zelený kříž, tak jak je tomu u každé lékárny. Jak nádherná je to vize! Začíná se šerřit. Nad sklípky se postupně rozsvěčují zelené křížky. Uvnitř zní sympatický filozofický hovor vinařů. Můžete vstoupit, vdechnout nádhernou vůni aromatických látek, nechat si poradit zkušeným odborníkem a čerpat nazlátlý či rudý mok: **vínečko bílé, vínečko rudé, vínečka obě.** Přitom obdržíte řadu sympatických receptů do života, a to bez 30 korunového regulačního poplatku.

Musíme ocenit drobnou mravenčí práci těchto výzkumníků, kteří ne dbali času a prováděli svá bádání. Často v pozdních večerních, ba i nočních hodinách. Přitom to mnohdy byli lidé pro nás bezejmenní a někdy už ani oni nevěděli, jak se jmenují. Pracovali bez sponzorů a grantů, bez možnosti koordinace svých výzkumů a občas i svých těl. A navíc často nebyli chápani svými nejbližšími a museli si vyslechnout od svých manželek necitlivé poznámky typu „dybys tak už dělal něco pořádného.“ Jak by to ale dopadlo, kdyby se dali odradit? Nynější výzkum by musel začít na zelené louce. Vzdejme jim tedy vděčný hold. V mnoha případech ovšem bohužel platí: Čest jejich památce! (Mimochodem: stálo by za úvahu, zda jako máme pomníky neznámého vojína, nebylo by vhodné, stavět pomníky neznámého vinaře. Ty by pak našly místo ve vinorodých oblastech.)

Jak to tak vypadá, výzkumy těchto skromných géniů, podpořené závěry některých vědců, ukazují, že nepití vína může být vážným prohřeškem proti zdraví. Lékaři se brzy budou ptát pacientů, zda takto ne hazardovali. Ten, kdo se bude zpovídat „**pane farári, já som pil včera, pijem dneska, zajtra budem**“, dopadne lépe než ten, kdo tak nečiní. Možná i manželky se budou ptát svých mužů starostlivě: „Dal sis dnes aspoň skleničku?“ Také uzavření životního pojištění může být v budoucnu komplikovanější pro abstinenty. A zejména pak vyplacení pojistné události, jestliže se prokáže, že pojištěnec delší dobu abstinoval a tím si svévolně způsobil škodu na zdraví.

Ale co my ostatní, kteří máme různé neduhy vylučující nebo omezující pití? A jsou mezi námi i takoví, kterým víno vůbec nechutná. Co s námi bude? Hrůza domyslet!

Naštěstí přece jen zbývá jedna útěcha. A ta spočívá v obrácení shora uvedené moudrosti, která utěšuje pijáky, že i ten, kdo nepije, taky nakonec umře. Takoví lidé si pak mohou s úlevou obráceně říkat: **Nepil** (a tedy podle nových výzkumů hazardoval se zdravím a není pak divu, že po zásluze), **umřel, pil** (a přestože tím žil zdravěji), **umřel taky!**

Caro Anthony, **Brambořík**, 1990-1991

Náš rozhovor

Osmdesáté narozeniny docentky Evy Spitzové

Ohlédnutí za šedesáti lety brněnské hispanistiky

V tomto roce si Masarykova univerzita připomíná 80. narozeniny doc. PhDr. Evy Spitzové, CSc., osobnosti, která stála (spolu s prof. L. Bartošem a doc. R. Ostrou) u samého zrodu španělské lingvistiky na katedře romanistiky FF MU a která byla po celá desetiletí jednou z nejvýraznějších postav brněnské hispanistiky, k jejímuž rozvoji významně přispěla svou pedagogickou, badatelskou a publikační činností. Eva Spitzová oslavila své osmdesátiny v záviděníhodné duševní i fyzické kondici, a toto jubileum se tak stalo obzvláště vhodnou příležitostí k ohlédnutí nejen za životní a profesionální dráhou doc. Spitzové, ale zároveň i za zhruba šedesáti lety existence španělštiny jako studijního oboru na Masarykově univerzitě. Než dáme slovo paní docence (s níž na počátky brněnské hispanistiky zavzpomínala dr. Athena Alchazidu), pro větší přehlednost považujeme za vhodné seznámit čtenáře nejprve s jejím stručným životopisem.

Eva Spitzová se narodila 8. února 1931 v Brně. Po ukončení gymnázia vystudovala na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity obor angličtina-španělština a v letech 1955 až 1961 pracovala jako překladatelka a tlumočnice na Ministerstvu zahraničních věcí v Praze a na československém zastupitelském úřadu v Mexiku. V období let 1961-1996 pak působila na Filozofické fakultě MU v Brně. V roce 1966 získala titul PhDr. v oboru španělská jazykověda, r. 1972 byla jmenována kandidátkou filologických věd v oboru románské jazyky a v roce 1982 docentkou pro obor španělská jazykověda. Od roku 1996 je v důchodu a věnuje se nadále překladatelské činnosti.

Během své dlouholeté pedagogické a vědecko-výzkumné činnosti se doc. Spitzová prokázala jako vynikající odbornice a zasloužila se o vybudování kvalitní španělské jazykovědy na katedře romanistiky FF MU, kde ve své době působila spolu s dalšími renomovanými romanisty (Lubomír Bartoš, Růžena Ostrá). Kromě článků publikovaných v tuzemských odborných periodikách je autorkou několika významných prací otisknutých v zahraničních časopisech a sbornících (viz bibliografie), jež se dočkaly mezinárodního ohlasu. Z odborných předmětů Eva Spitzová učila na katedře romanistiky především španělskou morfologii, sémantiku a syntax; k nim také vypracovala jasná a přehledná skripta ve španělštině, která jsou používána dodnes. Vedle toho se výrazně podílela na výuce praktického jazyka. Je rovněž třeba se zmínit o je-

jich překladatelských seminářích, které se mezi studenty těšily obzvláště velké oblibě.

• • •

Protože obvyklým neduhem jubilejních článků je určitá šablonovitost a obřadnost, jež neumožňují přiblížit čtenáři také lidskou stránku vzpomínané osobnosti, bude nejlepší, když nyní předáme slovo přímo pamětnici průkopnických dob brněnské hispanistiky.

Jak jste se vlastně dostala ke studiu španělštiny?

Když jsem chodila tři roky na jazykovou školu na angličtinu, která mě tehdy velmi bavila, v posledním roce (tedy před maturitou) jsem se přihlásila také na španělštinu. Tam jsem se sice nenaučila vůbec nic, ale alespoň jsem už měla určité povědomí o tom, že španělština je zajímavý jazyk a že má také u nás budoucnost, protože tehdy bylo španělštinářů skutečně velmi málo a počítalo se s rozšířením styků hlavně s Latinskou Amerikou (frankistické Španělsko samozřejmě za komunismu nepřicházelo v úvahu). A tak jsem si řekla, že budu studovat angličtinu a španělštinu. Tato kombinace nebyla běžná, ale zapsala jsem se a vytvořili pro mě speciální kombinaci. To bylo v roce 1950, a tehdy se studijní obory rozlišovaly na „velké“ a „malé“. Angličtina samozřejmě existovala jako velký obor, dávno zavedený a personálně také velmi dobře obsazený. Na španělštině byl oproti tomu jediný vyučující – docent Jaroslav Rosendorfský, který tam učil všechno, včetně lektorských cvičení. My jsme byli v roce 1950 první ročník, kdy se španělština zavedla jako normální, ale malý obor (než jsme nastoupili, byli tam o rok či dva před námi nějakí studenti, kteří snad dělali také španělštinu, ale jen jako fakultativní, třetí obor). Já jsem byla jediná, kdo studoval kombinaci angličtina-španělština, a kromě toho byly v ročníku ještě dvě kolegyně (Růžena Ostrá a ještě jedna dívka, která potom nezůstala na fakultě); ty měly jako hlavní obor francouzštinu. Všechny nás studium bavilo a jen nás mrzelo, že se španělština učí pouze v rozsahu osmi hodin, tedy jako malý obor. A tak jsem zašla na děkanát, že bych chtěla požádat o změnu kombinace v tom smyslu, že by mi změnili španělštinu na „velkou“ a angličtinu na „malou“ (řekla jsem si, že budu stejně dál chodit na velkou angličtinu,

a tak jsem pak od druhého ročníku prakticky dělala dva velké obory, ale oficiálně jsem měla jako „velkou“ španělštinu). Vyhověli mi, takže od druhého ročníku potom existovala velká španělština, na kterou chodily také obě mé kolegyně, i když oficiálně zůstaly na velké francouzštině.

Od druhého ročníku potom přišla na fakultu jako lektorka paní Parga (Carmen Parga Parada), která se s manželem zúčastnila bojů ve španělské občanské válce a oba se k nám dostali jako emigranti. Ve vyšších ročnících s námi paní Parga měla hodiny jazykovědy. Tam nám také někdy vyprávěla své zážitky, jež jsou částečně zahrnuty též v její autobiografii, kterou jsem pak přeložila*. Jak je poznat i z její knihy, byla to osoba plná energie a optimismu, přestože měla tak těžký život. Jako studentky jsme ji velmi milovaly. Z jazykovědy jsme toho sice moc nepochytily, ale zato jsme se dobře naučily jazyk, protože jsme s paní Pargou zásadně mluvíly jen španělsky. Bylo to opravdu výborné.

Ted mluvíím spíš o sobě než o hispanistice, ale já jsem ji také poznala přes své studium. Podle mého názoru tedy hispanistika jako plnoprávný obor začíná v roce 1950. Po celou dobu, co jsem studovala, jsme měli skutečně jenom dva kantory: docenta Rosendorfského a Pargu jako lektorku, dokonce externí, pokud vím. Po nás už se španělština otevírala každý rok a přijímalo se asi 3-5 uchazečů. Mám dojem, že někdy bylo v prvním ročníku i víc než pět studentů, ale celkový počet rozhodně nedosahoval desíti. Jestli to bylo dáno směrnými čísly, tzv. *numerus clausus* (tj. určitý počet studentů předepsaný pro každý obor Ministerstvem školství), nebo jestli prostě nebyl větší zájem, to jsem jako studentka samozřejmě nevěděla.

* Parga, C. (1999): *Dřív než bude pozdě*. Brno, nakl. Dópněk.

Během našeho vysokoškolského studia došlo k velkým změnám: středoškolské studium se zkrátilo a na úkor toho se zase prodloužilo studium na vysoké škole. Nás to postihlo tím úplně nejhorším způsobem. Měli jsme sice ještě gymnázium nezkrácené, ale vysokoškolské studium nám prodloužili o jeden semestr, takže jsme zcela atypicky končili v lednu 1955, tedy devátým semestrem. Od února jsem už nastoupila do zaměstnání.

Kam jste po ukončení studia zamířila?

Moje první zaměstnání bylo v Praze na Ministerstvu zahraničních věcí. Dnes už si lidé nedokáží představit, jaký byl politický režim v padesátých letech. Na Ministerstvu zahraničí sice museli vysílat lidi do tzv. nepřátelské kapitalistické ciziny, ale dělali to neradi a velmi to omezovali a hlídali. Když jsem nastoupila (stejně byl zázrak, že nás tam vzali), přijali nás asi dvanáct. Jen jedna osoba byla ve straně, jinak jsme byli všichni nestraníci. Čteny strany s důkladnou znalostí jazyků prostě nesehnali. Od začátku nám řekli, že nás potřebují na zastupitelských úřadech v cizině, na samá atraktivní místa: Anglie, Spojené státy, Holandsko, Rakousko, Mexiko, Argentína, Indie, Čína, Francie, Itálie... , takže jsme se těšili. U mne se dlouho rozmýšleli, protože jsem měla špatné kádrové posudky už od gymnazijních let a nebyla jsem typ, který by se komunistům obzvlášť líbil. Snad nejhezčí perlička z těch posudků pochází z vysoké školy. Bylo tam napsáno: „Má takový buržoazní způsob, jakým si zapaluje cigaretu.“

Do socialismu jsem se zkrátka moc neohdila, ale přesto mě na Ministerstvo zahraničí vzali. Nicméně ještě než jsem odjela do Mexika, poslali tam moje špatné posudky, a pak se mi tam všichni vyhýbali, aby náhodou nenachlchl něčím špatným. Nepřijemné bylo i to, že jsme jako zaměstnanci vyslanectví nesměli mít žádné soukromé styky s místními obyvateli. Shodou okolností se do Mexika zrovna dva měsíce před tím, než mě tam vyslali, vystěhovala Parga s rodinou, což mě zachránilo. Parga, to prostě bylo v Mexiku moje útočiště. Když jsem tam přijela, musela jsem zažádat do Prahy o povolení, abych se mohla stýkat s ní a její rodinou. Naštěstí je u nás stále považovali za komunisty, a tak mi to povolili. Ve sku-

tečnosti ona i její manžel už během emigrace v Sovětském svazu a Československu postupně ztráceli iluze o komunismu a do Mexika odjžděli s úmyslem nebyt již v komunistické straně vůbec činní. Kontakt s nimi byla moje záchrana. Jak už jsem říkala, moji spolupracovníci se mnou nechtěli nic mít, i když jsem tenkrát netušila proč: to, že jsem měla špatné posudky, jsem se totiž dozvěděla až ke konci pobytu. Já jsem to tehdy přičítala tomu, že jsem byla jediná, kdo měl normální vysokou školu. Na Ministerstvu zahraničí totiž komunisté vyhodili všechny staré diplomaty a chtěli tam mít hlavně spolehlivé soudruhy, takže vybrali z továren nějaké straníky (byli to často spíše kariériste než přesvědčení komunisté), dali jim několikaměsíční kurz, kde je naučili, jak se váže vázanka a jak se jí přiborem, k tomu nějaké základy jazyka – a byla to ostuda. Takže skutečnost, že mě nevzali mezi sebe, jsem přičítala tomu, že mě jako vysokoškolačku nemají rádi. Dělali mi i různé nasechvaly, ale aspoň jsem si pak dvakrát týdně mohla „vylít srdce“ Parze, kterou (jak jsem si uvědomila zpětně) určitě moje trable se spolubydlicími a spolupracovníky musely hrozně nudit. Po roce a půl mě pak z Mexika odvolali, protože jsem se jim nezdála dost spolehlivá. Normálně trval takový pobyt tři až čtyři roky. To bylo pro mě zklamání. Ale v Praze to po návratu bylo také zajímavé a měla jsem opravdu hodně tlumočení.

Strávila jsem mimo fakultu celkem sedm let, až jsem se potom koncem roku 1961 dostala zpátky. V Praze jsem totiž zůstat nechtěla a přála jsem si vrátit se na katedru, což se mi také nakonec podařilo. Už ve svém prvním zaměstnání na Ministerstvu zahraničí jsem se specializovala na španělštinu, a tak jsem chtěla jít samozřejmě na romanistiku a učit hispanistiku, ale přijímal mě opět docent Rosendorfský, který byl tehdy vedoucím katedry jazyků, a vzal mě nikoliv na katedru romanistiky, nýbrž na katedru jazyků, a kromě toho jako obyčejnou asistentku, a ne jako odbornou asistentku, jak mi původně sliboval. Možná bylo díky tomu kádrové jednání jednodušší, protože jsem nikdy nebyla členkou komunistické strany. Byla jsem tedy ráda, že jsem se na fakultu jako nestraníci vůbec dostala. Ti, co nastupovali o několik let později, už prakticky všichni museli být členy strany.

Na katedře jazyků jsem učila asi dva nebo tři roky; potom, jakmile to šlo, mě převedli na katedru romanistiky. Ale hned od začátku, přestože jsem byla zaměstnaná na katedře jazyků, jsem měla kolem deseti hodin na romanistice a stejné množství hodin na katedře jazyků, kde jsem učila převážně angličtinu. Dokonce mi dali i nějakou němčinu, kterou jsem sice nestudovala, ale uměla. Po léta jsem měla vysoké úvazky přes dvacet hodin týdně, což je tedy na vysokou školu úplně nemravné.

Asi dva roky poté, co jsem nastoupila na fakultu, jsem přešla na katedru romanistiky a angličtinu už jsem učit nemusela. Od Luboše Bartoše, který skončil studium v roce 1956 a od školního roku 1956-57 byl na španělštině, jsem převzala jazykovědu, tj. morfologii a syntax (sémantika se začala učit až později). Lektorská cvičení jsme museli mít všichni. Luboš se potom specializoval na fonetiku (učil také fonetiku a fonologii francouzštiny) a na Latinskou Ameriku (lexikální zvláštnosti americké španělštiny apod.). Parga z katedry odešla v roce 1955.

Když zůstaneme u personálního obsazení hispanistiky, říkáte jste, že docent Rosendorfský učil na hispanistice na začátku všechno, pak postupně začali přibývat i další vyučující, jako Lubomír Bartoš, potom vy v roce 1961.

Myslím, že v roce 1963 přišla ještě Růžena Ostrá, která velmi brzy začala učit historickou mluvnicí španělštiny.

A skladba studijního plánu byla tehdy věcí každé katedry zvlášť, nebo bylo nějak pevně dáno, že jazykové katedry mají určité literární a lingvistické předměty?

Pokud jsem mohla pozorovat, alespoň u neslovanských jazyků to bylo všude obdobné. Studium se samozřejmě dělilo na literaturu a jazykovědu; třetí část tvořila lektorská cvičení. Později jsem také zavedla předmět Překladatelství a tlumočnictví, protože jsem měla velkou praxi z Ministerstva zahraničí a zvláště po návratu z Mexika jsem vsuktu intenzivně tlumočila. Ministerstvo zahraničí totiž mělo dost velké překladatelské oddělení, Kancelář

prezidenta republiky, vláda ani parlament tehdy neměly své tlumočníky, takže jsme pracovali i pro ně. Tlumočení bylo opravdu náročné a kolikrát jsme pracovali od rána až do noci. Byla to ale výborná praxe, protože když člověk vyjde z fakulty, nemá samozřejmě ještě praktickou znalost jazyka tak rozsáhlou, jak je třeba.

Kdy došlo k navázání styků se Španělskem? Tam jste se o to podstatně zasadila právě vy.

Pokud jde o styky univerzit nebo kateder, do roku 1975, tedy dokud žil Franco, nebyly kontakty, pokud vím, vůbec žádné. Stipendia neexistovala, a to ani pro studenty. Potom v roce 1978, tj. tři roky po Frankově smrti, bylo vypsané jedno stipendium pro učitele na školní rok, a dostala jsem je já. Posloužila jsem tehdy, dá se říct, jako takový pokusný balonek, protože na Ministerstvu školství neměli představu o tom, jestli stipendium vůbec na pobyt vystačí, takže mě požádali, abych si psala výdaje a posílala jim měsíční rozpočet, aby zjistili, jak to do budoucna upravit. Stipendium bylo skutečně velice skromné, ale zase díky Parze, která měla stále v Madridu spoustu známých, jsem bydlela u jedné její přítelkyně. V Madridu jsem strávila čtyři měsíce, pak jsem byla dva měsíce v Oviedu a tři v Barceloně. Všude jsem bydlela na privatě a vařila si sama, abych vystačila se stipendiem a ušetřila ještě něco na knížky. Takže to byl první kontakt, co se týče stipendií. Přímě jako katedra jsme navázali styky se Zaragozou, ale to bylo až později. Začalo to tím, že jsem v roce 1973 jela do Itálie na kongres romanistů, kde byla také María Antonia Martín Zorraquino; tam jsme se poznaly. A tak začaly naše kontakty se Zaragozou.

Základním nedostatkem byly vždycky učební materiály. Z čeho jste tehdy při výuce vycházeli?

Tady se zase musím vrátit ke svému působení v Mexiku. Bylo to velmi přísné. Cokoliv tam chtěl člověk dělat, musel si zažádat o povolení do Prahy. Podala jsem si tedy žádost, zda bych mohla v Mexiku chodit na univerzitu na nějaké přednášky. Odpověď mi přišla zamítavá. To mě tehdy dost mrzelo, protože jsem

byla zaměřena na jazykovědu a říkala jsem si, že teď bych se snad konečně mohla o španělské lingvistice něco dozvědět. No, nedozvěděla jsem se, ale alespoň jsem si tam koupila nějaké gramatiky, slovníky a mnoho dalších knih.

Také jsem už při studiu angličtiny, kde měla výuka jazykovědy nesrovnatelně vyšší úroveň než na španělštině (pokud šlo o teorii), trochu nasála strukturalistický způsob vidění a snažila jsem se na základě toho, co jsem se naučila na anglistice, aplikovat tento přístup na španělštinu. Takže jsem si pak na fakultě přednášky z jazykovědy psala sama a postupně jsem vypracovala i nějaká skripta. Také v seminářích jsem se částečně inspirovala tím, jak to vedl prof. Vachek na anglistice, aby si

studenti potom mohli v praxi vyzkoušet to, co jsem vykládala v přednáškách.

Bohužel jsem ale během celé své pedagogické kariéry pozorovala, že jazykověda pro většinu studentů nebyla příliš atraktivní a nevím, jestli by se dala dělat takovým způsobem, aby zaujala i ty studenty, kteří nejsou už předeem zaměřeni na lingvistiku. U mě byl ten zájem zcela spontánní a na gramatice mě vždycky fascinovalo to, že má určitou strukturu, i když mě zajímal i praktický jazyk a bylo mi jasné, že struktura a živý jazyk jsou dvě věci a že se jazyk nedá do žádné struktury beze zbytku vměstnat; vždycky sem tam něco „přechuže“ (například výjimky a nepravidelnosti). Opravdu jsem jazykovědu učila ráda.

.....

Přestože i ze samotných slov Evy Spitzové si lze udělat jasnou představu o tom, jak těžké to zvláště v padesátých letech studenti a učitelé španělštiny měli a jak záslužná a bohužel dodnes ne zcela doceněná byla práce této průkopnické generace brněnských hispanistů, na závěr bych se chtěl jako žák a později nástupce paní docentky pokusit stručně vystihnout, v čem vedle již výše zmíněného vidím její jedinečný přínos jako učitele.

Není asi žádným tajemstvím, že vedle předávání konkrétních znalostí každý pedagog působí na své studenty i vlastní osobností a specifickým pojetím vědecké práce. Z tohoto pohledu lze docentku Spitzovou nejlépe charakterizovat jako rozeného systematicka, což se u ní projevilo jak v samotném výběru profesionální dráhy (fascinace jazykem jako systémem, zaujetí strukturalismem), tak i volbou témat odborných prací (vezměme např. její odvážnou snahu logicky vysvětlit a popsat pravidla užívání členu ve španělštině), a konečně i úsilím „vydolat“ (někdy samozřejmě marně) a rozvíjet u studentů jasné a logické myšlení. Jako oponentka i vedoucí diplomových a disertačních prací byla vskutku bystrým a nesmlouvavým kritikem, který vždy spolehlivě odhalil jakoukoli nesrovnalost v argumentaci či koncepci. Nejen pro budoucí jazykovědce byla taková průprava zcela nenahraditelná.

Jak vyplývá z rozhovoru i z předeslaného životopisu, docentka Spitzová rozhodně neodpovídala stereotypu kabinetního teoretika a díky bohaté tlumočnické a překladatelské praxi považovala za nezbytné, aby studenti pokud možno dokonale zvládli také praktický jazyk. Zbytečné a hloupé gramatické či pravopisné chyby netolerovala – od svých studentů vždy vyžadovala perfektní práci. Zvláště v dnešní době, kdy se bohužel nejen ve vědeckém světě projevuje neblahá tendence preferovat leckdy ledabylou a samoúčelnou kvantitu na úkor relevance a úrovně zpracování, je pečlivost, již se nám tehdy doc. Spitzová jako studentům snažila vštípit, vlastností čím dál vzácnější a potřebnější. Zároveň je třeba zdůraznit, že i přes relativní náročnost se paní docentka ke

studentům vždy chovala velmi laskavě a lidsky, a navíc nepostrádala jistou noblesu, s jakou se dnes už člověk nesetká. Myslím, že jí zde mohu jménem všech bývalých žáků poděkovat za její práci a trpělivost s mladými lidmi, které nikdy nebylo (a jako její následovník mohu potvrdit, že dodnes není) snadné zaujmout pro lingvistiku. A ona ji opravdu učila ráda.

Petr Stehlík

Vybraná bibliografie prací doc. PhDr. Evy Spitzové, CSc.

- (1965): „El campo sintáctico del sustantivo hombre en el español moderno I“, in: *Études Romanes de Brno*, Vol. I, Brno, 189-212.
- (1966a): „Los campos sintácticos en el español moderno“, in: *SPFFBU A 14*, Brno, 127-136.
- (1966b): „El campo sintáctico del sustantivo hombre en el español moderno II“, in: *Études Romanes de Brno*, Vol. II, Brno, 35-50.
- S O. Ducháčkem (1968): „Diferentes tipos de relaciones semánticas y problemas de los campos lingüísticos“, in: *Archivum XV*, Universidad de Oviedo, 59-72.
- (1972): „Los campos sintagmáticos de algunos sustantivos españoles“, in: *Études Romanes de Brno*, Vol. VI, Brno, 71-163.
- S R. Ostrou (1973, 1995): *Úvod do studia románských jazyků*, Praha.
- (1974): „El régimen y los complementos de verbo“, in: *Études Romanes de Brno*, Vol. VII, Brno, 45-57.
- (1977): „Posición del adjetivo calificativo en el español moderno“, in: *Études Romanes de Brno*, Vol. IX, Brno, 135-150.
- (1978): „La perspectiva funcional de la oración y la teoría de la información“, in: *Études Romanes de Brno*, Vol. X, Brno, 43-48.
- (1979): *Sintaxis española*, Brno.
- (1983): „Determinación y artículo“, in: *Études Romanes de Brno*, Vol. XIV, Brno, 51-60.
- (1985): „Una vez más sobre la colocación del adjetivo atributivo en español“, in: *Études Romanes de Brno*, Vol. XVI, Brno, 35-39.
- (1986): „Determinación y ‘continuidad’ del nombre“, in: *Actes du XVIIe Congrès international de Linguistique et Philologie romanes*, Vol. 1, Aix-en-Provence, 139-148.
- S M. Bayerovou (1987a): „Posición del perfecto compuesto en el sistema temporal del verbo en el español de México“, in: *Études Romanes de Brno*, Vol. XVIII, Brno, 37-50.
- (1987b): „Rasgos morfosintácticos de los adjetivos relacionales españoles: sistema y norma“, in: *Fremdsprachen*, 1, Leipzig, 33-36.
- (1988): „Determinación y nombre propio“, in: *Études Romanes de Brno*, Vol. XIX, Brno, 37-40.
- (1990a): *Morfología española*, Praha.
- (1990b): „El determinador cero“, in: *Études Romanes de Brno*, Vol. XX, Brno, 69-73.
- (1991): „Estudio coordinado de la norma lingüística culta de las principales ciudades de Iberoamérica y de la Península ibérica: Proyecto y realización“, in: *Études Romanes de Brno*, Vol. XXI, Brno, 61-66.
- (1994): *Sintaxis de la lengua española*, Brno.
- (1996): *Semántica española*, Brno.

Jak je to jinde ve světě

Na univerzitě na americkém kontinentě bys pedela nenašel

DUSAN SOUDEK

Při každé české univerzitní nebo fakultní slavnosti (např. při promoci), již se zúčastní rektor či děkan, je možno v pozadí vidět stát mužskou postavu v ceremoniálním obleku. Tento muž, univerzitní či fakultní pedel, drží v ruce žezlo (česky též „palcát“). Toto žezlo symbolizuje právní pravomoc univerzity, resp. její fakulty – rektora či děkana – vůči členům akademické obce univerzity (fakulty), vůči studentům i učitelům, např. bakalářům, kteří učili na středních školách, roztroušeni po celé zemi.

Právní pravomoc rektora existovala od založení Karlovy univerzity v roce 1348 po celý středověk. Relikt této pravomoci se udržel ještě v době Československé republiky, když policie nesměla provádět vyšetřování v univerzitních objektech bez svolení rektora. (Nacisté se ovšem v letech 1939-1945 o takové věci nestarali.) Žezlo v zemích Britské koruny (jak ve Velké Británii, tak v Kanadě) reprezentuje vládní funkci „sergeant at arms“, „strážce žezla“ (tj. předseda sněmovny – jak Horní, tak Dolní – obstarávající styk s Korunou) od 13. století dodnes.

Kde vznikla funkce pedela? Byl to zřejmě evropský vynález: Francie, Anglie, Skotsko, Německo, Holandsko, Švédsko, Itálie – všude mají pedela, jakkoliv jeho označení píší rozličně: pedell, bedel, beadle až po italské bidello. Pedel býval původně student vybraný jako administrativně aktivní asistent pro rektora. Rektor i profesori původně žili klášterním způsobem – neženatí. Tehdejší „rektorát“ tvořili pedel, kuchařka a ekonom pro finanční zajištění. Pedel zajišťoval kontakt mezi rektorem a světem okolo univerzity. Ve středověku existovalo i univerzitní vězení pro lehčí provinilce, a i za to odpovídal pedel. Říkalo se mu mj. „karcer“, česky lidově „kurník“. Na některých univerzitách už tehdy pedel také zahajoval akademický průvod jejich členů při slavnostech.

Jediným českým autorem, který nás informuje o životě na univerzitě v 15.–16. století, byl Zikmund Winter (1846-1912). Vystudoval historii na Karlově univerzitě a po několika změnách povolání získal místo profesora na Akademickém gymnáziu v Praze. Ve svých novelách popsal, jak naši předkové bydleli, jak se odívali, jak se živil a o co se soudili. V mnoha povídkách i v samostatném románovém díle se Z. Winter zabývá Karlovou univerzitou; také zde se často objevuje ve vedlejší úloze pedel. Například rektor Campanus uspořádal roku 1604 na univerzitních pozemcích hon na zajíce a jako hosty k němu pozval okolní šlechtice. Tento záměr skončil blamáží: psi od zajíců utíkali, což bylo zřejmě způsobeno kouzlem. Proto pedel odvedl univerzitního myslivce do „kurníku“, aby ho příště takové „nápady“ přešly. Myslivce se zapřísahal svou neviností.

Významné osobnosti naší univerzity

Vzpomínka na Aloise Gregora

Dne 8. září uplynulo čtyřicet let od úmrtí Aloise Gregora, který řadu let působil na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně jako lektor slovenštiny a češtiny. Připomeňme si proto život a dílo tohoto vědce a pedagoga.

Narodil se 14. prosince 1888 v Kozušicích, malé obci vzdálené zhruba 15 kilometrů od města Bučovice. Navštěvoval gymnázium v Kyjově v letech 1899-1907, poté se rozhodl pro studium češtiny a němčiny na Univerzitě Karlově v Praze. Během svého vysokoškolského studia se seznámil s řadou významných jazykovědců, například s Vatroslavem Jagičem (jeho slovenský seminář ve Vídni navštěvoval Gregor externě roku 1908) či Antoinem Meillem (v Paříži pobyl Gregor tři měsíce roku 1912). Doktorát získal na pražské univerzitě roku 1914. Po studiích se Gregor vydal na učitelskou dráhu; působil na reálném gymnáziu v Telči a v Brně. Po založení brněnské univerzity se stal lektorem slovenštiny, od roku 1930 vedl přednášky o spisovné češtině. V Brně se habilitoval roku 1946.

Centrem jeho vědeckého zájmu se stala dialektologie, zejména středomoravská nářečí. Již od roku 1907, z podnětu svých vysokoškolských učitelů Emila Smetánky a Františka Pastrnka, shromažďoval materiál pro budoucí popis dialektu svého rodného kraje. Tomuto nářečí se před Gregorem zevrubně zabýval František Bartoš ve druhém dílu *Dialektologie moravské*. Bohuslav Havránek v rozsáhlé studii *Nářečí česká*, v níž je dialekt tohoto kraje zahrnut do okrajového nářečí hanáckého, a František Trávníček v knize *O českém jazyku a Moravská nářečí*. Gregor si všiml některých specifických rysů v mluvě svých krajanů, a proto se rozhodl vydělit ji jako slavkovskobučovický typ. Roku 1931 vydal monografii *Nářečí na Slavkovsku*, v níž analyzoval hláskosloví a tvarosloví; studie obsahuje i krátké pojednání o skladbě spolu se dvěma ukázkami nářečních promluv. Další ukázky publikoval časopisecky, například v *Příspěvku k slovníku nářečí slavkovsko-bučovického* (1932) a v *Pří-*

pěvku k hanáckému nářečnímu slovníku (1952). Jeho nejvýznamnějším dílem je bezesporu *Slovník nářečí slavkovsko-bučovického* (1959), v němž si určil za cíl popsat rodné nářečí „co nejsprávněji a nejpřesněji“. Jde o slovník diferenční, neobsahuje tedy veškerou slovní zásobu ze zkoumaného území, ale pouze lexikální jednotky ve spisovném jazyce se buď nevyskytující, nebo mající odlišný význam. Při popisu lexika vycházel Gregor z vlastního materiálu, který shromažďoval zhruba padesát let, přihlédl rovněž k dotazníku *Odráz života slezského lidu v jazyce* Adolfa Kellnera a k *Slovníkovému dotazníku* sestavenému Ústavem pro jazyk český v Praze. Gregor připravoval také popis tohoto nářečí mapující jej ve všech jazykových plánech, bohužel nedošlo k jeho publikování. Ve stati *Některé úkoly moravské a slezské dialektologie* (1948) vyzývá budoucí jazykovědce k dalším nářečním popisům a upozorňuje na proces nivelizace, jenž může vést k zániku „četných a výrazných znaků jednotlivých nářečí“. Spolu s Františkem Kopečným a Františkem Svěrákem sestavil *Dotazník pro nářečí hanácká* (1952) pro korespondenční anketu.

Gregor sbíral lidové písně a podílel se na vydání jejich soupisů, například soupisu sestaveného Hynkem Bimem nebo Josefem Černíkem. K písním přistupoval nejen jako milovník lidové hudby, ale i jako dialektolog, o čemž svědčí jeho *Slovník ke Zpěvům moravských kopaničářů* (1955), kterým doplnil sbírku svého přítele Černíka. Byl obdivovatelem Františka Bartoše, dialektologa a sběratele lidových písní. Při příležitosti šedesátého výročí jeho úmrtí vydal Gregor monografii *O životě a díle Františka Bartoše* (1968) s cílem „připomenout populárně život a význam Bartošův ve všech oborech jeho činnosti“.

Na základě přednášek určených pro učitele měšťanských škol napsal Gregor *Příruční mluvnici jazyka českého*. První díl (1923) je věnován skloňování, druhý (1924) časování. Následovala *Mluvnice jazyka českého pro vyšší třídy středních škol* (1932) obsahující výklad o hláskosloví a tvarosloví, třetí část této publikace je zaměřena na jazyk a mluvnici obecně s krátkým poučením o vývoji spisovné

češtiny a slovenštiny. Cennou pomůckou pro posluchače filozofické fakulty byla Gregorova *Mluvnice spisovné slovenštiny* (1954).

Studentům středních škol byla určena řada čítanek, například *Česká maturitní čítanka* (1934; za spolupráce s Josefem Kozlovským). Literárně zaměřený je *Katechismus dějin české literatury* (1927; napsáno s Pavlem Vášou) a *Rukověť českého jazyka a československého písemnictví s přehledem pravopisu a teorie literatury* (1937). O slovenské literatuře pojednávají *Dějiny slovenské literatury od Ľudovíta Štúra po přítomnosť* (1959).

Méně známá je Gregorova činnost onomastická, jejímž výsledkem bylo několik etymologických výkladů místních jmen (např. *Brno, Olomouc, Valašské Klobouky*). Z jeho prací o historické mluvnici jmenují studii *Přechylování v staročeštině* (1956).

Gregor působil jako vydavatel jak staročeských literárních památek (vydal např. spis Jana Husa *Knížky o svatokupectví* (1954) s úvodem Jana Hrabáka), tak novočeských literárních děl (společně s Milanem Kopeckým vydal soubor kratších próz Jana Herbena *Na dědině* (1958)).

Opomenout nelze ani Gregorovu činnost v Muzejním spolku v Brně, kde vykonával funkci předsedy a řadu let redigoval *Vlastivědný věstník moravský*.

Široký záběr Gregorových zájmů dodnes vyvolává v řadě jeho nástupců obdiv. Alois Gregor byl nejen vynikající jazykovědec, ale i literární vědec, sběratel lidových písní, organizátor a pedagog. Je znám také jako neúnavný přispěvatel v řadě odborných periodikách (vlastivědných i jazykovědných) a v denním tisku (viz Skutil, J. – Pešta, P. Soupis prací Aloise Gregora. In: Fukal, R. – Kopecký, M. (eds.) *Rodné země*. Brno, 1958. Pešta, P. Soupis prací Aloise Gregora za léta 1959-1972. In: *SPFFBU A25/26, 1977/78*, s. 165-176.). Jeho žáci dodnes na pana docenta vzpomínají s láskou.

M. ŠTEFKOVÁ

Prof. MUDr. Jiří Štefl Padesát let od jeho úmrtí

Letos si připomeneme padesát let od úmrtí prof. MUDr. Jiřího Štefla (15. 12. 1961) a současně sto let od jeho narození v r. 1904. Prof. Štefl patřil mezi vynikající univerzitní učitele, převzal vedení Farmakologického ústavu Lékařské fakulty MU v Brně po prof. Boučkoví a byl jmenován řádným profesorem 19. 7. 1945, tedy po II. světové válce.

Na tehdejší poválečnou dobu velmi rychle připravil učebnici Farmakoterapie praktického lékaře (Melantrich, Praha), která vyšla v následujících letech několikrát, rovněž vydal skripta Farmakologie pro lékárníky (SPN, Praha 1956, 1957); byl také iniciátorem založení farmaceutických fakult v Československu.

Uvěst podrobný přehled činnosti prof. Štefla jak po stránce profesionální, tak kulturně-spoločenské by vydalo na celou knihu, možná i na televizní seriál s vážným i humorovým obsahem. Štefl byl totiž označován jako lékař, pedagog, skladatel, novinář, spisovatel a patřil k významným osobnostem vědeckého i kulturního života v Československu. Je třeba uvést alespoň několik životopisných údajů.

Promoval v r. 1927 na Karlově univerzitě, už jako medik pracoval na Fyziologickém ústavu prof. Mareše, odměněn byl stipendiem České akademie věd k měsíčnímu pobytu v biologické stanici ve Villefranche sur Mer, později pak přešel do Brna a stal se asistentem na Fyziologickém ústavu LF MU u prof. Petřika.

Byl ale také hudebně založen, v dětství se naučil hrát na klavír i na řadu dalších hudebních nástrojů, a dokonce začal i komponovat, patrně ovlivněn prostředím ve Zlonicích, kraji A. Dvořáka, kde chodil do školy.

V r. 1929 přešel na Farmakologický ústav k prof. Boučkoví a v r. 1937 byl jmenován mimořádným profesorem. V r. 1938 obdržel stipendium z Rockefellerovy nadace a pracoval v Departement of International Health v New Yorku, kde se věnoval problematice virů. Když Hitler začal ohrožovat republiku, odmítl lákavé nabídky práce v zahraničí a vrátil se v r. 1939 do vlasti. To už byla nacistická okupace, prof. Bouček byl zatčen, vysoké školy uzavřeny, Farmakologický ústav ale zůstal po

přechodnou dobu otevřen pouze pro kontrolovanou vědeckou práci. Prof. Štefl se věnoval hlavně účinku kardiotonik. (Prokázal přesun vápníkových iontů z vnitřního prostředí do svalů srdečního.)

Pak ale působil jako posudkový a revizní lékař nemocenských pojišťoven a byl také poradcem některých farmaceutických firem. V době nacistické okupace se Jiří Štefl zapojil do odboje ve skupině vysokoškolských profesorů, z nichž někteří byli popravení (prof. Groh).

Podporoval rodiny zatčených a popravených. Pokud měl možnost pracovat výzkumně, věnoval svoji pozornost lipidickým látkám, steroidním hormonům, námelovým alkaloidům, účinkům kyseliny mléčné a vlivu střídavého elektrického proudu na nervovou tkáň. Protože neměl možnosti v tomto období se dále věnovat vědecké práci, věnoval svou energii literatuře. Začal psát detektivní romány s komisařem Salákem jako hlavní postavou. V psaní detektivních příběhů pokračoval i v pozdějších letech (Případ prof. Rocha, Vražda ze zdvořilosti, Vrah duší, Vražedný polibek).

Jeho poslední detektivka *Mor v Egyptě*, jež se týká epidemie cholery, filozofie, etiky i existence života na Marsu, nebyla dosud vydána.

Během své přednostenské a pedagogické činnosti vychoval mnoho farmakologů a lékařů, uvedu jen několik jmen: Nováček, Textl, Sajner, Zemánková-Kuncová, Vacek a také pozdější olomoucký profesor dr. J. Lenfeld. Ti všichni na Štefla s láskou a vděčností vzpomínali.

Velkou ránou pro Štefla i celou jeho rodinu bylo bombardování Brna v r. 1944 americkými letadly, kdy byl dům, ve kterém bydleli a kde měla jeho manželka zubní ordinaci, zničen a Šteflovi přišli o všechnen majetek. Zachránili si jen holé životy. (Mimoходом: proluka po zbořených budovách byla zastavěna až r. 2011.)

Vrátím se ještě k jeho pobytu ve Spojených státech; tam si Štefl osvojil osobitý pedagogický styl, díky němuž medicínské problémy uváděl s nadhledem a humorem, který použil také v popularizujících přednáškách. Byl vynikajícím přednášečem a při jeho přednáškách na fakultě byla posluchárna nabitá k prasknu-

tí. Přednášel zasvěceně, srozumitelně, jeho výklady byly duchaplné a vtípné.

Prof. Štefl spolupracoval také s redakcí Lidových novin (*Svobodné noviny*), byl redaktorem výborného měsíčníku *Věda a život*, spolupracoval s redakcí časopisu *Vesmír*. Později začal vystupovat v rozhlasu, jeho přednášky měly obrovský úspěch a na vyzvání je vydal knižně. Tak vznikly knihy *Lékař hovoří s muži*, *Lékař hovoří se ženami*, *Lékař hovoří s dětmi*, *Lékařovy odštětky*, *Medicínské historky*. O Šteflových zdravotnicko-osvětových aktivitách píše prof. A. Trýb, přednosta dermatologické brněnské kliniky: „Jedinečně bystrý postřeh, rozsáhlé vědomosti a znamenitá výmluvnost staví ho do přední řady našich popularizátorů nejen oboru vědního, ale i mnohých otázek praktického života.“

Mezi přáteli měl mnoho kulturních pracovníků, namátkou Golombek, Valenta, Tomeček, Císař aj. I Werich s Horníčkem si na něj při svých vystoupeních vzpomněli. Jeho přednášky byly vyžadovány také v jiných městech republiky, mnohdy pro velký nával za asistence policie a v padesátých letech také za pozornosti STB.

Období po skončení II. světové války bylo pro Štefla velmi nadějně pro publikační a vědeckou činnost, ale velmi obtížně ekonomicky. Musel zabezpečit rodinu, vybudovat zcela od základů nový domov po vybombardování.

Všechny tyto naděje zmizely rokem 1948. Jako velmi populární osobnost byl Štefl nejdříve vyzván ku spolupráci, pro své postavení byl velmi zranitelný a vydíratelný. Brzy však přišla doba inscenovaných politických procesů, hlavně s Miladou Horákovou, kdy prof. Štefl ostentativně protestoval a jakoukoliv spolupráci s režimem odmítl. A nastala další odpudivá kapitola. Začal být sledován, opakovaně vyslýchán, jeho hovory odposlouchávány, v bytě instalováno odposlouchávací zařízení. Dostal výpověď z nemocenské pojišťovny, přišel zákaz popularizačních a publikačních aktivit. Později mu rektor univerzity prof. Fr. Trávníček odebral veškerá práva a povinnosti učitele a také vedení ústavu na Lékařské fakultě. Jeho knihy musely být odstraněny z knihoven a byl z fakulty vyloučen a převeden jako závodní lékař do brněnských Restaurací a jídelen. To všechno samozřejmě zanechalo stopy na jeho zdravotním stavu. Objevovaly se migrény spojené s drobným mozkovým krvácením. Měnil se jeho stálý úsměv. I jeho rodina měla kvůli tomu problémy. Tehdy měl ještě možnost pod pseudonymem Matěj Straka (jeho dědeček) publikovat fejetony v Lidové demokracii.

Další těžkou ranou bylo vážné onemocnění jeho manželky a její úmrtí, před tím také starost o syna, který byl vězněn za projevy proti režimu. Po úmrtí manželky podlehl prof. Štefl silnému mozkovému krvácení v produktivním věku 57 let. Teprve v r. 1989 byl fakultou plně rehabilitován. Je politováníhodné, že se osobnost tohoto formátu nemohla dožít politických změn kolem r. 1968, kdy docházelo k politickému uvolnění a kdy by se prof. Štefl jistě zapojil do veřejné publikační činnosti.

Možná by se osvětlila mnohá tajemství jeho postojů v r. 1948, v tomto roce měl soukromý rozhovor s Janem Masarykem, kterého obdivoval, o jehož obsahu nechtěl ani se svými příbuznými hovořit. Rovněž tak návštěva u paní Hany Benešové v Sezimově Ústí, která ho přijala v padesátých letech a která obdivovala jeho přednášky, byla v rodině komentována jen tím, že paní Hana při příchodu prof. Štefla – který bral schody v domě po dvou – se polekala, prý přesně takto k ní chodíval Jan Masaryk. Byli si poněkud podobní jak vzhledem, tak i smyslem pro humor a hudbu.

Po úmrtí prof. Štefla dostala rodina od paní Hany Benešové kondolenci, kterou si dovořím částečně citovat: „Jak pro celou Vaši rodinu, tak i pro četné přátele pana profesora Štefla je zpráva o jeho nenadálém skonu hluboce otřesná. Jeho ušlechtilostí zjasněný povzbuzující pohled na život, jeho dar humoru podmaňoval nás všechny i posiloval. Vzpomínka na milé osobní setkání zůstane v mé paměti živá. K Vaši celé rodině připojuji se dnes svojí srdečné přátelskou účastí. Se stiskem ruky Vaše Hana Benešová.“

Při vzpomínce na prof. Jiřího Štefla se mně vybavuje celé tehdejší studijní období, poslední rok (1952-1953), kdy se univerzita ještě jmenovala Masarykova (později byla přejmenována na Purkyňovu) a kdy jsme v tomto období i v ostatních oborech byli vedeni významnými osobnostmi medicíny, s širokým rozhledem a mravní úrovní a kdy generace tehdejších mediků na ně s obdivem a úctou vzpomíná. Spojením s minulostí je možno získat i poučení. Zpětná vazba z obou stran je pro víc než jednu generaci prospěšná. Prof. MUDr. Jiří Štefl byl takovou osobností, která by si to zasloužila.

J. POSPÍŠIL

Padesát let od úmrtí profesora Ferdinanda Stiebitze

Dne 10. října uplynulo 50 let od úmrtí významného českého klasického filologa Ferdinanda Stiebitze. Narodil se v r. 1894 ve Velvarech, vystudoval gymnázium na Královských Vinohradech, kde byl jedním z jeho učitelů František Novotný. Již na gymnáziu publikoval Stiebitz svoje první překladatelské pokusy z latiny a řečtiny, po maturitě v r. 1913 se zapsal na pražskou univerzitu, studia však musel pro nástup vojenské služby na celou dobu první světové války přerušit, a tak závěrečné zkoušky složil až v r. 1920. F. Stiebitz začal učit nejprve na středních školách, od r. 1920 v Praze na vinohradském gymnáziu, od r. 1922 na Dívčím reformním reálném gymnáziu v Košicích a od r. 1924 v Brně na klasickém gymnáziu na třídě Legionářů. V r. 1931 se habilitoval pro obor klasické filologie na Filozo-

fické fakultě Masarykovy univerzity, roku 1936 se tu stal univerzitním profesorem, nejprve mimořádným, později řádným. Po skončení druhé světové války převzal i stolicí starověkých dějin po popraveném Vladimíru Grohovi. V r. 1947/48 se stal děkanem fakulty, v padesátých letech byl po pět let proděkanem pro vědecký výzkum, v letech 1958-61 vedoucím katedry starověké kultury. Zemřel vyčerpan po delší vážné nemoci dne 10. října 1961.

F. Stiebitz se zařadil mezi nejpřednější české překladatele z klasických jazyků. Překládal především poezii, hlavně lyriku a drama, a to více z řečtiny než z latiny. Přebásnil a dotvořil Vaňorného překlad *Odysseie*. Jedním z jeho nejvýznamnějších řeckých překladových souborů byla publikace *Řecká lyrika*, vydávaná několikrát za sebou ve stále obsáhlejší podobě. Stiebitzovy snahy přiblížit antickou literaturu modernímu člověku se velmi silně projevil zejména při překládání antického dramatu. Vztahu antického divadla k divadlu modernímu se věnoval i teoreticky. Sám přeložil tři tragédie Aischylovy, čtyři Sofokleovy, jednu Euripidovu a osm komedií Aristofanových, jež mu poskytovaly největší prostor pro uplatnění volnosti překladu. Svou tvůrčí samostatnost projevil např. v komedii *Lýsistraté*, kde se pokusil vystihnout jazykovou odlišnost lakónštiny tím, že zde Spartanka promlouvá ve slovenštině. A tuto svou snahu po aktualizování jazykového projevu uplatnil i v překladech dalších komedií. Z římské poezie přeložil především Ovidiovy *Proměny*, úryvky z *Lucretia* a připravil rozsáhlý výbor *Římská lyrika*. V oblasti prózy přitahovaly Stiebitze především různé méně často překládané žánry, zejména antická novelistika. Přetlumočil např. *Apuleiova Zlatého osla* i řadu menších skladeb a úryvků, vydal v překladu vtipnou *Senekovu satiru Apocolocyntosis*, překládal zajímavé pasáže z antických historiků, Alkifronovy listy hetér, ale i soubory antických vtipů prozaických či veršovaných, s nimiž měl velký úspěch na desítkách veřejných vystoupení. Přeložil deset *Plútarchových Životopisů* a za války vydal český překlad vybraných řečí *Démostenových* pod příznačným názvem *Poslední boj Řeků o svobodu*. Mezi jeho překlady figuruje též *Apokalypsa* a apologetický dialog *Octavius* od *Minucia Felika* i legenda o sv. *Vojtěchovi*; pořídil dokonce český pře-

klad latinského popisu pitvy od *Jana Jesenského* z doby kolem r. 1600.

Všechny tyto překlady jsou doprovázeny zasvěcenými literárními úvodky, a tak se nelze divit, že byl Stiebitz s to již roku 1936 vydat své „*Stručné dějiny řecké literatury*“ a o dva roky později obdobné „*Stručné dějiny římské literatury*“ – jediná díla tohoto druhu, jež byla u nás nahrazena až v r. 2001 českým překladem *Dějiny řecké literatury* od *L. Canfory* a v r. 2003 překladem *Dějiny římské literatury* od *G. B. Conta*.

Stiebitzovo zaujetí pro antickou kulturu bylo doprovázeno hlubokým zájmem o dědictví antiky v moderní české, a vůbec světové kultuře. Z hlediska Stiebitzova odborného vývoje je však typické, že jeho vědecký růst ve 20. letech vycházel spíše z jazykové složky klasické filologie a že F. Stiebitz měl vzácnou schopnost propojovat navzájem metodologické přístupy jazykovědné s literárněvědnými a historickými. Z jeho studií historicky orientovaných si zaslouží zmínky např. stať *Osudy starověkých diktatur a diktátorů*; v této oblasti však více než přímá publikační činnost znamenaly Stiebitzovy cenné podněty, které uměl poskytovat svým žákům v době, kdy přednášel starověké dějiny. Dovedl přitom hned v začátcích výtečně odhadnout perspektivnost nových myšlenek a návrhů na řešení klíčových otázek ve vědeckém zkoumání starověkého světa. Tak již v r. 1926 zhodnotil ve stati *Historické pozadí Homérovy Iliady* přínos *Forreovy* identifikace některých chetitských vlastních jmen s místními nebo osobními jmény u Homéra, zejména pak chetitského toponyma *Achchijawá* s řeckým etnikem *Achaiwoi* „*Achajové*“. Na začátku 50. let se Stiebitz s oprávněnou skepsí vyslovoval k pokusům *B. Hrozného* interpretovat krétsko-mykénské texty víceméně jako chetitštinu nebo luwijištinu, a naopak byl u nás prvním, kdo odhadl perspektivy *Ventrisova* rozluštění lineárního písma *B*.

Ve 30. letech se F. Stiebitz začal zabývat antickými pohledy na dědičnost a výsledky své práce vtělil do několika statí, zejména pak do monografie *Biologické základy antických názorů o dědičnosti*, která vyšla ve Spisech filozofické fakulty v roce 1937. Téhož roku vydal i kratší monografii *Antický tělocvik a sport*.

Jako vysokoškolský profesor byl F. Stiebitz náročný v seminářích (nikdy bychom si nedovolili přijít do jeho hodin nepřipravení) i při zkouškách, do svých přednášek vkládal různá extempore s ukázkami překladů, anekdotami o antických autorech a dalšími vložkami. Nicméně i on se dožil dob, kdy se u nás nad studiem řecké a římské kultury začaly stáhnout temné mraky; nám, svým studentům, kterých koncem 50. let již nebylo mnoho, však vštěpoval pevně přesvědčení o tom, že každá vyspělá moderní evropská civilizace si musí být dobře vědoma svých antických kořenů a právě jejich poznáním pak bude moci bojovat za to, aby se výraz „humanitas“ nestal jen prázdným pojmem. Současná doba mu snad dává za pravdu, jak o tom svědčí nejen vzrůstající zájem mladých lidí o tuto disciplínu, které Ferdinand Stiebitz zasvětil celý svůj život.

D. BARTONKOVA

Dvacetiletí od odchodu Jiřího Krystýnka (1913-1991)

V červnu (10. 6.) uplynulo dvacet let od úmrtí jednoho z předních českých slavistů, literárního vědce a komparatisty, docenta Masarykovy univerzity Jiřího Krystýnka.¹

Na počátku dovolet malou osobní vzpomínku. Jako zástupce školitele mě kdysi čas od času provázal na tzv. aspirantské zkoušky (poslední komisionální jsem vykonal mimo jiné u prof. Josefa Hrabáka v roce 1978 – a bylo to – jak sám demonstrativně zdůrazňoval – Hrabákovu úplně poslední vystoupení na Filozofické fakultě). A vždy jsem se při této příležitosti od doc. Krystýnka dověděl nějaké učitelské historky či „apokryfy“. A také byl mým laskavým a tolerantním šéfem na Letní škole slovanských studií (jen jeden rok – 1976), již řediteloval právě po Josefu Hrabákově. Mezi přáteli byl znám jako vášnivý knihomol (jak jinak!) a jako ten, kdo jako bibliofil má také některá vzácnější vydání. Kromě toho byl to také vášnivý fotbalový fanďa: pamatuji si, jak jsem se s ním díval na jedno utkání v televizi v jeho bytě v Jundrově.

Jiří Krystýnek byl však především nejstarším žákem Franka Wollmana (1888-1969), byl významným slavistou, polonistou a balkanistou a také znalcem regionální literatury. A především byl zdatným komparatistou, jenž s oblibou srovnával slovanské a tzv. západní literatury, různé tradice a recepční vlny v různých národních literaturách, využívaje přitom své neobvyklé sečtělosti a světové rozhlednosti. Měl tím vlastně podíl i na zpracování koncepce literární komparatistiky v duchu Wollmanově.

V mnohém nepřekonané jsou jeho knižní studie *Z dějin polsko-českých literárních vztahů: vlivy polské literatury a její recepce v českých zemích v letech 1914-1930* (Brno 1966) a učební text *Slovanské literatury I* (1964), zatím po Wollmanově Slovesnosti Slovanů poslední pokus o sepsání alespoň přehledu slovanských literatur, řada studií, např. o walterscottismu v slovanských literaturách a o regionální literatuře severomoravské a slezské. Zůstává také velkým znalcem díla svého učitele Franka Wollmana, jemuž stál vědecky a lidsky ze všech jeho brněnských žáků snad nejbliže. Spolu s Jarnilem Pelikánem (nar. 1928) tvořil nepominutelnou profesní dvojici brněnských polonistů a slavistů. V době, kdy česká polonistika jinde skomírá nebo se pohybuje na pokraji žurnalistismu, má Brno dva profesory polské literatury, donedávna mělo tři. Nepříliš razantní Jiří Krystýnek se po roce 1989 své profesury nedočekal.

I když tituly a hodnosti, stejně jako vyznamenání a medaile jsou – nehledě na jejich dobovou podmíněnost – jistě účtyhodným oceněním lidské práce, to nejdůležitější – u vědomí pomjivosti skoro všeho – jsou samy inspirativní výsledky práce, neboť pomník „lidskou rukou nestvořený“ (Puškin) mu vybudují až další generace. Jiří Krystýnek tak zůstává klíčovou postavou budování brněnské slavistiky: po mnoho nepřiznivých let držel spolu s kolegy brněnskou polonistiku při životě, i když jeho oddělení bylo při četných u nás tak oblíbených reformách, reorganizacích a rekonstrukcích součástí řady kateder a ústavů. Je jen škoda, že se nedočekal rozmachu brněnské slavistiky obecně a literární vědy a polonistiky zvláště.

Jsou pracoviště a obory, jež se z nějakých důvodů od své minulosti záměrně nebo i nezá-

1) Viz I. Pospíšil: Slavista Jiří Krystýnek. *Universitas* 2003, č. 2, s. 24-25.

měrně oddělily, nepěstují příliš návaznost, spíše zdůrazňují inovace, nový vývoj a vývojovou přetřžitost, tedy jako by ve svých oborech začaly psát rok nula. Pravděpodobně v přírodních a technických vědách je to jiné, tam již nelze přímo navazovat na minulé, dnes narmoze překonané objevy, zůstává to jen součástí dějin oboru, tedy jistě piety. Podle mého názoru v případě sociálních a humanitních věd, tedy i věd filologických, zůstává každý obsah do nich vložený „k vyzvednutí“ i v budoucnosti, každé pojetí, každý názor či reflexe má svou potenciální hodnotu (M. Bachtin), kterou časem neztrácí a kterou může nově „navštívit“ třeba až budoucnost a nové okolnosti. Platí to i o díle Jiří Krystýnka.

I. POSPÍŠIL

Za prof. MUDr. Maxem Dluhošem, DrSc. 1916 – 1994

Profesor Dluhoš se narodil 6. listopadu 1916 v Ostravě, letos by se dožil 95 let. V Ostravě prožil svá mladá léta, zde vystudoval klasické gymnázium. V roce 1937 maturoval a zapsal první zimní semestr Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Až do násilného přerušení studia uzavřením vysokých škol za okupace v roce 1939 pracoval jako demonstrátor u prof. Floriána na Ústavu histologie a embryologie. Z této doby si odnesl výbornou znalost histologie a histologické techniky.

Po uzavření vysokých škol za okupace pracoval na různých odděleních v nemocnicích a ve zdravotnických zařízeních v Ostravě. Koncem války byl totálně nasazen na práci v okolí Ostravy. Po válce v nejkratším možném termínu dostudoval Lékařskou fakultu Masarykovy univerzity v Brně a v roce 1946 promoval. Stal se poté ihned asistentem Patologicko-anatomického ústavu Lékařské fakulty ve Fakultní nemocnici U Sv. Anny, jeho učitelem byl profesor MUDr. Václav Neumann. V roce 1948 odjel na roční studijní pobyt do Norska a pracoval do konce roku 1949 u prof. Kreyberga v Oslo. Výsledkem této cesty jsou publikace zabývající se histogenezí nesidiomu. Po svém návratu z Norska se prof. Dluhoš

věnoval především problematice infekčních chorob, také jeho habilitační práce řešila patomorfologii ve své době mimořádně aktuální problematiky dětských respiračních infekcí, především hemofilových. Habilitován byl v roce 1952.

V této době vyhověl prof. Dluhoš přání svého učitele prof. Neumanna a zaměřil se tematicky více k problematice patologie dětského věku. Spolupracoval s prof. Teyschlem a dalšími pediatry a začal připravovat sebe a později i kolem sebe shromážděné asistenty k vybudování II. patologicko-anatomického ústavu, který by se zabýval specializovaně navíc patologií dětského věku. Byla to doba této problematiky nakloněná a vhodná. Tehdy byla postavena nová Krajská dětská nemocnice a byla představa, že v průběhu další výstavby Dětské nemocnice v Brně – Černých Polích

bude vybudován ve velmi krátké době II. patologicko-anatomický ústav.

Toto úsilí se podařilo uskutečnit ale až po dalších 15 letech. Bylo nutno překonávat nesčíslné překážky, nicméně cílevědomě úsilí prof. Dluhoše došlo posléze svého cíle. II. patologicko-anatomický ústav byl otevřen v roce 1967 jako ústav zcela moderně koncipovaný, schopný řešit problematiku bioptickou, nekroptickou, cytodiagnostickou a experimen-

tální za použití všech tehdy moderních metodik histochemických, imunohistochemických, elektronově mikroskopických a imunofluorescenčních. Byly vykryty prakticky všechny problematiky z oblasti obecné i speciální patologie, jako je problematika onkopatologická, neuropatologická, kardiologická, bronchopneumologická, gastroenterologická, hepatologická, pankreatická, nefrologická, myopatologická, dermatopatologická, osteopatologická a hematopatologická.

Prof. Dluhoš kromě prací zabývajících se patomorfologií dospělého a dětského věku a kromě prací s tematikou onkologickou se nevyhýbal ani pracím experimentálním. Dokladem toho jsou jeho publikace z oblasti regenerace – reparace, zabývající se hojením ran

a jejich ovlivňováním v různých orgánech. Soubor těchto prací byl jeho prací doktorskou, kterou obhájil v roce 1965.

V roce 1960 byl jmenován řádným profesorem patologické anatomie. Od roku 1953 byl členem Vědecké rady Lékařské fakulty i Vědecké rady Masarykovy univerzity v Brně, později byl vedoucím II. katedry patologické anatomie a byl dvakrát proděkanem Lékařské fakulty.

Prof. Dluhoš publikoval celkem 94 vědeckých prací. Šlo o práce původní i kasaistické z nejrůznějších oblastí obecné a speciální patologie. Velká část prací je věnována problematice pediatriké a je zaměřena především na patologii infekčních chorob a na problematiku onkopatologickou. Dále prof. Dluhoš partici-

Redakci Universitas došlo

pokračování ze str. 13

Marek Pavlík, **Zdravotní politika z pohledu vlády – analýza implementačního deficitu**. Masarykova univerzita Brno, 2010

Radek Pelánek, **Modelování a simulace komplexních systémů**. Jak lépe porozumět světu. Masarykova univerzita Brno, 2011

Právo na soukromí. Vojtěch Šimíček (ed.). Masarykova univerzita Brno, 2011

Radovan Rybář a kol. **Dvě desetiletí politostopadového vývoje ve společnosti a společenských vědách**. Masarykova univerzita Brno, 2010

Markéta Řežuchová, **Fenomén Public-Private Partnerships a poskytování veřejných služeb**. Masarykova univerzita Brno, 2010

Sborník příspěvků. **Workshop: Rostlinné biotechnologie**. Současné trendy ve výuce a výzkumu. Editori: Miloš Barták, Josef Hájek, Jaroslava Dubová. Masarykova univerzita Brno, 2010

Sborník z Brněnského indoeuropeistického kolokvia **Indoevropská fonologie a morfologie**. Editor: Lenka Dočkalová. Masarykova univerzita Brno, 2010

Program a sborník konference **OVZDUŠÍ 2009**. Brno, 26. - 29. dubna 2009. Masarykova univerzita Brno, 2009

VIII. Studentská konference s biologickou, ekologickou a geologickou tematikou. Ročník 2010/2011. Masarykova univerzita Brno, 2011

Sborník příspěvků z pracovního semináře. **Nové přístupy v přípravě budoucích učitelů na rozvíjení klíčových kompetencí žáků**. Oldřich Šimoník (ed.). Masarykova univerzita Brno, 2010. CD

Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, řada psychologická **Annales Psychologiči**, P 14. Masarykova univerzita Brno, 2010

Petr Stehlík, **Aspectos problemáticos de la prefijación en español**. Masarykova univerzita Brno, 2011

Škola zdraví 21. **Podněty pro implementaci výchovy ke zdraví do školních vzdělávacích programů**. Leona Mužíková. Masarykova univerzita Brno, 2010

Škola zdraví 21. **Zdravotně znevýhodněná rodina aneb klopýtání životem**. Jana Veselá. Masarykova univerzita Brno, 2010

Škola zdraví 21. **Zdravotně orientovaná zdatnost dětí mladšího školního věku**. Analýza vybraných ukazatelů. Jaroslav Vrba. Masarykova univerzita Brno, 2010

Škola zdraví 21. **Škola, pohyb a zdraví**. Výzkumné výsledky a projekty. Vladislav

pokračování na str. 102 →

poval na monografických publikacích, spolupracoval mimo jiné na dvou vydáních souborné *Patologie obecné a speciální* třídilné; zpravaocel zde patologii smyslů.

Nebyla by podána celá charakteristika prof. Dluhoše, kdyby nebyl zdůrazněn jeho obzvláště přátelský vztah ke studentům a k jeho spolupracovníkům. Medické přednášky byly bohatě navštěvovány nejen pro poutavý a názorný výklad problematiky patologicko-anatomické, nýbrž i pro moudré, hluboko-humanitní myšlenky pro mladé posluchače tolik přitažlivé, pravdivé a ve své době mimořádně odvážně proslovené. Nezapomínejme, že šlo o vládu jedné strany a jedné ideologie; jakákoli kritická vyjádření byla okamžitě sankcionována. Další zásluha prof. Dluhoše je v neposlední řadě v jeho nezištném předávání medicínských znalostí celým generacím mladších spolupracovníků. Jeho ústav poskytoval vždy možnost realizace v problematikách či metodikách s přihlédnutím k možnostem, zájmu i chuti jednotlivých spolupracovníků. Řadu svých žáků, jimž dal základ odborného vzdělání, připravil pro další graduování a pro vykonávání akademických funkcí.

Nelze nezmínit a neocenit osobní příklad prof. Dluhoše v čestném a poctivém jednání a v neobyčejně vyvinutém smyslu pro spravedlnost. Prof. Dluhoš vytvořil na „svém a našem“ ústavu jakousi enklávu demokracie se sociální a humanitní filozofií, citliví s lidským utrpením a lidskou bolestí, současně ale i s optimismem a vírou v lepší věci budoucí, ve společnost dokonalejší, spravedlivější a charakternější. Ovlivnil tak své spolupracovníky a vtiskl jim pečeť tolerance a vzájemné úcty. Vytvořil prostředí, v němž vždy byla především ceněna odbornost, pracovitost, slušnost a ohleduplnost.

V roce 1981 byl prof. Dluhoš ve svých 64 letech předčasně penzionován pro svůj nekonformní postoj k tzv. normalizaci v sedmdesátých a osmdesátých letech. Docházel pak na svůj ústav ještě několik let, aby se se svými spolupracovníky podělil o své názory na děje medicínské, politické, obecně filosofické i náboženské.

7. prosince 1994 se životní pouť prof. MUDr. Maxe Dluhoše, DrSc., emeritního přednosty II. patologicko-anatomického ústavu Lékařské fakulty Masarykovy University

ve Fakultní dětské nemocnici v Brně – Černých Polích, po dlouhém vyčerpávajícím onemocnění uzavřela.

Při posledním rozloučení zazněly nesmrtelné verše maximí poetae Romaní, Quinti Horatii Flacci, které jsme kdysi prof. Dluhošovi dedikovali.

Iustum et tenacem propositi virum
Non civium ardor prava iubentium
Non voluit instantis tyranni
Mente quatit solida neque Auster

Dux inquieti turbidus Hadriae
Nec fulminantis magna manus Iovis:
Si fractus illabatur orbis
Impavidum ferient ruinae

Ani vášeň občanů poroučejících špatnosti
Ani tvář utlačujícího tyrana
Ani Auster bouřlivý vítr neklidné Hadrie
Ani blesky metající ruka Jovova

Neotřásá myslí muže, který je mužem
Pevného stanoviska a zásady:
I kdyby se do záhuby zřítíl svět
Pak trosky jej zahubí neochvějného

Život a životní dílo prof. Dluhoše pokračuje v Ústavu patologie LF MU, přesídleném do nově vybudovaných prostor ve Fakultní nemocnici Brno, v Bohunicích. Je pro nás výzvou, abychom jeho odborný, vědecký, pedagogický a humanitní odkaz pěstovali a dále rozvíjeli.

B. HABANEČ

Doc. MUDr. Miroslav Ševela, CSc. (1. 7. 1921 – 24. 3. 1965)

Pedagog a významný vědecký pracovník Biochemického ústavu Lékařské fakulty MU.

Ve svém krátkém životě unikl totálnímu nasazení za války (ročník 21), ale nepodařilo se mu už uniknout leukemii, které podlehl v nedožitéch 44 letech.

Od doby, kdy jsme jej ztratili, uplynula doba delší, než byl jeho život. Přesto si ještě někteří zřetelně vybavujeme jeho nepřilíš vyso-

kou postavu, tmavé vlasy, zelené oči a povahově především člověka velmi skromného, rozvážného a ochotného vždy pomoci, ale i rozdělit se o své radosti a úspěchy s druhými.

Pocházel z Hodonínska, maturoval v roce 1941. Po osvobození v letech 1945-49 absolvoval Lékařskou fakultu a již za studií se věnoval práci na Biochemickém ústavu, kde našel i své trvalé zaměstnání.

Jeho zájmem byly klinické biochemické vyšetřovací metody, hlavně klinická enzymologie. Pracoval především v oblasti transamináz a dehydrogenáz. (Z toho zaměření pocházejí i jeho dvě monografie, vzniklé ve spolupráci s tehdejší 3. interní klinikou LF MU.)

Napsal desítky odborných publikací i kapitol v učebnicích.

Jako uznávaný odborník se mohl zúčastnit v r. 1961 Biochemického kongresu v Moskvě a v r. 1964 prvního zasedání Federace evropských biochemických společností v Londýně. Byla to doba, kdy moskevský kongres např. přijal klasifikaci enzymů (číslo EC), ale také doba značného politického napětí mezi Východem a Západem. Svět byl blízko války.

Po prodloužení vojenské služby na dvojnásobek jsem se vrátil „do civilu“ s delším zpožděním a nemohl se tak ani zúčastnit jeho pohřbu.

Zůstal mi obraz člověka pěkného charakteru, nadšeného pro svůj obor i příkladného a oblíbeného učitele.

V. PALYZA

Vzpomínka na Leo Davidka (21. 10. 1925 – 29. 8. 1971)

Se jménem Leo Davidka je spojena jedna z tragédií bývalé katedry prehistorie, dnešního Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty MU, dokazující, že terénní archeologie se může stát také rizikovou disciplínou. Leo Davídek totiž v srpnu 1971 zemřel spolu s mladým spolupracovníkem při záchraně pravěkého nálezů ve svém rodišti – v Chrlících u Brna: v nedostatečně zajištěném výkopu je pohřbila zhroucená zemina. Stalo se tak v rámci dobrovolné akce, mimo služební povinnost, takže tehdejší katedra prehistorie byla uchráněna složitého vyšetřování mimořádné události.

ti. Tragická smrt oblíbeného kolegy se však členů pracoviště nedotkla o nic méně. O několik let později, 23. června 1997, se stejná tragédie opakovala: při záchraně výzkumu brněnské společnosti Archaia na Rašínově ulici v Brně zahynul v pouhých 25 letech pod blokem zřícené hlíny nedávny absolvent Ústavu archeologie a muzeologie FF MU Mgr. Jindřich Beroušek (2. 2. 1972 - 23. 6. 1997).

Leo Davídek se narodil 21. října 1925 v Chrlících u Brna. Vystudoval klasické gymnázium a učitelský ústav v Brně. Po skončení vojenské prezenční služby se v roce 1950 stal učitelem. Několik roků působil na národních školách na Ostravsku; v Ostravě také studoval na tamní Pedagogické fakultě. Brzy se však vrátil do rodných Chrlíc a učil na národních školách v okolí Brna. Pro své náboženské založení ale musel ze školství odejít. Od roku 1959 pracoval v brněnských Závodech Julia Fučíka, kde se vyučil zámečnickem. Teprve po řadě let „ve výrobě“ jej roku 1966 přijal tehdejší vedoucí katedry prehistorie FF UJEP v Brně profesor František Kalousek na místo laboranta, brzy nato vedoucího keramické laboratoře. Davídek se rychle zapracoval jak do restaurace a konzervace pravěké keramiky, tak do řízení terénních archeologických výzkumů a do jejich dokumentace – tehdy především na „Pohansku“ u Břeclavi. K historii a prehistorii měl mimořádně hluboký vztah, který systematicky rozvíjel studiem odborné literatury. Vynikal pracovitostí, pečlivostí a svědomitostí a stal se oblíbeným, skromným a přátelským kolegou zaměstnanců celého tehdy velmi početného pracoviště. Záchranou archeologickou aktivitu vyvíjel i mimo zaměstnání. V Chrlících založil vlastivědný kroužek při Osvětové besedě. Spolu s místní mládeží se mu podařilo shromáždit řadu cenných archeologických nálezů. Tato jeho činnost se mu však stala osudnou.

Leo Davídek by se v letošním roce dožil 96 let; od jeho smrti uplynulo 40 roků. Přímých pamětníků tohoto vzácného člověka je dnes již na archeologickém pracovišti FF MU jen pískovnu. Většina jeho členů zná jméno Leo Davidka jen z doslechu nebo z dějin moravské archeologie. Jeho život však je pro mladé generace badatelů příkladem i varovným poučením. Jeho jméno by nemělo upadnout v zapomnění.

V. PODBORSKÝ

80 let od narození literárního vědce Karla Palase

V srpnu tohoto roku jsme si připomenuli 80. výročí od narození významného literárního vědce FF MU doc. PhDr. Karla Palase, CSC.

Narodil se 24. 8. 1931 v Budišově u Třebíče, po absolvování Gymnázia ve Velkém Meziříčí vystudoval český a ruský jazyk v Brně na filozofické fakultě. Dlouholetá spolupráce s brněnskou filozofickou fakultou začala již v období jeho studia, v roce 1953 se stal asistentem, později interním vědeckým aspirantem. Za disertační práci *Konvergenční a divergenční tendence v české literatuře 17. a 18. století* získal v roce 1960 titul kandidát věd. Habilitoval se v roce 1965 spisem *K problematice krajové a pololidové literatury 18. století*, rok nato byl jmenován docentem dějin české literatury.

Regionální a pololidové české literatuře barokní věnoval pozornost i v následujících letech své vědecké práce. Svůj zájem soustředil dále na literaturu národního obrození, zvláštní zřetel věnoval literatuře z prostředí moravského. Zabýval se také knihovědnými tématy a dětskou literaturou, zejména problematikou počátků dětské literatury v 19. století.

Bohatá byla i jeho činnost editorská, podílel se na vydání děl předních českých literátů (L. Blatného, K. Klostermanna, J. Mahena, V. Mrštika, G. Preissové, R. Těsnohlídka aj.). Spolu s docentem Válkem uspořádal kritické vydání básnických překladů Hanuše Jelínka. Vedle toho působil jako spoluredaktor odborných prací a zajímala jej i práce čelních představitelů soudobé literárněvědné bohemistiky.

Během svého života zastával řadu dalších důležitých funkcí, byl členem Matice moravské a Literárněvědné společnosti při ČSAV, v 60. letech plnil funkci tajemníka redakce Spisů FF BU a Sborníku prací FF BU, působil jako dlouholetý člen redakce Ročenky UJEP v Brně. V letech 1970-1976 a 1990-1992 byl pověřen vedením katedry české literatury a literární vědy.

Aktivní působení na FF MU přerušil jeho zhoršený zdravotní stav, přes zdravotní komplikace dokázal však svým studentům poskytovat podnětné konzultace a svým kolegům byl do posledních chvil dobrým poradcem a oporou. Zemřel dne 24. 3. 2005 ve věku nedožitých 74 let.

Bohatý materiál, který nám doc. Palas zanechal, je výsledkem mnohaleté práce zkušeného odborníka a stává se cenným a inspiračním zdrojem pro současné literární vědce.

L. DOLEŽALOVA

Obsah 44. ročníku

2011

HOLZBACHOVÁ IVANA: Jak je to vlastně s tím pokrokem? (historický exkurz)	1/15-20
KRÁPEK MILAN a ŠMARDA JAN: Společné práce velkého matematika s velkým biologem	1/21-32
NOVÁK TOMÁŠ: Muž jako objekt násilí v manželství a v rodině	1/11-14
NOVÁK TOMÁŠ: Radit, či neradit v manželském poradenství, a když přece radit, tak co radit	2/3-7
RABUŠICOVÁ MILADA: Měření výsledků vzdělávání na mezinárodní a národní úrovni	2/15-21
RAMBOUSEK JIŘÍ: Jiří Voskovec a Studentský časopis	3-4/17-24
SEDLÁK JIŘÍ: Evropský parlament a domácí násilí	3-4/14-16
SEKOT ALÉŠ: Aktivní formy dopravy – přirozená forma udržování a rozvoje tělesné zdatnosti	2/8-14

SPOUSTA VLADIMÍR: Estetické hodnoty v životě člověka	3-4/3-13
ŠMAJS JOSEF: Společnost (ne)vzdělanosti, fakt nebo výzva?	1/3-10

Významné osobnosti naší univerzity

Aktuální členění stále aktuální, zejména

zásluhou významného Brněnského anglisty (M. DRÁPELA)	2/64-65
Za prof. MUDr. Maxem Dluhošem, DrSc. (1916 - 1994) (B. HABANEC)	3-4/81-83
První rektor Masarykovy univerzity (K 50. výročí úmrtí K. Engliše) (J. SEDLÁK)	2/54-55
Vzpomínka na Aloise Gregora (M. ŠTEFKOVÁ)	3-4/75-76
Vzpomínka na profesora PhDr. Iva Havlíčka (J. PAVLÍK)	2/61-62
Nedožitě jubileum profesora Josefa Hladkého (L. URBANOVÁ)	2/62-63
Výročí úmrtí Vladimíra Hoppeho (J. VÍTEK)	2/63-64
K osmdesátinám Stanislava Julínka (J. VACULÍK)	1/72
Dvacetiletí od odchodu Jiřího Krystýnka (1913 - 1991) (I. POSPÍŠIL)	3-4/80-81
Nedožitě osmdesátiny prof. PhDr. Libora Míčka, CSc. (M. SVOBODA)	1/71-72
Osmdesát let od narození literárního vědce Karla Palase (L. DOLEŽALOVÁ)	3-4/85
Vzpomínka na Miloše Slezáka (J. RAMBOUSEK)	2/60-61
Padesát let od úmrtí profesora Ferdinanda Stiebitze (D. BARTONKOVÁ)	3-4/78-80
Doc. MUDr. Miroslav Ševela, CSc. (1. 7. 1921 - 24. 3. 1965) (V. PALYZA)	3-4/83-84
130. výročí narození Emanuela Šrámka (J. VOJTOVÁ)	2/55-56
Prof. MUDr. Jiří Štefl – padesát let od jeho úmrtí (J. POSPÍŠIL)	3-4/76-78
Vzpomínka na PhDr. Aleše Tichého, CSc. (V. PÁLENSKÁ)	2/58-60
Padesáté výročí úmrtí Františka Trávníčka (M. ŠTEFKOVÁ)	2/57-58
Vzpomínka na významného fyziologa (P. BRAVENÝ)	2/56

Očima ekonomů

ŠMAJS JOSEF: Jak a z čeho vzniká společenské bohatství?

(Od vykořisťování dělníků k pustošení Země) .....

1/33-42

Svoboda František: Dvě lekce z ekonomie vládnutí: Co, jak a pro koho? .....

3-4/42-55

Kultura a umění

Mezi architekturou, sochařstvím a designem (J. SEDLÁŘ) .....

1/54-63

Umění recyklace a hledání stop minulosti (J. SEDLÁŘ) .....

2/31-44

Opera XXI. Století – doména režisérů? (M. ŠTĚDRŮŇ) .....

2/45-51

Sochařství na zlomu 20. a 21. století (J. SEDLÁŘ) .....

3-4/56-64

Jak je to jinde ve světě

Dušan Soudek: Na univerzitě na americkém kontinentu bys pedela nenašel .....

3-4/74

Ze současné medicíny

DUŠEK LADISLAV A KOL.: Program prevence onkologických onemocnění

v České republice .....

2/22-30

ORBAN VAREK: Model postgraduálního vzdělávání a výzkumu na Mayo

Clinic v Rochesteru (Poznatky a zkušenosti) .....

1/43-47

ZAHRADNÍČEK ONDŘEJ: Zabíjácká *Escherichia coli*: mýtus či skutečnost? .....

3-4/21-26

ZEMAN KAREL: Srdeční převodní soustava .....

3-4/25-30

Náš rozhovor

Dvojitý úděl: literatura a periodika.

Rozhovor s docentem Jiřím Poláčkem (J. RAMBOUSEK)	1/68-70
Osmdesáté narozeniny doc. Evy Spitzové	3-4/68-73
Rozhovor s prof. MUDr. Alexandrou Šulcovou, CSc. (P. BRAVENÝ)	1/64-67

Jak to vidím já

KALÁB PAVEL: Hold neznámým vinařům – výzkumníkům	3-4/65-67
KOKEŠ MARIAN: Peníze jako klíčový faktor úspěchu ve volbách?	1/48-53

Redakci Universitas došlo

1/53, 70; 2/64, 74; 3-4/13, 82, 102

In memoriam

Bohumil Fišer, 22. 10. 1943 - 21. 3. 2011 (Z. KOUDELKA)	2/52
Prof. PhDr. Přemysl Hauser, CSc. (I. MARTINEC)	2/52-53

Panorama knih

Antonín Bartoněk: Dialekty klasické řečtiny (A. ŽÁKOVÁ)	2/69-71
Bohuslav Binka: Zelený extremismus (P. JEMELKA)	3-4/91-92
Cesta matematika k filozofii (I. HOLZBACHOVÁ)	3-4/90-91
Evropská integrace: budování nové Evropy? (M. JIREČEK)	2/66-67
Zuzana Hlubinová: Tvoření slov ve východomoravských nářečích (J. BALHAR)	3-4/98-99
Hodnoty a postoje v České republice 1991-2008 (V. SPOUSTA)	1/73-75
Jedinečné výzkumné výstupy edukace romských žáků (A. SEKOT)	3-4/93-95
Knihy o mřížích a humoru (J. R.)	3-4/101-102
Kreuzwege des Denkens (J. SEDLÁK)	3-4/100-101
Danuše Kšicová: Od moderny k avantgardě (rusko-české paralely) (J. KRYSŤYNKOVÁ) ...	2/71
Jiřina Malá: Stilistische Textanalyse: Grundlagen und Methoden (T. KÁŇA)	2/73-74
Paliativní medicína pro praxi (M. MUNZAROVÁ)	2/67-69
Podnětná publikace k problematice subkultur mládeže (A. SEKOT)	3-4/95-97
Podoby a proměny české pohádky v jednom desetiletí minulého století (N. SIEGLOVÁ)	3-4/89-90
A. Sekot: Sociální patologie (T. POSPIŠIL)	3-4/99-100
Studia philosophica 57/2010/1 – Ve službě filosofii. Na počest Jiřího Gabriela (D. PICHOVÁ)	1/75-76
František Svoboda: Machiavelli kontra Samuelson (M. HORŇÁKOVÁ)	3-4/88-89
Us-Them-Me /Nous-Eux-Moi (I. PŘIBYLOVÁ, M. POUČOVÁ)	2/72-73
Vizualizace jako teoretický problém (A. SEKOT)	3-4/92-93
Boris Vyskot: Epigenetika (J. ŠMARDOVÁ)	3-4/97-98

Zmizelý zápisník Vladimíra Fuxe

Jedno je jisté: Nic není jisté. Poslušně hlásím	1/13-16
Člověk mluví, aby bylo co měnit: Zkušeností nikdy dosti	2/17-22
Bez Valného Výsledku: Na výstavišti	3-4/103-108

Panorama knih

Na počest Jiřího Gabriela*

U příležitosti 80. narozenin docenta Jiřího Gabriela vydala katedra filozofie FF MU sborník věnovaný tomuto dlouholetému členu katedry a přednímu znalci dějin české filozofie. Sborník se skládá ze tří částí, první (*Laudationes*) obsahuje osobní vzpomínky kolegů a přátel Jiřího Gabriela. Oslavnou část otevírá *Nekrolog na Jiřího Gabriela*, který napsal roku 1980 Lubomír Nový v rámci svých „nekrologů na živé“. Jiří Gabriel je zde popsán v době svých padesátých narozenin jako celistvý a neúnavný homo-viator, a ani po třiceti letech tato charakteristika neztratila platnost, jak dokládají příspěvky dalších autorů (Josef Krob, Jana Nechutová, Pavel Spunar, Pavel Materna, Tomáš Měšťánek).

Ve druhé části jsou uspořádány studie (*Filozofie a její dějiny*). V případě většiny textů se jedná o odborné statě k danému tématu, nejčastěji z oblasti dějin českého myšlení. Například Josef Zúmr se ve studii *Bouře a naděje. Ke smýšlení první generace národního obrození* zabývá vlivem Francouzské revoluce a německého novohumanistického hnutí na první fázi národního obrození. Právě Francouzská revoluce vedla k aktualizaci antické tradice v německém novohumanismu, který ovšem pronikl do českého prostředí s půlstoletým zpožděním. I když se české prostředí většinou stavělo k Francouzské revoluci odmítavě, je možné nalézt i pozitivní ohlasy (zejména u protestantů a svobodných zednářů), což usnadnilo přijetí německého novohumanismu. Ten pak měl významnou roli v první polovině 19. století, kdy česká společnost usilovala o svou emancipaci.

Některé texty ve druhé části sborníku se pohybují na rozmezí více žánrů – vedle esejistického přístupu Břetislava Horyny můžeme zmínit vzpomínkový text Gabrielova vrstevníka Rudolfa Krejčího *Zpověď starého filozofa*, v němž autor rekapituluje své životní peripetie v exilu. Rudy Krejčí emigroval nejdříve do Rakouska a poté v roce 1958 do USA, kde v rámci Aljašské univerzity založil katedru filozofie a humanitních věd. Exkurze přesahují

ci rámeček českého prostředí představují například příspěvky Czesława Glombika (*Z historie polských setkáni s Janem Patočkou*) a Karla Máchy, jehož text *Deutsche Philosophie Pragae* se zaměřuje na osobnost Franze Brentana a jeho žáky na pražské německé univerzitě – Oskara Krause, Carla Stumpfa a Emila Utitze, s nimiž se autor příspěvku osobně setkal.

V přílohách pak editoři sborníků seřadili stručný životopis, bibliografii díla Jiřího Gabriela a fotografický materiál. Obsáhlý sborník je tak důstojným dárkem pro Jiřího Gabriela a poctou jeho odborné vědecké práci i lidským kvalitám.

D. PICHOVÁ

* STUDIA PHILOSOPHICA 57/2010/1
– Ve službě filosofii

František Svoboda: Machiavelli kontra Samuelson*

Publikace Machiavelli kontra Samuelson je ekonomicko-filozofická publikace, která navíc propojuje historické momenty v kontextu současných poznatků veřejné ekonomie. Jedná se o pozoruhodnou knihu, jež čtenáři nabízí ojedinělou ekonomicko-spoolečenskou analýzu vybraných historických momentů, jako jsou Civitas Dei v paraguayském pralese, systém otrokářství v Americe, ekonomika nacistického Německa a komunistického Ruska aj.

Výchází filozofie publikace je obsažena v první kapitole, nazvané **Kdo a proč nám vládne**, ve které se autor věnuje otázce ekonomii vládnutí. Stejnými jsou přístupy Machiavelliho a Samuelsona, jejich následovníků či kritiků, ale i dalších světových myslitelů z oblasti filozofie a ekonomie. Jednou z velice zajímavých pasáží této kapitoly je část, kde autor upozorňuje na možnost nepochopení některých Machiavelliho myšlenek, zejména jeho známé fráze: „**Účel světí prostředky a v politice je dovoleno vše.**“ Všichni myslitelé podléhají realitě své doby, kterou ve svých slavných

pracích reflektují. Odrazem tohoto vlivu jsou soudobé instituce, jež vymezují myšlenkový prostor i velkým myslitelům.

Co bylo na počátku? Tato otázka je názvem druhé kapitoly, kterou nejlépe vystihují tyto krátké úryvky: „*Almužna je věcí mravnosti a obětí zároveň. I když má transcendentní kořeny, její plody jsou sklizeny již na tomto světě, a je nutné všimnout si toho, jaké ovoce dar nese.*“ (str.32) „*Dobročinnost má mít nejen dobré příčiny, ale i dobré důsledky.*“ (str. 40) Dar je zde vnímán a vymezen ojedinelým způsobem, se kterým je však obtížné nesoúhlasit.

Třetí kapitola pojednává o tom, **jak může být pro věci veřejné prospěšná nezištnost**. Ilustrace je zde provedena na příkladu jezuitských redukcí kmene Guarani v Paraguai, které svou politicko-kulturní organizaci připomíná utopické teorie Tomase Morea.

Titulek čtvrté kapitoly **Jak prospěšná může být pro věci veřejné prospěšná zříštnost** – evokuje myšlenku, že se zde bude jednat o protiklad kapitoly předcházející. Autor se věnuje problematice eskalace dluhového financování v Janově, které vedlo k vytvoření organizace „*Casa di San Giorgio*“, což byla instituce, jejíž hlavním cílem bylo zajistit konsolidaci veřejných financí regionu.

Hnutí za osvobození otroctví vycházelo zejména z papežské encykliky, ve které bylo otroctví považováno za jeden z největších hříchů. Argumentaci proti otroctví je věnována pátá kapitola předložené publikace s názvem **Proč je morálka důležitá**. Argumenty proti otrokářství autor založil i na ekonomické neudržitelnosti tohoto systému, přičemž občanskou válku, jejímž výsledkem byl zákaz otroctví, považuje nejenom za nehorší z variant, ale také za ekonomicky nejméně efektivní, neboli nejdražší. I bez společensko-institucionálních změn, jejichž důsledkem bylo legislativní zakázání otroctví, by tato ekonomická forma přirozeně zanikla. Tomuto tvrzení nasvědčují některé novodobé i soudobé ekonomické studie, na které autor v knize odkazuje. Objevuje se zde diskuse o vzájemném prolínání a ovlivňování morálních a ekonomických hodnot.

Zda a jak může firma převzít funkce státu? Tato otázka je titulem šesté kapitoly. Východoindická společnost je zde představena jako obchodní monopol, který na spravovaném území plnil i funkce veřejně-správné. Ta-

to kapitola je rozpravou nad ekonomickými důsledky fungování soukromé společnosti zajišťující veřejné potřeby na konkrétním území. Protipólem výše zmíněné úvahy je poslední kapitola; **Zda a jak může stát převzít funkce firmy** Podstatou je rozbor míry státní (ne)tolerance soukromého vlastnictví ve dvou totalitních režimech: nacistického Německa a komunistického Ruska. Zároveň v předešlé kapitole autor podává důkazy toho, že „*monopolní postavení soukromé společnosti může převzít některé role státu*“, v závěrečné kapitole se autor věnuje myšlence, ve které „*monopolní postavení jedné ideologie na politickém kolbišti může vést k integraci určitých funkcí obchodních a výrobních korporací do činnosti státu*“ (str. 140) V prvním případě se jedná o sblížení cílů společenských s cíly ekonomickými, v případě druhém lze mluvit o srovnání zájmu jednotlivce se zájmem vládaře. Politické zadání stálo nad preferencemi spotřebitelů. Hledání nástrojů vedoucích k efektivnosti pak nevyhnutelně vedlo pouze k růstu byrokratické ekonomiky.

Předložená publikace nabízí zajímavý průřez vybraných ekonomických jevů na vybraných příkladech z historie. Knihu lze doporučit zejména čtenářům se zájmem o ekonomickou, politickou nebo filozofickou oblast.

* František Svoboda: Machiavelli kontra Samuelson – a jiné texty z dějin veřejné ekonomie. Masarykova univerzita, Brno 2009, 141 s.

M. HORŇÁKOVÁ

Podoby a proměny české pohádky v jednom desetiletí minulého století*

Jádro práce Luisy Novákové, jak signalizuje titul, je věnováno jednomu desetiletí v historii jednoho žánru české literatury pro děti a mládež, v čtyřech přesazích se však autorka vrací do desetiletí předchozích, ba až na samý počátek minulého století, v poslední kapitole naopak obrysově nachází souvislosti mezi pohádkou „včera a dnes“ a pregnančně se

vyjadřuje k její podstatě v současném světě: *Lze ji chápat i jako obránkyni věčných hodnot, dobra a spravedlnosti, cti, poctivosti, obětavosti a milosrdenství.*

Léta čtyřicátá neohraničila autorka historickými mezníky, označila je však jako dobu, v níž se projevily hodnoty a měnil svět a v níž literatura, zejména ta, jež byla psána pro děti, získávala na společenské významnosti. Na děti jako na budoucnost národa pohlíželi spisovatelé v době vážného ohrožení národa nacismem a tvůrčími vstupy posílili pozice literatury pro ně psané, oficiální poúnorová literatura směřující k mladému publiku šla naopak v souznění se soudobou českou kulturou cestou upřednostňující ideologii před uměleckým hledáctvím. Pohádka obě tendence vnímala a v různé míře absorbovala a reflektovala.

Vlastnímu výčtu, výkladu, charakteristice a analýze pohádkových počínů předchází v publikaci oddíl jen na první pohled pouze dějinný (*Boj o pohádku*): mnohaleté polemiky a spory o vhodnost prastarého a pro děti i dnes stěžejního žánru přispěly nejen k precizování jeho podstaty, ale i k obecnému třebení názorů na písemnictví pro mladé recipienty tlumočí Bedřich Fučík ve studii *O knihu pro mládež* v mnoha směrech názory progresivního proudu, otevírajícího dveře novému chápání literatury pro děti.

Zevrubnou a kritickou pozornost zaměřila autorka na dobové průřezové pohádkové publikace s reprezentativními ambicemi (cyklus *Čeští spisovatelé českým dětem*), na převyprávění pohádek jiných národů českými autory (Antonín Zhoř, Petr Denk, Pavel Eisner), sledovala rozmanitost tvůrčích přístupů k lidovému pohádkovému dědictví, podrobně se zabývala poetikou veršovaných pohádek, upozornila na inspirativní roli pohádek zralých spisovatelů vedoucí daleko za sledované desetiletí (Josef Lada, Karel Čapek). Mezi autory pohádek hledala osobnosti (srovnej završující kapitulu *František Hrubín*), momenty uměleckých a tematických posunů (*Úspěchy autorské pohádky* aj.), argumentačně zafadila neúspěšné pokusy mezi žánrové propady. Interpretaci pasáže monografie navyšuje naznačení (ne)souladu mezi autorským záměrem a čtenářskou reflexí, řadou postřehů přispěla Luisa Nováková také k modernímu pojetí pohádky jako žánru, který je v pohybu. (*Přesně ji žán-*

rově vymezit je nesnadné; není příliš poslušná.)

Všechny soudy vyslovené v monografii jsou podloženy analýzou konkrétních uměleckých děl. Jejich podnětnost souvisí s koncepčně uchopenou linií žánru sledovaného v dějinných souvislostech, literárních kontextech i čtenářských dosazích. Monografie se jeví i jako slibný impuls pro badatelský zájem o další „pohádková“ desetiletí.

N. STEGLOVÁ

* Luisa Nováková: *Proměny české pohádky* (s podtitulem *K historii žánru ve čtyřicátých letech dvacátého století*), Brno: Masarykova univerzita, 2009, 197 stran.

Cesta matematika k filozofii *

Helena Pavlincová je docentkou na katedře filozofie FF MU. Až dosud se podílela na analýzách a antologiích z dějin české filozofie. Monografie o K. Vorovkovi tvoří v její bibliografii zatím nejvýznamnější dílo.

Kniha je rozdělena do tří částí: I. Cesta životem, II. Dílo a III. Přílohy.

První část je nejrozsáhlejší. Tvoří ji Vorovkův životopis (1879 – 1929) bohatě dokumentovaný fotografiemi. Ten odpovídá záměru autorky: „Chtěla jsem se podívat na Vorovku také z niternější stránky.“ (s. 11) Ve sledování Vorovkovy rodiny jde až k jeho vnoučatům. Podrobně seznamuje čtenáře s osobnostmi, které přišly s Vorovkou do styku, ať už jako učitelé, přátelé nebo žáci. Zabývá se i obsahy Vorovkových děl, a to nejen knih, ale i statí a jeho drobné publicistiky a seznamuje čtenáře i s recenzemi na Vorovkovy práce.

Vorovka se postavil proti pozitivistickým proudům v české filozofii. S tím souvisí skutečnost, že byl jedním ze zakladatelů Ruchu filozofického, a spory s významnými postavami tehdejší české filozofie – s Fr. Krejčím, Em. Ráblem a dalšími. Pavlincová se tu zabývá nejenom meritem věci, ale i osobnostmi, které se sporů účastnily, a při výkladu stanovisek jednotlivých autorů nešetří citáty.

Autorka nezůstává čtenáři dlužna ani výčet Vorovkových kontaktů se zahraničím, jeho fi-

lozofických partnerů a přátel a jeho účasti na zahraničních kongresech, mj. r. 1926 v Cambridge (USA), z něhož pak Vorovka čerpal materiál ke knize *Americká filozofie*.

Vorovka zemřel po těžké nemoci v nedožitých padesáti letech. Pavlincová se zabývá jeho „druhým životem“, bezprostředními reakcemi na jeho smrt, ale i jeho hodnocením až do současnosti. Vyslovuje naději, že se dnes „vytvářejí předpoklady pro citlivější a adekvátnější přístup k dílu Karla Vorovky, potvrzující jeho pevné místo ve vývoji českého myšlení v prvních třech desetiletích 20. století“ (s. 260).

Druhá část monografie je ze všech nejstručnější. Pavlincová rozlišuje ve Vorovkově díle tři tematické okruhy, které se časově profilují: 1. matematicko-fyzikální, 2. matematicko-filozofický a 3. filozofický. Rozebírá jeho hlavní díla: *Skepse a gnóze* (1921), *Kantova filozofie ve vztazích k exaktním vědám* (1924), *Polemos. Spory v české filozofii v letech 1919-1925* (1926), *Dvě studie o Masarykově filozofii* (1926) a *Americká filozofie* (1929). Ke všem se staví podle stejného schématu: popis, analýza hlavních myšlenek a problémů, recenze a ohlasy. Ačkoli zdánlivě právě tato část mohla být rozsáhlejší, může si zde Pavlincová stručnost dovolit: těmto tématům se už částečně věnovala ve Vorovkově intelektuálním životopise v předchozí části.

Třetí část knihy tvoří obsáhlé přílohy, které zahrnují ukázky z Vorovkova díla (hlavně články z denního tisku, texty psané původně ve francouzštině a přepis rukopisného textu *Konsekvence a postuláty*), dále texty psané o Vorovkovi (Fr. Krejčí, J. B. Kozák, J. Popelová, J. L. Fischer) a výběr z Vorovkovy korespondence. Ten dokumentuje rozsáhlé Vorovkovy styky s českým i zahraničním prostředím (zvláště zde jsou vybrány listy mj. L. Brunschvicga, T. Kotarbiňského, L. Lévy-Bruhla, N. O. Losského nebo J. Wahla). Dále v přílohách objevíme seznam Vorovkových přednášek na Karlově univerzitě, jeho životopis v datech, jeho bibliografii, soupis ohlasů na jeho práce, soupis literatury o něm aj.

Knihy Heleny Pavlincové patří k mimořádným dílům jak svým rozsahem, tak svým obsahem. Splatila dluh, který měla současná česká filozofie k jednomu z významných představitelů meziválečné generace. Je svým způsobem i počinem vydavatelským, vezme-

me-li v úvahu její část věnovanou přílohám. Kniha je bohatě ilustrovaná (99 fotografií) a jen jmenný rejstřík zabírá 21 stran.

I. HOLZBACHOVÁ

* Helena Pavlincová: Karel Vorovka. Cesta matematika k filozofii. Filosofie, Praha 2010, 598 s.

Bohuslav Binka, Zelený extremismus. Ideje a mentalita českých environmentálních hnutí.*

Binkova práce je pokusem o překonání tendenčního a zkráceného obrazu vývoje i soudobého stavu naší environmentální scény. Autor proto vytyčuje zcela zásadní otázku – jsou či nejsou česká environmentální hnutí extremistická? Nechce se ovšem spokojit s pouhým nepodloženým konstatováním v kladném nebo záporném smyslu, ale celou knihu se víne úsilí problém fádne prozkoumat a teprve na základě kritické analýzy se dopracovat k patřičné odpovědi.

Proto autor považuje nejprve za nutné zorientovat se ve stávající podobě výpovědi o charakteru našich „zelených“ hnutí. B. Binka upozorňuje, že existující formy této výpovědi jsou jen omezeně použitelné pro řešení oné zásadní otázky. Buď jde o zcela nekritické (tzv. „aktivistické“) obhajoby, či naopak neméně neobjektivní odmítání environmentalismu (sem řadí i práce Klausovy a Brezinovy). Další, faktograficky daleko lépe podložené práce (např. M. Mareš) jsou problematické především z důvodu nedostatečné ujasněnosti klíčových pojmů. I příliš velká šíře záběru pak znamená, že takto pojaté práce nedisponují nutnou přesnější a subtilnější detailní analýzou tématu. Ani třetí typ (empiricky a analyticky podložené studie – Fagan, Císař) Binku úplně neuspokojují. Autor konstatuje, že ve vzájemném srovnání všechny tyto uvedené zdroje poskytují tak nejednoznačný a rozporuplný obraz, že zřejmě bude nutné pokusit se o vlastní reflexi.

Ná jejím počátku proto nejprve zkoumá existující základní myšlenkové směry „zeleňých“, aby se pokusil identifikovat potenciální zdroje extremistických postojů. Ty spatřuje v ekocentrismu, hlubinné ekologii, biocentrismu a zoocentrismu. Je si ovšem vědom, že se jedná pouze o odhalení případných možných ideových zdrojů extremismu, ne tak o důkazy jeho přítomnosti. Sám Binka pak extremismus charakterizuje prostřednictvím dvou markantních rysů – agresivního dogmatismu a radikálnosti bez argumentace. Uvedené ideové zdroje a jevové charakteristiky následně kombinuje při určení „zeleňého“ radikalismu a extremismu a toto kritérium mu pak slouží při vyhledávání kandidátů v rámci českého prostředí. Po patřičném prozkoumání reálně přítomné skály více či méně aktivních našich hnutí dospívá ke zjištění, že za adepty na zařazení mezi radikální hnutí lze u nás považovat pouze hnutí Duha a Nesehnutí.

Další krok Binkovy analýzy se proto zaměřuje na hlubší prozkoumání charakteristik těchto dvou hnutí. Díky pečlivě promyšlené metodice tohoto průzkumu se Binkovi zdařilo podat velmi hutnou a patřičně podloženou charakteristiku vnitřního vývoje, ideové báze i sebereflexe hnutí Duha i hnutí Nesehnutí. Autor zde využil jak textovou analýzu, tak dotazníkový průzkum i srovnání s hnutím stojícím mimo rámec environmentálních témat. Po vyhodnocení získaných výsledků byl nucen konstatovat, že ani Duha, ani Nesehnutí v současné době nepatří k extremistickým ani radikálním ekologickým skupinám. A že tedy tato závažná obvinění nejsou pravdivá a slouží pouze k ideologickým diskreditačním účelům (nebo jsou důsledkem zcela zásadní neinformovanosti reprezentantů požívajících přítom statutu autorit).

Binkova práce ovšem není stejně nekvalifikovanou obhajobou uvedených hnutí, ale je založena na solidně odvedené průzkumné práci. Nabízí zcela konkrétní odpovědi na přesně cílené otázky. Představuje proto nesporně důležitý vklad nejen do samotné teoretické diskuse, ale i do budování naší politické kultury.

P. JEMELKA

* Masarykova univerzita, Brno 2008, 250 s.

Lépe jedenkrát viděti než desetkrát slyšeti – vizualizace jako teoretický problém *

Zijeme v době informační exploze, která se opírá o masivní využití zpráv, údajů a dat jako neodmyslitelné podmínky rozvoje. Jejich silící příval ve stále větší míře používá nonverbální formy komunikace cestou různých symbolů a znaků s cílem konkretizovat, doplňovat, komprimovat a zvyrazňovat verbální informace. Přitom si zejména pedagogové stále silněji uvědomují, že osvědčené výukové strategie akcentující význam vnímání, paměti a logického myšlení jsou konfrontovány s prudkým rozvojem poznatků a informací, vyžadující význam produktivního, hodnotícího a tvořivého myšlení. Vědní obory tak rozšiřují sféru svého zájmu a využívají intenzivněji poznatků hraničních vědních disciplín a pomocných vědních oborů.

Recenzovaná odborná kniha docenta Vladimíra Spousty se zaměřuje na aktuální téma zpřehlednit a zpřístupnit ty pedagogické problémy, které tvoří základní teoretickou a terminologickou výstavu pedagogických věd. Činí tak cestou prezentace souboru vizuálních pomůcek ve formě schémat, grafů a tabulek s teoreticky poučeným teoretickým úvodem o významu a podstatě vizualizace. Práce je součástí třídílné monografie Vizualizace ekologických problémů. V teoretické části nazvané Vizualizace jako teoretický problém se Vladimír Spousta zaměřuje na rozpracování výchozí myšlenky: „Úroveň vzdělanosti určuje především schopnost informace získané z informačních pramenů zpracovat, tzn. vyhledat, roztrždit a uvést do souvislosti s jinými poznatky daného systému, a zvláště pak schopnost nové a utříděné informace promyšlet ve vztazích k jiným poznatkům a uvádět je do širších, interdisciplinárních souvislostí.“ (s. 25) Tím jasně deklaruje mnohdy opomíjený fakt, že neexistuje přímá úměrnost mezi úrovní vzdělanosti a množstvím informací: pouhá registrace informací bez vyznačení a pochopení vzájemných vztahů pozbývá vzdělávací a didaktickou hodnotu, a ztrácí tím na smyslnosti. V kontextu exploze vizualizace v na-

šem kulturním prostoru Spousta akcentuje koncept produktivního vnímání, přeformulovaný autorskou licencí na vizuální myšlení ve smyslu schopnosti vytvářet ve vědomí nové vizuální vjemy a představy a jejich pomocí analyzovat a řešit různé problémové situace. Postupně přehledně terminologicky precizuje jednotlivé typy vizuálií. Tím si vytváří dobré teoretické předpolí pro hodnocení jejich gnozeologické hodnoty a poté prezentuje výčet psychologických funkcí vizuálií: stimulační, aktivizační, koncentrační, kognitivně-regulační, imaginativní, syntetizující, fixační, kreativizační a regenerační.

K sociologickým aspektům vizualizace přistupuje s tezí, že vizuálie jsou důležitým signifikantním ukazatelem společenského dění a aktuálního stavu společnosti. S tím nelze než souhlasit, přinejmenším z pohledu socializačních účinků. Z hlediska sociologického pak vizuálie podle Spousty plní funkce komunikační, orientační, regulační, humanizační, civilizační, selektivní, expresivní, identifikační, hodnotící, propagační a deklarativní. I zde je možné konstatovat, že uvedený výčet plně reflektuje fakt, že vizuálie jsou významným dílčím činitelem odrážejícím kulturní a estetické kvality přírodního a sociálního prostředí.

Starořímská moudrost „Dobře učí ten, kdo dobře člení“ je trefně voleným úvodním mottem kapitoly „Vizualizace jako pedagogický fenomén“. I zde jsou přehledně nastíněny relevantní (pedagogické a didaktické) hodnoty a funkce vizuálií: poznávací, vzdělávací, výchovné, transformující, explikativní, systematizační, informační, interpretační, akcelerační, rekapitulační, petrifikační, verifikační, demonstrativní, instruktivní, regulativní, facilitační, estetické. Přitom autor správně upozorňuje i na možná didaktická rizika schematické vizualizace, ke kterým přičítá zejména nadměrnou názornost brzdící rozvoj abstraktního myšlení, fixování mylných představ v důsledku chybně voleného vizuálního prostředku, odvádění pozornosti od práce s verbálním textem. Krátce: je třeba varovat před moderním analfabetismem tvořícím bariéru schopnosti vnímat svět v úplnosti a v širších souvislostech. Pro školu a učitele tak vyplývá nutnost ve zvýšené míře kultivovat žákovy dovednosti i cestou samostatného vytváření symbolických grafických zobrazení.

Bohatě tematicky členěný text se nevyhýbá ani náročné tematice kritérií výběru vizuálií v učebním procesu. V závěru teoretické části práce dovádí zkušený pedagog Vladimír Spousta skutečnost, že vizuální vnímání se stává nejrozšířenějším zdrojem interakce s prostředím, až do trpkého konstatování: „S lítostí však konstatujeme, že současná škola příliš neoplývá učiteli, kteří by tento druh vizualizačních prostředků systematicky využívali a k jejich vytváření své žáky provokovali.“ (s. 76) Druhá část je věnována vizualizaci konkrétních pedagogických problémů formou prezentace schémat, grafů a tabulek – rovným dílem z dílny autora, z prací oslovených odborníků a jednou třetinou z pera ostatních autorů.

Docent Vladimír Spousta vydává svoji další monografii na prahu vstupu do deváté dekády svého badatelsky nesmírně plodného života. S obdivuhodnou precizností a svěží čtivostí textu nás znovu přesvědčuje o nekompromisní snaze postihnout zkoumanou problematiku cestou respektu k řádu, promyšlené systematizaci a důrazu na přehlednost. Věcnost, budovaná na terminologicky přesných formulacích je umocňována důrazem na příčinné souvislosti a vedena snahou o mnohostrannou didaktickou využitelnost. Praktický význam této v naší vědecké produkce zcela jedinečné práce je posilován bravurním zvládnutím snahy o všestranné uchopení vizualizace z různých úhlů pohledu, zejména z praktické perspektivy gnozeologické, psychologické, sociologické a pedagogické.

ALES SEKOT

* Vladimír Spousta. 2010. Vizualizace vybraných problémů hraničních pedagogických disciplín. Brno: Masarykova univerzita. 195 s.

Jedinečné výzkumné výstupy edukace romských žáků*

Odborný zájem kolektivu pracovníků katedry sociální pedagogiky MU se dlouhodobě zaměřuje na poznání, pochopení a vysvětlení procesu edukace romských žáků. Že jde o od-

bornou profilaci nanejvýše aktuální, nutřeba zvlášt připomínat: Rostoucí problémy vzdělávání romské mládeže, zcela nedostatečná profesní příprava romského dorostu, nezaměstnanost (a nezaměstnatelnost), to je sociálně ekonomické podhoubí vytlačující naši hlavní minoritní skupinu mimo majoritní kulturní proud. Volba výzkumné strategie v této oblasti je přitom výrazně ovlivněna samotnou složitostí zkoumaných jevů v oblasti sociální pedagogiky, především jejich obtížnou kvantifikací. Autorský kolektiv (Lenka Gulová, Ema Štěpařová, Zuzana Buchtová, Radka Pavlíčková) pod vedením doc. Jiřího Němce se tak správně rozhodl pro metodu skupinové interakce ohniskových skupin domácích učitelů, učitelů přípravných tříd a romských pedagogických asistentů, umožňující možnost důvěrného poznání relevantních sociálních jevů. Cílem práce shromažďující díle kvalitativní výzkumy je budovat strategie využitelné pro účinnou edukaci romských žáků na cestě vymanění z „bludného kruhu sociální reprodukce“. Běžně nedokončená školní docházka, neúměrně vysoké zastoupení v programu Zvláštní škola, vysoké procento zameškaných hodin je součástí generačně se opakujícího modelu nevyučení se, nenastoupení na střední školu, nezaměstnanosti a neuplatňování se v sociálních interakcích.

Autoři čtivým esejistickým způsobem ilustrují absenci mravní normy a řádu v konfrontaci s „faktorem romské cí“ stavějící materiál dostatek rodiny vysoko nad hodnotu vzdělání. Za „nekončící reprodukci faktorů“ se tak připomíná nízké vzdělání rodičů, nezaměstnanost a nezaměstnatelnost, nízký ekonomický status rodiny, nestrukturovaný čas, neznalost sémantiky pojmů, rezignaci na úspěch a vzdělání. Zvláště je pak zdůrazněno postavení ženy, která je tradičně připravována na zabezpečení chodu domácnosti a výchovu dětí a nepředpokládá se tedy vzdělaností a profesní příprava. Na mnoha místech text práce reprodukcí výpovědi účastníků ohniskových skupin připomíná zpravidla již od dětství zcela mylné vytváření představ o původu peněz vzdálenou asociaci s dělnou prací. Přitom hodnota peněz, odvozovaná standardně od hodnototvorných aktivit, je dítětem a celým romským etnikem vnímána jako velmi důležitá. Vysoká nezaměstnanost rodičů však přináší zcela myl-

né představy o původu peněz a zdrojích blahobytu či bohatství: „Peníze se nedostávají za odvedenou práci, ale vznikají na poště, kam si pro ně maminky chodí.“ (s. 39) Autoři cestou barvitých výpovědí relevantních ohniskových skupin tak naznačují, jak prostředí zejména romských ghatt plodí odlišné pojetí norem a nepřínášší životadárné vědomí vlastní užitečnosti, důvěry v sama sebe, smysl existence. Vědomí založené na trvalé zodpovědné práci. Zejména proto autorský kolektiv horuje pro poznání a pochození zvyků, tradic a kulturně zakotvených hodnot i pro romskou minoritu na cestě překonávání diskriminace na poli práce.

Tematický blok týkající se edukace romských dětí očima studentů – domácích asistentů je motivován snahou popsat, pochopit a vysvětlit složitost doučování romských žáků v jejich rodinném prostředí. Projekt „Domácí učitel“ pak přinesl nejen poznání daného etnika cestou vlastní zkušenosti, ale i motivaci pomocí potřebným. Přitom jde o mezikulturní setkávání v prostředí silně sníženého důrazu na hodnotu vzdělávání, kdy pro rodiče je mj. spíše nepředstavitelné akceptovat možnost studia svého potomka v některém jiném městě, či dokonce na internátě. To jen umocňuje již tak nízkou aspirační úroveň romských žáků a přináší uhybání před většími životními překážkami směrem k rezignaci a potlačení potřeby „v životě něco dokázat“. K primárním faktorům ovlivňujícím vzdělávání romských žáků v jejich rodinném prostředí patří absence důstojných podnětných podmínek pro učení, přelidnění bytu, absence podpory při vysvětlování učiva a výskyt specifických poruch učení (dyslexie, dysgrafie, nesoustředěnost).

Edukace romských žáků očima pedagogických asistentů je legislativně ukotvena v práci asistentů romského původu se specifickým postavením především v přípravných třídách. Hlavní činností je zde pomoc při přípravě učiva ve školním prostředí, podpora pedagogickým pracovníkům školy při výchovné a vzdělávací činnosti, pomoc v komunikaci s žáky, při spolupráci s jejich zákonnými zástupci a s romskou komunitou. Trpce se však konstatuje, že na mnoha školách působí asistenti pouze ze základním vzděláním. Přitom stále zůstává nezodpovězená otázka: „Co by mělo být upřednostněno při práci s romskými

žáky? Vzdělání, nebo národnost?“ Tím spíše, že stále platí: Charisma učitelů je zásadní prvek určující úspěch a kredit u romských žáků. K hodnotným zjištěním patří i zkušenost: Je-li navázáno „partnerství“ mezi učitelem a žákem, jsou vytvořeny předpoklady pro lepší výukové strategie. Naopak samostatným a palčivým tématem je problematika tzv. romských škol, zatížených řadou sociálních rizik (okraj společnosti), a úskalí (neadekvátní socializace, nedostatečné pedagogické vedení). Přesvědčivě tak čtenáři zní důležité poselství ukotvené bohatou zkušeností výzkumného kolektivu: „Rom má přesně tolik zkušeností, kolik lidí v jeho bezprostředním okolí ho chválí.“ (s. 94)

Recenzovaná práce prezentuje i stinné stránky práce asistentů pedagoga: Potýkají se s nepřesným vymezením jejich kompetencí, musí se dobře orientovat v rodinném prostředí žáků, citlivě využívat poznatky ze strany rodičů k utváření strategií rozbití „bludného kruhu“ sociální reprodukce sociálního znevýhodnění Romů, kde důraz na získání vzdělání profesní kvalifikace předpokládá i účinnou podporu terénních sociálních pracovníků v koordinaci právě s romskými asistenty na školách. Domínující závěrečné poselství práce tak zní: Romské děti se musejí vzdělávat a připravovat na budoucí povolání v hlavním vzdělávacím proudu. Tím spíše, že tržní společnost prakticky ocení zejména připravenost zaujmout kvalifikované pozice na trhu práce. Je tak vysoce záslužné, že právě kolegové z naší univerzity na katedře sociální pedagogiky Pedagogické fakulty hrají na tomto poli významnou úlohu. Recenzovaná práce nejen svým odborným záberem, ale i čtivou a obsahově přínosnou formou je vítaným příspěvkem do diskusí k interkulturní tématice i nad rámce úzkého zájmu odborné veřejnosti.

A. SEKOT

* Jiří Němec a kol. (2010). Edukace romských žáků v zrcadle výzkumných šetření. Brno: Masarykova univerzita. 135 s.

Podnětná publikace k problematice subkultur mládeže*

Mládež, jako generační skupina, vrstevnický vztah a specifická socializační kategorie je předmětem badatelského zájmu od nepaměti. Dnes se ve stále diferencovanější populaci silně aktualizuje právě nejednotnost kultury mládeže. Zkušený odborník z Fakulty sociálních studií MU Josef Smolík širokým záběrem vstupuje do této problematiky vymezením subkultury mládeže jako hodnotově ukotveného komplexu chování ve smyslu akceptování či zavrhování určitých norem a životních stylů. Autor odborné knihy vychází z pečlivě formulovaných konceptů (mládež, mládí, vrstevnické skupiny, životní styl, veřejnost, masa, socializace, kultura), když meritorií pojem subkultura chápe jako sdružující princip společných specifických problémů reflektovaných „vlastním pohledem na sociální realitu“ (s. 32). Zde pak jde o specifický životní styl mládeže odrážející dané podmínky života a spojený s určitým image, vystupováním a argotem. Subkultura je tak na rozdíl od hnutí hodnotově a názorově méně konzistentní. Od dominantní kultury se odlišuje zejména v oblasti norem a hodnot, odchylky od konformní většiny pak aktualizují kategorií sociální deviac (to, co nás trápí a zneklidňuje). Přitom k rizikovým formám chování subkultur mládeže patří zneužívání návykových látek, zdraví ohrožující sexuální praktiky a nežádoucí zásahy do psychosociálního vývoje. Konkrétně pak jde o sociálně patologické jevy, v jejichž rámci bývají nejvýznamnější zastoupeny kriminalita, alkoholismus, narkomanie, sexuální promiskuita, politický extremismus, sebevražednost, vandalismus, agresivita a sebepoškození.

Na základě analýz relevantních teorií autor shrnuje, že subkultury mládeže plní ve společnosti řadu funkcí, přičemž za klíčové lze považovat specifické nestandardní formy socializace, vytváření platformy pro určité formy zájmové činnosti a praktikování nových vzorců chování. Zároveň však jde o možný zdroj problémů (kriminalita, rasové bouře). V zásadě pak jsou subkultury mládeže určitou reflexí míry demokracie a svobody ve společnosti.

Správně se připomíná, že v kontextu tzv. post-subkulturální teorie na významu nabývají masovými médii živené „módní trendy“ či „supermarket stylů“, především na pozadí rozšířené taneční scény a jednotlivých hudebních proudů. Postmoderní hodnotová neukotvenost přináší i na půdě subkultur mládeže fragmentaci a pluralitu, přechodnost ztotožnění, fascinaci stylem a image a vědomí neautentičnosti. Kolektivní identita se postupně rozplývá v rozříštnosti individualizace.

Teoretická část práce je završena prezentací typologie subkultur mládeže. Nejobecnějším členěním je kritérium míry originality, dále úroveň rozšířenosti a jednotnosti, hledisko politické angažovanosti a společenské přijatelnosti a v neposlední řadě vztah k násilí a užívání drog. I zde se správně připomíná, že média mohou subkultury (nebo styly) tematizovat, či dokonce spoluvytvářet. Existence komerčního rámce je autorovi vhodnou příležitostí i k připomínce typických cyklů subkultur – odporu a rozplynutí.

Odborné zaměření přivádí autora osmou kapitolou k tématu „subkultury mládeže a politika“. Zde shrnuje: „Trend v této oblasti v průběhu posledních 20 let byl následující: jednotlivé subkultury do jisté míry vysoce zpolitizované, během devadesátých let opouštějí zájem o politická témata na úkor zábavy a volného času, projevuje se rozříštná identita, stylová rozrůzněnost a nízký stupeň ztotožnění.“ (s. 103) Soudobě antiglobalizační hnutí téma politiky však znovu získává pozornost mládeže s velkou rasancí, podobně i témata jako ekologie, feminismus, multikulturalismus, boj proti rasismu a sexismu. První subkulturou mládeže, kterou autor podrobněji popisuje, jsou hippie, když zmiňuje jejich ideové předchůdce a několik fází vlastního vývoje (beat generation, hippie, yippies, yuppies). V této hodnotové a názorové linii šlo postupně o vyjádření občanské neposlušnosti, o protiválečné hnutí, alternativní projevy a styly života, odmítání rasismu a imperialismu, důraz na lidská práva až po návrat ke konzumu a konformitě. V kontextu naší společnosti se správně připomíná, že jedním z příznaků krize komunistického režimu byl nárůst spontánního a neformálního zájmu mládeže o veřejné aktivity.

Vývoj subkultury skinheads je na 25 stranách popisován cestou historického ohlednutí

do počátků 50. let jako subkultura adorující pouliční násilí a kult mužnosti při ignorování společenských konvencí, přerůstající postupně v násilné projevy patriotismu a odporu vůči barevným přistěhovalcům. Následně povrchní přejímání nacistických symbolů pak kulminuje v přibližování k ultrapravicovým organizacím a politickým stranám. Za individuální motivy sympatií k této subkultuře mládeže se považuje kompenzace osobního životního neúspěchu příslušnosti „soukmenovství“ posilující pocitu sounáležitosti s principem síly či odporu. Smolík uvádí i běžné nikoli známá či dostupná data týkající se demografické struktury skinheadů v Německu a u nás (odhaduje se cca 5 000 příznivců) a shrnuje, že jde o subkulturu silné skupinové identity, potlačeneho individualismu a výrazné snahy odlišit se vnějškově od ostatní mládeže (společnosti).

Velmi poučeně působí pasáže týkající se charakteristik subkultury fotbalových chuligánů; autor je totiž našim předním odborníkem na tuto problematiku. Připomíná na symbiózu skinheads a fotbalových chuligánů v Anglii sedmdesátých let a upozorňuje na zásadní rozdíly mezi fotbalovými fanoušky a chuligánskými skupinami. I zde se aktualizuje faktor psychologických problémů jednotlivce ve smyslu motivace fotbalového násilí. Rostoucí společenský problém fotbalových chuligánů autor ilustruje relevantními daty dotazníkového šetření fanoušků našich sedmi prvoligových klubů.

Závěrečné desítky stran recenzované publikace patří vybraným subkulturám mládeže typu punk (odpor k majoritním hodnotám, snaha o autenticitu, nenásilné totální odmítní společenských konvencí) a hardcore (kritika imperialismu, zájem o mezinárodní politiku a ekonomii, společensky angažovaná hudba). Aktuální téma subkultury graffiti spojená se sprejerstvím je rámováno růzností pohledu na jeho zdroje: Jde o umělecký protest adolescence a mladých dospělých proti fádni architektury či o povědomou obranu proti nadutosti konzumní společnosti? K tomu lze připojit i další motivační teorii: Může jít i o subjektivní snahu společensky neukotveného a nejistého jedince upozornit na sebe „jedinečnosti“ individuální stopy ve veřejném prostoru. Smolík správně připomíná provázanost graffiti s hudebním směrem hip hop (či sportovní alterna-

tivou skateboardingu a snowboardingu). Zejména v tomto kontextu se nabízí vhodnost upozornit s větším důrazem na psychologicky dimenzovanou touhu dnešních mladých lidí po individuálním sebepojetí čelící masovosti a organizovanosti.

Autor v závěru své práce postupuje houbším subkultur mládeže deskripce metalové subkultury, když žánrově rozlišuje její čisté, folklorní, klávesové a elektronické proudy. V tomto kontextu přibližuje i postavení této dílečtí sktuktury mládeže v minulém režimu. Naopak k nejnovějším formám hudebních stylů mládeže přičítá gothic rock (obdiv k temnotám tajemna) a emo (výraz emoivní nevyrovnaností a frustrace). Pozorností Smolika neuniká ani subkultura taneční scény mládeže, spojované zpravidla s rozvojem elektronické hudby, a navozující pocity skupinové soudáležitosti a hédonistických tužeb. Techno nejen v našich podmínkách pak evokuje taneční scénu spojovanou s drogovou party.

Originální odborná kniha Josefa Smolika je nejen čtivá, přitažlivá svým tématem a pouatává literárním stylem; prvořadě pak přináší informace nikoli běžné v odborné literatuře frekventované. Ide o vysoce poučený text náležející k odborné výzbroji pedagogů, sociologů, psychologů, bezpečnostních složek a v neposlední řadě i politiků nepostrádajících hluboký zájem o stávající společenské poměry.

A. SEKOT

* Josef Smolík: Subkultury mládeže. Praha: Grada. 2010, 281 s.

Boris Vyskot: Epigenetika*

Přirodovědecká fakulta Univerzity Palackého v Olomouci vydala v letošním roce text Borise Vyskota „Epigenetika“. Prof. RNDr. Boris Vyskot, DrSc., je vedoucím Oddělení vývojové genetiky rostlin Biofyzikálního ústavu Akademie věd ČR a dlouholetým, zkušeným učitelem Přirodovědecké fakulty MU v Brně, UP v Olomouci a Ostravské Univerzity. Učí vývojovou genetiku, vývojovou biologii a epigenetiku. Jeho skripta jsou primárně určena studentům magisterského navazujícího

programu Molekulární a buněčné biologie a Biochemie PrF UP jako doprovodný text k přednášce z epigenetiky.

Po krátkém úvodu a historickém přehledu, následuje kapitola Mechanismy epigenetických procesů (metylace DNA, modifikace histonových proteinů, RNA interference, chromatin remodelující komplex, priony) v rozsahu asi 30 stran. Následných 10 stran je pak věnováno přehledu základních metod, které se užívají ke studiu epigenetiky. Na dalších 40 stranách autor představuje hlavní modely, na kterých se studují nejrůznější epigenetické jevy, od jednoduchých eukaryotických modelů (treпка, kvasinky, Neurospora) a bezobratlých (hlístice, drozofila) až po krytosemenné rostliny. Poslední třetina textu (asi 40 stran) je věnována epigenetice savců včetně člověka a medicínským aspektům lidské epigenetiky. Text je ukončen shrnutím, slovníčkem termínů, odkazy na internetové stránky a seznamem použité a doporučené literatury.

Historie epigenetiky je dlouhá, nejstarší pozorování sahají až k přelomu 18. a 19. století. Ovšem moderní epigenetika, která odhalila molekulární mechanismy a dokázala tak vysvětlit řadu epigenetických jevů, patří k mladým a prudce se rozvíjejícím oblastem moderní biologie a genetiky. Zároveň je to oblast, která nepatří k nejsnadnějším a k jejímu plnému pochopení je nezbytná znalost z mnoha různých oblastí, o čemž nakonec dobře vypovídá i byť jen stručný pohled do obsahu textu. I proto není čtení/studium textu právě snadné a studentům, kterým je text primárně určen, lze tedy účast na doprovodných přednáškách prof. Vyskota jednak vřele doporučit a jednak upřímně závidět. Ačkoliv mají skripta sloužit především studentům, kteří si zapíší přednášky z epigenetiky, lze je rozhodně doporučit každému zájemci o získání systematického a komplexního vhledu do této moderní oblasti biologie. Právě široký záběr a komplexní zpracování patří k největším přednostem textu. Ten je napsán a uspořádán tak, že i čtenář, který se sám zabývá jen velmi specifickou oblastí epigenetiky (podobně jako autorka této recenze), získá mnohem komplexnější a úplnější pohled nejenom na epigenetiku jako takovou, ale i na její úlohu jak ve fylogenezi, tak v onkogenezi člověka. Kapitola o medicínských aspektech lidské epigenetiky pak dokládá nezpochybní-

telný význam důkladných znalostí epigenetiky pro celou řadu praktických oblastí současné biologie a medicíny, jakými jsou klinická genetika, reprodukční a terapeutické klonování a využití kmenových buněk, onkologie, neurobiologie a další. Skripta prof. Borise Vyskota se tak mohou stát užitečným zdrojem informací nejenom pro studenty, ale také pro řadu již profilovaných odborníků z různých oborů biologie a medicíny.

J. ŠMARDOVÁ

* Vydala Univerzita Palackého v Olomouci, Přírodovědecká fakulta, Olomouc 2010, 1. vydání, 150 s.

Zuzana Hlubinková: Tvoření slov ve východomoravských nářečích *

Na samém konci minulého roku vyšla ve Spisech Filozofické fakulty MU pozoruhodná publikace *Tvoření slov ve východomoravských nářečích*. Její autorkou je dr. Zuzana Hlubinková, CSc., vědecká pracovnice dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR. Východomoravská nářečí byla postaru označována jako moravskoslovenská a nepřesně valašská a slovácká.

Na uvedenou monografii je třeba upozornit i naše čtenáře, neboť tu máme spis v nejednom směru mimořádný. Jde o první vydanou práci věnovanou slovo tvorbě, o práci nevšední šíře a metodicky objevnou. Zejména na Moravě byla dobře probádána všechna nářečí, dokonce všechny jazykové plány, ale až na slovo tvorbu, na tu se pozapomínalo. Pojednávána monografie tedy zaplňuje citelnou mezeru v našich dialektologických bádáních, a zaplňuje ji důstojně.

Jakkoli tedy nářeční slovo tvorba nepatřila k oborům, které by se těšily zvláštní pozornosti, přece jen se v minulosti objevovaly v gramatických popisech jednotlivých nářečí i poznámky k nářečnímu tvoření slov. Ty byly zaměřené bohužel jen na diferenční jevy. Vlastně první moderní, úplný popis tvoření slov v nářečí pochází od Marie Rackové (třebívlické nářečí ze středočeské nář. oblasti); ten však

zůstal jen v rukopise. Stejný osud postihl i disertační práci *Tvoření slov v hanáckých nářečích* od Karla Fice. Hlubinková navazuje na tuto disertaci, důsledně v ní aplikuje Dokulovu slovo tvornou teorii.

Dr. Hlubinková vypracovala rozsáhlý dotazník, podle něhož pak v terénu ve vybraných 13 lokalitách shromáždila několikatisícový soubor slov. V monografii nakonec zpracovala na 1 700 substantiv, téměř 600 adjektiv, 1 080 sloves, 350 adverbí, 40 zájmen, 40 číslovek, 20 předložek. Jak patmo, autorka probrala všechny slovní druhy (i to je novum její práce). Řadu specifických rysů nářeční slovo tvorby našla i u číslovek, zájmen a předložek. Nelze nevyzvednout, že autorka svůj materiál doplnila a konfrontovala s nejrůznějšími zápisy, zejména s nářečními slovníky. Tak mohla pracovat opravdu se spolehlivým, reprezentativním materiálem.

Doklady z nářečí důsledně srovnávala se slovo tvorbou spisovného jazyka a se slovo tvorbou středomoravských nářečí. Kofrontací s Českým jazykovým atlasem a s Atlasem slovenského jazyka doložila, že řada slovo tvorných postupů známých z východomoravských nářečí má větší územní rozsah. Oceňuji, že v práci je na 82 mapkách dokumentováno také zeměpisné rozruznění zkoumaných dialektů. Tím jsou vlastně do jisté míry doplněny výsledky Českého jazykového atlasu. Autorka se zaměřuje zejména na popis systému tradičního dialektu, ale na něm neustrnula. Podánilo se jí také ukázat, jak se po stránce tvoření slov nářečí mění a jak naše dialekty přejímají slovo tvorné postupy ze spisovného jazyka. Upozorňuji také na to, že na druhé straně shromážděný materiál dokládá i značnou potenci nářečí přejaké výrazy slovo tvorně adaptovat.

Přínosem je, že u mnohých útvarů je připojena i jejich stylistická charakteristika, že vyděluje prostředky a postupy tvoření produktivní a periferní, že odlišuje formace neutrální a expresivní. Orientaci v publikaci usnadňují důsledné odkazy, kromě poznámkového aparátu se tu nachází nesmírně užitečný retrogradní seznam zpracovaných výrazů a rejstřík formantů s odkazy na výskyt v práci. Ten nejlépe ukazuje na jejich produktivitu a homonymii.

Publikace Zuzany Hlubinkové má význam především vědecký, poslouží hlubšímu bádání

o našem národním jazyku. Na závěr si dovolím tvrdit, že si v této knížce může „počíst“ každý, nejen fanatický jazykovědec. V době, kdy se nám nářečí ztrácejí přímo před očima, objemně v práci Z. Hlubinkové celé „trsy“ výrazů, jež máme svázány s „časem nezralých malin“, jež mohou v nás vyvolat nostalgické vzpomínky na bezstarostné mládí.

J. BALHAR

* Masarykova univerzita 2010, 276 s.

Sekot, A.: Sociální patologie *

Dnešní společnost se dostává do stále větší opozice k normálnímu chování a stále více začíná být aktuální potřeba řešení sociálně patologických jevů. Do této problematiky vtaňuje čtenáře v knize A. Sekot. V úvodu seznamuje s koncepty, které s tímto tématem souvisí, vysvětluje tedy pojmy, jako je sociální patologie, deviantní chování, sankce, zákony společnosti. Poukazuje na spojitosti mezi sociálně deviantním chováním a kriminalitou, na spojitosti mezi deviantním chováním a příslušností k určité skupině obyvatelstva. Velmi důležitá je úvodní kapitola, která se zaměřuje na pojem agresivita, v níž autor pojmenovává druhy agresivity, a to i v jejich důsledcích a příčinách.

V následné kapitole se autor věnuje tradičním formám sociálně patologického chování, jako je drogová závislost a ve spojitosti se sportovní problematikou i doping. Problematiku drogové závislosti probírá velice zevrubně, analyzuje její formy, příčiny, důsledky a zároveň nahlíží na stavy mezi prevencí a represí.

V kapitole o nových formách závislostního chování definuje závislost a nahlíží do jejich forem, které jsou v přímé spojitosti s naší dobou. Společnost se stala velice závislou na technických vymoženostech a zároveň stoupá i nová vlna sociálně patologických jevů. Závislost na internetu (netománie), závislost na mobilním telefonování (mobilománie) nebo závislost na televizi jsou jevy, které člověka připoutávají k přístroji, a člověk ztrácí potřebu pohybu. Poukazuje na neschopnost společnosti kardinálně působit na jedince, kteří hledají

prostředky pro smysl svého bytí. Dalším problémem, na který autor upozorňuje v této kapitole, jsou problémy spojené s patologickým nakupováním (oniomanie, shopaholismus). Dokládá, že tato vlastnost není vlastní jen ženám, jak se hodně lidí domnívá, ale je to záležitost celých rodin. Ovšem dívá se na tuto deviaci i z druhé strany, jak obchody tento stav vytvářejí a podporují.

V krátkosti se věnuje i závislostem, které se týkají přímo lidského těla, a to sexuální závislosti, anorexii a bulimii. Nepřehlíží ani závislost na práci (workoholismus).

Speciální kapitolu věnuje i hráčským závislostem (gambling), které někdo nepovažuje za nové formy závislosti; jak se vlivní společnost, vyvíjejí se nová lákadla pro závislé hráče. Dříve byla závislost spíše na kartách, kostkách, poté na sportovním sázení, ale v dnešní době je podle citovaných odborníků největším problémem závislost na hracích automatech.

S touto hráčskou vášní je spojena i kapitola, která se věnuje lichvě.

Další skupinou sociálně patologických jevů zmiňovaných v této knize jsou skutky spojené s agresivitou vůči jedincům i skupinám, a to jak agresivitou fyzickou, tak psychickou. Sem autor zařadil problém domácího násilí; ten popisuje, vysvětluje jeho formy a ukazuje na možnosti řešení. Další zmíněnou agresivní formou je násilí ve sportu. Sekot odhaluje vztahy mezi divákem a hráči a vysvětluje důvody vzniku sportovního násilí. Určitě neméně marginální je i agresivita v pracovním procesu. Mobbing a boosing jsou toho nedílnou součástí.

V předposlední kapitole se autor věnuje problematice sociálně patologické exkluze. Sem řadí témata, která vyplývají z fungování společnosti a z jejího působení na jednotlivce. Definuje zde pojmy, jako jsou bezdomovectví a sebevraždnost. Ukazuje příčiny vzniku těchto jevů a zároveň hledá jejich řešení a možnosti jejich ovlivnění. Protože se autor v minulosti těmito tématy zabýval podrobněji, je z textu tento zájem o tuto problematiku patrný.

V poslední kapitole se autor obírá novými formami kriminality, jež jsou v poslední době hlavní příčinou vzniku sociálně patologických jevů. Radí se sem organizovaný zločin, který má za následek šíření drog, prostituce, zbrani

atd. S tímto problémem je i v naší zemi velice spjatá korupce. Dalším jevem, který má přímou souvislost s již zmiňovanými formami agresivního jednání, je „nebezpečné pronásledování“ (stalking). Definuje co je a co není stalking, a uvádí zákonné řešení tohoto problému. Sekot ukazuje na kriminální činy páchané dospělou populací, ale nezapomíná ani na kriminalitu, která je spojována zejména s naší mládeží. Do této kategorie řadí vandalismus a sprejerství. Odhaluje též motivy těchto činů a dává je do vzájemných souvislostí. V závěru kapitoly připomíná autor i otázku ilegální imigrace.

Práce, o níž referujeme, bude sloužit jako vzdělávací text, který rozšiřuje možnosti jak řešit tuto problematiku. Jedinou výtkou, kterou bych mohl uvést po přečtení práce, je složitost autorova jazyka v některých pasážích. Určitě by práci prospělo více praktických příkladů a vizuální podpora v některých částech textu, a to tabulkami, grafy a obrázky.

I tak je celkový dojem z publikace velice pozitivní a domnívám se, že jako studijní materiál bude pro studenty velkým přínosem.

T. POSPÍŠIL

* Masarykova univerzita, Fakulta sportovních studií, Brno 2010, 195 s.

Kreuzwege des Denkens*

K osmdesátinám filozofa a integrálního antropologa prof. PhDr. DrSc. Karla Máchy (narozeného 2. 1. 1931 v Dirmé), exulanta žijícího od roku 1978 v Mnichově, vydal a uvedl prof. Dr. Dr. Heinz Kimmertle sborník *Kreuzwege des Denkens*. Čtenáři se mohou ptát proč píše o tomto sborníku recenzi pro brněnskou *Universitas*. Nuže proto, že K. Mácha je částečně Brňanem – přes matku, která v mládí byla sluzkou na Pekařské, on sám byl v roce 1962 na brněnské univerzitě habilitován na docenta filozofie a Moravská zemská knihovna v Brně mu vydala poslední svazky *Glaube und Vernunft* (...), sborník k sedmdesátinám *Filozof českých duchovních dějin* (...) a výběr z děl *Hledám člověka. Z filozofických prací Karla Máchy*.

Vzhledem k tomu, že K. Mácha dostal v roce 1970 z politických důvodů zákaz výuky a publikování (navíc je od roku 1978 mimo vlast) – a je tedy české veřejnosti mimo její zorné pole -, myslím, že je třeba ho stručně představit: Vystudoval postupně filozofii, politologii, historii, sociologii a antropologii a stal se PhDr., CSc., doc., prof. a DrSc. a děkanem Fakulty sociálních věd na KU, v emigraci pak hostujícím profesorem v Mnichově, v New Yorku a jinde. V roce 1990 byl rehabilitován prezidentem Václavem Havlem jako profesor filozofie na KU. – Z jeho více než pěti set publikací lze uvést aspoň: *Ke kritice buržoazního individualismu* (1960), *Etika a dnešek* (spolu s M. Marušíakem 1960), *Problém člověka* (1965), *Sto tezí o integrální antropologii* (česky v samizdatu 1979, pak v několika jazycích v cizině), několiksvazkové dílo *Glaube und Vernunft. Die Böhmisches Philosophie in geschichtlicher Übersicht* (1985-1998), *Nietzscheniana* (1985-1988), *Der zweite Tod* (1987), minitriologie *Cartesius, J. J. Rousseau, Giordano Bruno* (zakončeno 1993); vydal též pamětní spis pro prof. Tomáše Špidlíka *Geist und Erkenntnis* (1985).

O K. Máchovi byly vydány dva sborníky k jeho šedesátinám, tři sborníky k jeho sedmdesátinám a teď – jeden – k jeho osmdesátinám.

Protože o jeho životě a díle bylo solidně pojednáno ve sborníku *Filozof českých duchovních dějin. K sedmdesátinám profesora Karla Máchy* (Brno, Moravská zemská knihovna 2001, 249 s.) brněnskými filozofy, etikem a literární historičkou, podrobně chronologicky pak v oddělech *Domov 1930-1978* a *Svět 1978-1999* Antonínem Jeřábekem a Miroslavem Resslererem (a v dalších – německých – sbornících k jeho předchozím jubilejím), (mimoходом: je škoda že vynikající sborník Brňanů nebyl přeložen do němčiny) nezbylo vydavateli sborníku k jeho osmdesátinám nic jiného než zvolit pojetí jiné. Toto pojetí se netýká Máchova života a díla (i když na s. 5 je foto „Prof. PhDr. et Dr.Sc. Karel Mácha mit Lebensgefährtin Blanka Frisch-Béji, MA, und Ministerpräsident Dr. Thomas Goppel bei der Verleihung des Bundesverdienstkreuzes“ (2007) a na s. 251 jeho medailon, přeložený na zadní straně obálky knihy do angličtiny), nýbrž

jde o řadu příspěvků – jakoby „dárků“ – k poc-
tě a radosti jubilanta.

Z patnácti statí se jedny týkají obecných
otázek filozofie, teologie a věd (T. Špidlík,
R. Čemus, J. K. Schlageter, W. Schirmacher,
S. Bonk). Druhé se zabývají jednotlivými filo-
zofy (E. Wachendorff Nietzsche, Poláci
C. Glombik Euckenem a T. Guž Tomášem
Akvinským, Jihoslovan R. Neškovič Feuerba-
chem). Třetí se vztahují k výtvarnému umění
a k jednotlivým umělcům (H. Kimmerle, Čech
M. Grygar, W. Schlott). Další se zaměřují na
poezii (H. Gröger a B. Schapiro). Sborník uza-
vívá Blanka Frisch-Béji Máchovým medailo-
nem a výběrovou bibliografií. (Podrobnější
bibliografie je v brněnském sborníku *Filosof
českých duchovních dějin*.) Na konci je připo-
jen seznam autorek a autorů s údaji na případ-
ný kontakt.

Vydavatel H. Kimmerle v úvodu píše, že
myšlenkové pochody jeho a Máchovy se po-
zoruhodným způsobem křížily (odtud i název
sborníku): Mácha začal jako marxista a přiklo-
nil se posléze ke křesťanské víře, zatímco
H. Kimmerle byl zprvu věřícím křesťanem a
později se přiblížil k marxismu. Přesto těžiš-
tům v jejich vztazích bylo to, co je spojovalo
(téma „Věra a rozum“ a integrální antropolo-
gie).

Nejen německé, ale i české čtenáře upoutá
zvláště vstupní stať kardinála Tomáše Špidlíka
SJ z Vatikánu (boskovického rodáka a blízké-
ho Máchova přítele; zemřel v devadesáti le-
tech 16. 4. 2010). T. Špidlík v ní píše, že se set-
kal před lety v Moskvě s patriarchou Alexejem
II., který se ho otázel: „Čím jste přispěl ke stu-
diu ruské spirituality?“ Špidlík odpověděl:
„Svatostí. Křesťanství se šíří v Asii a v Afri-
ce (...) Mladé církve se již netáží po francouz-
ské nebo německé teologii, nýbrž po tom, čím
pozitivním a všepřátelným přispěla evropská
kultura k obecné křesťanské tradici. Bohužel
my sami jsme ještě nepronikli k žádné synté-
ze. A k ní patří právě i ruská spiritualita.“
A proto T. Špidlík zvolil jako téma své statí do
sborníku téma *Pravá a falešná jednota lid-
ských kultur* (s. 13-25). V závěru statí uvádí,
že Kristus nám ukazuje cestu *a realibus ad re-
aliora, per realia ad realiora*.

Sborník je vhodný nejen pro filozofy a teo-
logy, ale i pro teoretiky umění (výtvarného

i slovesného) a pro psychology a přírodovědce
(stať S. Bonka).

J. SEDLÁK

* Festschrift für Prof. Dr. Dr. Karel Mächa
zu seinem 80. Geburtstag mit einer Biblio-
graphie zusammengestellt von Blanka Fri-
sch-Béji. Nordhausen, Traugott Bautz
2010, 258 s.

Kniha o mřížích a humoru

Brněnský rodák, docent Jiří Sedlák (1924),
absolvent oborů čeština a filozofie na Masary-
kově univerzitě, filozof a etik, vydal nedávno
knihu *Mříže a smích*,* v níž referuje o tom,
jak byl v roce 1972 politickým vězněm nor-
malizačního režimu. Řadu let svého produkč-
ního věku strávil Sedlák jako vysokoškolský
učitel filozofie na brněnské Vojenské technic-
ké akademii. To, že se v roce 1968 angažoval
pro myšlenky obrodného procesu, mu po so-
větské okupaci vyneslo vyhazov z místa a vy-
loučení z komunistické strany. Samozřejmě
byl také degradován z podplukovníka na voji-
na a ztratil veškerá privilegia, jimž se důsto-
jnici v minulém režimu těšili. V sedmdesátých
a osmdesátých letech pracoval jako knihovník
a bibliograf v brněnské Státní pedagogické
knihovně, nesměl se však stykat se čtenáři
a měl zákaz publikování. Když byl za svou ve-
řejnou činnost v době tzv. Pražského jara od-
souzen k deseti měsícům nepodmíněně, musel
knihovnu samozřejmě opustit, ale po propu-
štění se do ní mohl vrátit. Polovina trestu mu
byla podmínečně prominuta, takže strávil v br-
něnské věznici a na plzeňských Borech cel-
kem pět měsíců, od 2. května do 27. října
1972.

Druhý díl knihy tvoří populární pojednání
o dějinách politického humoru u nás i ve svě-
tové literatuře. Tento druhý oddíl tvoří jakýsi
pandán části první; autor chce ukázat, jak se
anonymní mluvčí lidu i slavní světoví autoři
humorem bránili proti zlořádům a nešvarům
ve veřejném životě. Přitažlivost knihy zvyšují
barevné reprodukce kreseb a kreslených vtipů
Vladimíra Renčina. První část *Za mřížemi*
(*Zápisky politického vězně*) vyšla také jako

samizdat a po listopadu 1989 vycházela na pokračování v Brněnském věděníku (27. 4.-8. 6. 1990).

Svůj pobyt ve vězení vyličil Sedlák svědomitě a do podrobnosti. Čtenář se doví o nástupu trestu, eskortování do jiných věznic, o pracovním nasazení vězňů, stravě, návštěvách, povolené korespondenci a balíčcích, o stání postelí, dozorcích, bonzácích, vězeňském humoru a slangu a dalších věcech. Se zájmem si přečte i kapitoly o osudech vězňů, s nimiž se autor ve vězení potkal. Byli mezi nimi těžcí provinilci, kteří měli na svědomí zločiny proti společenské morálce nebo majetku spoluobčanů, ale jinak měl Sedlák také možnost pohovořit nebo dokonce na čas sdílet celu s některými známými osobnostmi. Jako byli generál Prehlik, Maheňův synovec Pavel Nozar, Petr Uhl či Rudolf Battěk (chybně v knize psaný jako Batěk). Cena knihy tkví především v konkrétních podrobnostech, protože zpráv o věznicích normalizačních let příliš mnoho nemáme – na rozdíl od knih o poměrech v nacistických koncentracích a v kriminálech či pracovních táborech pounorového totalitního režimu. Zacházení s vězňenými se proti padesátým letům podstatně zlepšilo, ale to hlavní zůstalo: dehonestující vztah k vězňům, nesmyslné příkazy a zákazy deptající psychiku, tvrdý pracovní režim a trestání „dírou“ čili izolací.

Druhá část knihy **Z politického humoru – Od antiky po dnešek** je mnohem méně zdařilá a asi by bylo lepší, kdyby byl Sedlák vydal své vězeňské memoáry samostatně, třebaže by pak kniha byla o něco tenčí. Sedlák si nabral příliš velké sousto: chce ve zkratce obsáhnout nejen domácí i světový literární humor, ale např. i divadelní satiru a anonymní anekdoty.

Většinou jde o stručně vyprávěné obsahy, např. úryvky textu, nebo ukázky ze sbírek bonmotů, epigramů a anekdot. U ukázek často nejsou uvedeni překladatelé a editoři. Všechno je to hodně povrchní, navíc např. údaje o Gogolově komedii *Revizor*, o Kleistovi a Jarrym jsou téměř doslova převzaty z Macurova dvojdílného *Slovníku světových literárních děl*. Jaroslav Hašek nenapsal *Dekameron* humoru a satiry, tuto knihu uspořádali z jeho povídek Zdena Ančík, Milada Chlěbcová a Milan Jankovič a doslov k ní napsal Radko Pytlík. Se závažnou chybou cituje autor Havlíčkův notorieky známý epigram. Sedlák sice poctivě uvádí své zdroje a doplňuje převzaté údaje svými postřehy, ale to nic nemění na tom, že celý tento historický exkurz od Aristofana po Zuzanu Bubílkovou je mezerovitý a nesystematický. Nutně se musíme ptát, proč autor např. uvádí obsah jedné povídky Michaila Zoščenka (a názvy dalších dvou), ale chybí zmínka o Bulgakovovi nebo o Ilfu a Petrovovi. Podobných otázek bychom mohli položit desítky.

Přesto i v této části knihy najde čtenář leccos zajímavého. Cenné je už to, že nás Sedlák upozorní na knihy, z nichž čerpal a které unikly naší pozornosti, ať jde třeba o kritické knížky amerického levicového filmaře Michaela Moora nebo soubory o kreslených vtipů Vladimíra Jiráka a sbírky anekdot a žertů exulanta Stanislava Bertona.

J. R.

* Jiří Sedlák: *Mříže a smích*, editor Jaroslav Malina, ilustrace Vladimír Renčín. Brno, Nadace Universitas, edice Heureka, Akademické nakladatelství CERM 2011, 223 s.

Redakci Universitas došlo

pokračování ze str. 82

Mužik, Petr Vlček et. al. *Masarykova univerzita Brno*, 2010

School and Health 21. **Health Education: International Experiences**. Masarykova univerzita Brno, 2010

Škola a zdraví 21. **Výchova ke zdraví: mezinárodní zkušenosti**. Masarykova univerzita Brno, 2011

Josef Šmajš, **Ohrožená kultura**. Od evoluční ontologie k ekologické politice. Host –

vydavatelství, Masarykova univerzita Brno, 2011

Antonín Václavík (1891-1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla. Ed. Daniel Drápala. Masarykova univerzita Brno, 2010

Ivana Valová, **Řízení rizik podle Basel II se specifickým zaměřením na interní rating v rámci úvěrového rizika**. Masarykova univerzita Brno, 2010

Bez Valného Výsledku: NA VÝSTAVIŠTI

V roce 1960 byl ustaven podnik zahraničního obchodu „Brněnské Veletřhy a Výstavy – BVV“, který se ujal veškerého provozu Výstaviště, dosud řízeného v Praze sídlícím podnikem „Brněnské vzorkové veletřhy“, a jeho sídlem se stalo Brno. Znamenalo to znovu personálně obsadit valnou část zaměstnanců (ne každý chtěl za prací do Brna, žádný div), a tak se stal vedoucím úseku propagace můj starý známý a kamarád dr. Jiří Vondráček, jeden ze zakladatelů Haškovy Lipnice a jeden z hrstky poradců divadla Večerní Brno, kde jsem od jeho začátku spolupracoval. Jiří mi nabídl práci propagačního referenta a poměrně lehce mě přesvědčil, že to stojí za zkoušku. Byl rok 1960, měl jsem za sebou účast na moskevské výstavě, takže jsem po dovolené (týden Mamaia a týden v černohorském Sutomore; to jsem byl poprvé v Jugoslávii) nastoupil do nenápadné vily v Hlinkách 104, kde propagační útvar sídlil.

V tu dobu už bylo po druhém Mezinárodním strojírenském veletrhu a osazenstvo si mohlo vydechnout – pro nástup nováčka čas přímo ideální. Společnost, ke které jsem přibyl, věru nebyla leccjaká: Karel Pavlík, dřívější ředitel Výstaviště, jeho komiliton JUDr. Zdeněk Fiala, všestranná JUDr. Milada Kratochvílová, Vladimír Rybička, před válkou proletářský básník Valja Rudekin, mj. byvší asistent režiséra Gustava Machatého, světově známého režiséra filmu Extaze, dále bafovec Ota Pekárek, se kterým jsem sdílel kancelář. Řadu dalších, externistů jsem měl poznat časem v praxi. Paní a dívek nebylo mnoho, ale v práci se vyznaly a neznámkům uměly být ku pomoci („Víš co, já to radši najdu sama, bude to rychlejší.“)

Úkoly jsem dostával od šéfa podle jeho úvahy, postupně jsem zkoušel leccos. Takže jsem záhy doškobrtal na práh prvního průšvihů. Dostal jsem k vyřízení urgenci v italštině, kde si jistá redakce stěžovala, že pro nás otiskla inzerát, ale nedostala dosud zapláceno. Snaha zjistit, jaká je skutečnost, byla marná. Sestavil jsem tedy stručný přepis, že nám o věci není nic známo, a byl jsem s konceptem odeslán za překladatelem dr. Urbanem, aby věc oblékl do hávu italského. Stalo se. Ale až jsem si překlad přečetl, zjistil jsem, že se omlouváme za opomenutí a vyrovnáme vše obratem. Zajisté to stálo za poděkování. Dr. Urban nic neřekl a uvedl věc zcela utajeně na pravou míru, protože o záležitosti věděl potřebně a o mně prozatím nic. Od oné příhody vím, co je *omissione dispiacevole*. Zvláště mi utkvěly poslední dvě slabiky: věru, že na suverenitě taková příhoda jednomu moc nepřidá.

Bylo ovšem na čase připravovat se na veletrh příští, už třetí v pořadí, a nachystat veškeré propagační potřeby, od plakátů a odznaků přes dárkové předměty a katalogy až po informativní tiskoviny pro vystavovatele. Tak jsem

se setkal s výtvarníky i výrobci nejrůznějších věcí a návrhů, o kterých běžný návštěvník většinou vůbec neví. Výtvarník Jarmil Klecker například využil faktu, že veletržní rok nesl letopočet 1961, což se dalo číst stejně i vzhůru nohama, stačilo u jedniček zůstat u formy 1961, aby vznikl jedinečný oboustranný odznak. Nevím, zdali moje tehdejší kuřácká neřest přispěla k faktu, že jsem byl vyslán do Kutné Hory zajistit Veletržní cigarety, tehdy pro každý veletrh zvlášť vyrobené a k dostání jakožto trochu svátečnější kuřivo v běžném prodeji. (Nemýlím-li se, měl je pro veškeré hosty k dispozici i sekretariát ústředního ředitele.) Tabákovou výrobu jsem do té doby neviděl, ta kutnohorská by tehdy bývala měla mít adresu SEDLEC u Kutné Hory. Pokud mě paměť nešálí, byla – přinejmenším zčásti – umístěna buďto těsně vedle nebo přímo v budově sedleckého kláštera a balíky tabákových listů zrály v refektáři. Provoz byl plně mechanizovaný a snad i zdravotně bezpečný díky odsávání prachu. Jednání bylo krátké a úspěšné, ochutnal jsem vzorek a spokojeně se rozloučil. Nemohl jsem ovšem vynechat sedleckou kostnici a projít aspoň nejznámější místa Kutné Hory, Svatou Barboru, Vlašský dvůr (groš ručně ražený panem pregěrem mám dodneška schovaný, jenže je z hliníku). Pojist jsem šel do hospody „U Mědinků“. Pocit jako bych tady byl doma, vedl mě až k úvahám, proč jsem se nevyučil nezbedným bakalářem. Bylo ovšem nutno úsilovně stočit myšlenky k návratu, vlakovému spojení a zítřejšímu podání cestovní zprávy, neboť strohá realita nemá ráda poezii ani v náznu.

Mezi plynoucími dny mi utkvěl jeden, kdy jsem objednával vylepení veletržního plakátu na rok 1961 v zahradičce. To bylo výsadou pražského podniku Rapid, do jehož předtištěného blanketu s řadou kolonek jsem uvedl potřebné a odeslal jej úřední poštou. Zmiňuji se o tom proto, že když jsme na jaře 1961 navštívili veletrh v Lipsku, zmínil se přímo na výstavišti náš generální ředitel dr. Kautský: „Mimo jiné by nebylo bývalo na škodu, kdyby tady visel tu a tam náš letošní plakát.“ Samozřejmě to bylo na mně a měl jsem z toho kobereček – telefonní urgenci v Rapidu jsem si prozřetelně natočil. Vyšlo najevo, že z naší objednávky si přečetli jen jeden řádek a Lipsko bylo až na tom druhém. Paní mě poučila, že jsou zvyklí mít každou lokalitu na zvláštní objednávce. Takže stačilo tento rozhovor přehrát a byl jsem z obliga. Vysvětlit, nač jsou na objednávkovém formuláři ty další řádky, nebylo v silách dotyčné referentky. Hle, z čeho všeho se skládá obyčejná profesionální předvídatost!

Ale ještě jedna zkušenost mi byla přána před příchodem našeho veletrhu v Brně (a dodávám hned, událost výjimečná, tehdy zcela nečekaná): byl jsem vyslán se spoustou našich propagačních materiálů na veletrh do Paříže, kde jsme měli účast. Sestručním-li to až na dřevě věci, úkoly byly nepatrné a s malou výjimkou jsem mohl všechno splnit v krátké době, takže mi zbylo na zájmy mimopracovní dost času, i když téměř žádné finance. Těch pár franků, o kterých jsem si myslel, že bych je mohl ušetřit, jsem vydal za desky s Annavourem, Leonem Ferré, Montandem a Edith Piaf, kterou se mi nepodařilo uvidět v Olympii – byla na operaci v USA a dlouho už potom nežila. Zato jsem viděl živého J. Tatiho ve dvou vlastnoústně komentovaných scénických pan-

tomimách. Byl jako ve svých filmech, vyjimečný (to jsem pokládal za ono pravé francouzské, dezorientován Jarryho Králem Ubu a jeho absurdní třeskutou logikou; až později jsem přijal za své, že Jacques Tati byl původem Rus a jmenoval se Tatyšev).

Ani tenkrát, kdy lístek na metro stál 40 centimů a dalo se naň jezdit kamkoliv, dokud jsem nevystoupil, nebylo jednoduché trávit bez peněz v Paříži volný čas. Do něčeho většího se pouštět nešlo a za týden to město poznat je myšlenka hodná předsedy Svazu optimistů, který hodlá například za dva týdny poznat Velkou Británii. Zkusil jsem obojí a jsem od té doby nezlomný skeptik. Ani to, že jsem zcela zdarma prošel Velké bulváry až na hřbitov Père Lachaise, ba ani návštěva montmartrského náměstíčka Place du Tertre, mě nezachránilo před poznatkem, že *takhle by to, zeti, nešlo, to radši konec*, jak praví Nonancourt v Labicheově Slaměném klobouku. Definitivně mi to objasnila návštěva kabaretu Échelle Jacob, kde se neplatilo vstupné. Jenže jediná sklenka grapefruitové šťávy přišla na sumu, která vstupné bohatě obsáhla. Program skončil a na další pobyt v útulném prostředí nebylo. A metro už nejezdilo a do bydliště byl pěkný kus. Pěšky. Nestačil jsem odmitat taxikáře, kteří možná dodnes vzpomínají na slušně oděného cizince znaveně kráčejičím po noční Rue de Vaugirard za kdožvíjakým cílem. Nepotkal jsem cestou jediného chodce a sám se tomu dodatečně divím, skýtal jsem snadný cíl, ale loupežníci nikde. Asi se nějak rozkfiklo, že nemám ani vindru. Důsledkem bylo, že jsem si půjčil od jednoho z brněnských montérů na naši expozici (ztěžka jsem mu to potom v Brně vracel), a navíc jsem se přimkl k našemu veletržnímu stánku, díky jehož párkům a chlebu jsem přežil až do odjezdu. Naštěstí moje nároky byly minimální, ve městě jsem si pořizoval jenom tu a tam něco ovoce nebo v bistru chlebiček. Mělo to přesto zásadní důsledky pro můj další kulturní rozhled, protože právě před návštěvou tehdy zdarma přístupného Louvru mě přepadl případ natolik řídký, že jsem si netroufal to riskovat a jel jsem urychleně do penzionu. Tuto ztrátu jsem ani později nedohnal a asi už bez tohoto zážitku odejdu do nekonečných galerií, vždy volně přístupných na věčnost.

Návrat domů byl šťastný, vlídná celnice moje desky propustila bezcelně, takže jsem na ni později několikrát vzpomněl v případech zcela opačných, tedy spíše častých. Kupodivu jsem po této výjimečné cestě, kdy se mi zdálo, že to bude snadné, byl dost unavený, spíše psychicky než fyzicky, což údajně v součtu vyjde nastejno. Přesvědčil jsem se z první ruky, že franštinu, kterou jsem na gymnáziu miloval až do septimy (to jsme dostali jiného kantora, který bohužel byl schopen zošklivit žactvu cokoli, nač sáhl) a o níž jsem měl dojem, že ji alespoň zvukově dobře znám (můj otec ji učil na jiné škole a byl foneticky dokonalý), ve skutečnosti znám jenom velice povrchně a že mi schází slovní základna k trochu volnější debatě. To jsem zjistil obecně, jakož i fakt, že se v Paříži nikdy nemám na nic ptát žádné ženské, bez rozdílu věku, protože odpověď nebudu schopen zachytit a rozšifrovat (viz Villonovu baladu o zobáčku Pařížanek, je to na sto procent pravda) a že jediný, s kým se dá promluvit na úrovni, je policejní sbor.

Doznávám ovšem, že se moje konverzační schopnost zřetelně zlepšila při sklence červeného vína, které se mi dostalo v jednom bistru, kde jsem byl identifikován jako cizinec, ale podle výslovnosti nikoliv Anglosas či Němec. Protože stáli kolem samí páni přes čtyřicítka (někteří opásaní nářadím) a obsluhující rovněž měl na bedrech hádám tak pátý křížek, při slově Tchecoslovaquie jsme se rázem dostali ne na rováty, ale k zaprášené láhvi po čertech dobrého vínka, kterou dal na pult sám patron se slovy „C'est pour la maison“ čili „to je na účet firmy“. Vyšlo najevo, že si dobře pamatovali okolnosti mnichovského diktátu roku 1938 a že ještě stále z toho měli špatné svědomí, namísto pana Édouarda Daladiera, který to jejich jménem podepsal. Setkal jsem se při té debatě s dotazy nejrůznějšího druhu, mimo jiné i s otázkou, jestli je u nás francouzština zakázána ve školách. Možná ten dojem získali z faktu, že potkat tam tehdy někoho od nás bylo do té míry výjimečné, že došli až k takovému radikálnímu pocitu. Asi nečetli l'Humanité, orgán komunistické strany Francie, tehdy nesporně významnou tiskovinu, o nic méně promoskevskou než tisk u nás.

Bylo ovšem docela mimo možnosti mé tehdejší francouzštiny obstat v palebné kadenci jejich dotazů, měli i početní převahu. Mimoto jsem si ověřil důvodnost svého starého poznatku, že výhodné v takovém případě je zvolit jiný cizí jazyk nežli je mateřština spolubesedníkov. To neznamená, že bychom měli prosadit mateřštinu svou, nýbrž jazyk cizí pro všechny zúčastněné. Mám letitou zkušenost, že tím bývají dříve suverénní podílníci debaty silně znevýhodněni, když musí svoje vyjadřování maximálně zestručnit a omezit se jen na samotnou podstatu tématu. Je to neselhávající postup právě u mluvčích zvyklých na naprostou všemocnost mateřštiny. Najednou musí sahat hluboko do jakýchkoli pozůstatků nepříliš zaručených znalostí ze školy. Tohoto úskoku jsem ovšem nepoužil, když jsem se od začátku ozval francouzsky. Ve Francii by přitom byla zajisté stačila němčina, tehdy však stále ještě citěná jako mluva válečných okupantů. Dnes už to asi takové nebude; jde o vítané, ekonomicky žádoucí hosty – což je ovšem správné: *Žádný jazyk sám o sobě nikdy ničím nebyl vinen, na rozdíl od lidí, kteří byli jeho nositeli.*

Nevím, čím tehdy neúplatný čas (vele)trhnul, ale rekordně rychle skončily prázdniny a na dveře fukal třetí Mezinárodní strojírenský veletrh. No, nám se zdálo, že do nich spíše kope a že se to s takovou těžko stihne, atd., apod., jvzd.: jedna z prastarých definic praví, že slavnostní otevření je ono, kdy vpředu mluví oficiální řečníci a za jejich zády utíkají z placu technici, malíři se štaflemi a uklízečka s kýblem. Útvar propagace byl připraven dobře. To hlavní, výstavní katalog, byl hotov, tiskové středisko též. Vlastně jsem čekal, že budu zapojen právě v něm, ale dopadlo to jinak: Stal jsem se vedoucím pavilonu „O“, což je domov pro rozhlas, televizi a film, v našem případě Krátký film Praha. Všichni se v pavilonu vyznali od minula, znali svoje prostory a odkla-

diště lépe než já. Pokud jde o zúčastněná média, z těch jsem poprvé viděl jen filmaře, ostatní pracovníky jsem z velké části znal. Za BVV jsem tam byl sám, v předpokojí mé kanceláře byl „sekretariát“ se dvěma studentskými brigádníci, anglistkou Hankou Bartošovou a romanistkou Dášou Pírkovou. Na zbytek jazyků jsem zbyl sám a milosrdné nebe nade mnou. Stálými partnerskými návštěvníky byli z brněnského rádia nezapomenutelný redaktor vědy a techniky pro mládež Přemysl Matula, z televize Brno Luboš Popelka a z pražského Krátkého filmu ing. Ivan Vojta, syn herce Jaroslava Vojty, dost naň podobný, vesměs pracanti na svých místech stoprocentní a v jednání přímí a přesní.

Většinou se hned po ránu ztratili „do terénu“ za prací, takže jsem si jich moc neužil. Přesto se našly mezi těmito kamarády duše věrně zásadě, že se den má příslušně uvítat, a rád jsem jim dopřál kapku uvítacích tekutin – až naše záloha v tomto punktu dosáhla bodu nula a nezbylo než stav doplňovat za vlastní prostředky, což při tehdejších cenách docela šlo. Ovšem i při frekvenci hostů tak malé, jaká se jevila u nás, by takto nastavená denní spotřeba mohla ohrožovat přesnost myšlení a rozhodování, takže i to bylo nutno neztrácet ze zřetele. Opatrnost matka pohostinnosti.

(Bylo lze si jen stěží domyslet, čemu byli vystaveni pracovníci na vyšších místech, třeba na obchodním oddělení a na ředitelství. Věc se řešila ponejvíce tak, že se do hostovy skleničky nalila becherovka, do ředitelské stejně zbarvený čaj, jako se to dělá v divadle nebo při filmování. Jenomže jsem slyšel od údajně informovaných, že tácek – podle zákonů počtu pravděpodobnosti – přišel na stůl v obráceném gardu, takže po napití se rozpačitý návštěvník zeptal, má-li pan ředitel za to, že ona tekutina opravdu obsahovala alkohol. Musel prohlásit, že v to doufá a napravit pochyby gruzínským koňakem. Tehdy se ještě ona zlatavá vinná pálenka směla takto nazývat, než si francouzský region Cognac prosadil při de Gaullově moskevské návštěvě svůj názvoslovný monopol.)

Vlastně jsme se v tomto ohledu ocitli na suchu jenom jednou, to když nás navštívila asi sedmičlenná sovětská zájezdová skupina. Přivedl ji totiž můj známý z moskevské výstavy, se kterým jsem ozvučoval výstavní dokument. Vše vycházelo až do chvíle rozloučení, kdy onen můj jmenovec pravil: Náda prastiša, no my čuvstvujem tak, po dušam, što běz rjumki nět dóbravo puti! – A tak jsme rázem byli na dně.

Bylo by velmi optimistické očekávat, že si vzpomenu po půlstoleté pauze na všechny hosty pavilonu O. Ale dva z nich mi utkvěli dodnes. Ten první byl brazilský novinář (jméno jsem snad věděl tehdy, (snad!)), který k nám přijel možná blíže prozkoumat lidi, ze kterých po přeslici vzešel právě svou prezidenturu uzavřevší Juscelino Kubitschek de Oliveira; na jeho éru vzpomínají Brazilci dodnes rádi a s uznáním. Pan reportér byl celým pobytem a úrovní veletrhu velmi příjemně překvapen (což v prvé řadě napovídá, s jakým očekáváním se sem vydal) a přetlak jeho kladných emocí ho zřejmě přivál až do pavilonu s označením „ROZHLAS, TELEVIZE, FILM“. Kdyby byli naši po ruce a ne někde po areálu, mohlo se to hned odvysílat naživo. Rozloučil se slovy:

„I am very satisfied with all support you lent me – and thank you for the lesson.“ – Co tou „lekcí“ myslel, to jsme se mohli nanejvýš dohadovat. Spíš to možná něco naznačilo o množství a kvalitě informací o Československu v té rozlehlé, nepředstavitelné jihoamerické dálce.

Druhý z nezapomenutelných návštěvníků pavilonu O mě předem optimisticky naladil už svou vizitkou, ohlašující předsedu Státního výboru pro rozhlas a televizi Arménské SSR čili šéfa světově proslulého Rádía Jerevan. Můj rozzářený úsměv mu hned při vstupu prozradil vše, ale byl jsem natolik ukázněný, že jsem se tématu nekonečné série vtípů na účet jeho domovské stanice vyhnul. Byla to správná taktika; začal o tom sám. Už tento fakt dal tušit, že ho zřejmě zajímá, jakou pověst má fiktivní „odpovědná Rádía Jerevan“ v tuzemské žertěřské zásobárně. Zpočátku upozornil, že ty vtipy na Jerevan vymýšlejí „Moskviči“, ale že pouze svalují na Armény svoje vlastní prohřešky a rozhlasové lapsy. Když zjistil, že mluvím s bývalým hlasatelem, při skleničce rozrál a bez odporu přijal i můj názor, že za hrstmi nevinných vtípků lze najít překvapivě mnoho přesných satirických stfěl, často velmi nemilosrdných co do společenského dopadu. A to v jeho širší vlasti není vždycky běžné. Nedal to sice najevo, ale patrně si to myslel též, jen si to ve své funkci ani vzdáleně nemohl dovolit říct nahlas.

Když návštěva skončila, byl bych o ní mohl vydat komuniké, že jednající projednali otázky zajímající obě strany a v plné shodě posoudili jejich význam pro další spolupráci, přičemž se vydatně prochechtali k závěru, že život by bez neustálých záchovných dávek humoru nestál za zlámanou grešli a nejspíš by bídně zašel. Host mi na rozloučenou daroval další dotaz na Rádío Jerevan: „Što takóje polukondúktor? (polovodič) – Radio Jerevan otvičájjet: „Polukondúktor, éto adín kondúktor na dva vagóna!“

Dny uběhly hladce a kupodivu bez jediné provozní havárie, ani vysílání z malého veletržního studia neutrpělo žádným zádrhelem, technici všech zúčastněných odvětví odvedli sto procent. A najednou tu byl poslední veletržní den: poslední návštěvníci odešli, ovzduší dočasně ztichlo, bylo to za námi. Sláva vlasti, hurá, naši vyhráli, éljen – prošli jsme bez ztráty kytičky, jak se pravilo v jedné televizní soutěži. Konečně jsme se sesedli a v klidu zapili nová přátelství, povzpomínali různých příhod, rozebrali a vysvětlovali vše, na co z provozu nebyl čas. Rozcházeli jsme se nikoli s pocitem ztráty, ale se samozřejmým pocitem, že se tu zase příště sejdem, protože to bylo fajn. Dobrý rozchod má nést v sobě příští setkání. Tož, aby bylo !

